

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
National Academy of Sciences of Ukraine
ІНСТИТУТ МИСТЕЦТВОЗНАВСТВА, ФОЛЬКЛОРИСТИКИ
ТА ЕТНОЛОГІЇ ім. М. Т. РИЛЬСЬКОГО
M. Rylskyi Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology
МІЖНАРОДНА АСОЦІАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ ЕТНОЛОГІВ
International Association of Ukrainian Ethnologists

НАРОДНА ТВОРЧІСТЬ ТА ЕТНОЛОГІЯ

FOLK ART AND ETHNOLOGY

№ 4, 2023 (400)

жовтень-грудень

DOI <https://doi.org/10.15407/nte2023.04>

Київ – 2023

ISSN (print) 2664-4282 * ISSN (online) 2786-6181

DOI <https://doi.org/10.15407/nte>

Рік заснування 2010 / Creation Date 2010

Періодичність: 4 номери на рік / Periodicity: 4 issues per year

Засновники журналу / Founders

Національна академія наук України / National Academy of Sciences of Ukraine
Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського /
M. Rylskyi Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the NAS of Ukraine

Головний редактор / Editor-in-Chief

Володимир Великочий / Volodymyr Velykochyi

Голова науково-видавничої ради / Chairman of the scientific-publishing council

Ганна Скрипник / Hanna Skrypnyk

Відповідальний секретар / Executive secretary

Галина Бондаренко / Halyna Bondarenko

Редакційна колегія / Members of the Editorial Board

Василь Балущок (Vasyl Balushok), Філіп Болман (Philip V. Bohlman), Галина Бондаренко (Halyna Bondarenko), Валентина Борисенко (Valentyna Borysenko), Леся Вахніна (Lesia Vakhnina), Михайло Глушко (Mykhailo Hlushko), Сімона Делич (Simona Delić), Ростислав Забашта (Rostyslav Zabashta), Тетяна Кара-Васильєва (Tetiana Kara-Vasylyeva), Віктор Кожухар (Viktor Kozhukhar), Катерина Кожухар (Kateryna Kozhukhar), Олена Колосніченко (Olena Kolosnichenko), Ліліана Кондратікова (Liliana Condraticova), Наталя Кононенко (Natalie Kononenko), Роксолана Косів (Roksolana Kosiv), В'ячеслав Кушнір (Vyacheslav Kushnir), Харієта Мареч-Сабол (Harieta Mareci-Sabol), Чаба Месарош (Csaba Mészáros), Оксана Микитенко (Oksana Mykytenko), Овідіу Морар (Ovidiu Morar), Міхаєла Віолета Мунтяну (Mihaela Violeta Munteanu), Леся Мушкетик (Lesia Mushketyk), Олена Немкович (Olena Nemkovych), Василь Орлик (Vasyl Orlyk), Петко Христов (Petko Hristov), Володимир Скляр (Volodymyr Skliar), Ганна Скрипник (Hanna Skrypnyk), Мирослав Сополіга (Myroslav Sopolyha), Лариса Фіалкова (Larisa Fialkova), Наталія Чупріна (Nataliia Chuprina)

Включено до Переліку наукових фахових видань України.

Галузі науки: історичні, культурологія, філологічні. Спеціальність: 032, 034, 035

Категорія: Б (Наказ МОН України від 02.07.2020 р. № 886)

Included in the List of Scientific Professional Publications of Ukraine.

Branches of science: historical, cultural studies, philological. Specialty: 032, 034, 035

Category: B (Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated July 2, 2020 No. 886)

*Рекомендовано до друку вченою радою Інституту мистецтвознавства,
фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України
(протокол №11 від 14.12.2023)*

*Recommended for publication by the Scientific Council of M. Rylskyi Institute of Art Studies, Folkloristics and
Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine
(protocol No. 11 dated December 14, 2023)*

Народна творчість та етнологія : № 4 (400) / [Голов. ред. В. Великочий, голова Науково-видавничої ради Г. Скрипник] ; НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ, 2023. 122 с.

Folk Art and Ethnology : 4 (400) / [Editor-in-Chief V. Velykochyi, Chairman of the scientific-publishing council H. Skrypnyk] ; NAS of Ukraine, M. Rylskyi IASFE. Kyiv, 2023. 122 pp.

Адреса: Україна, 01001 Київ-1, вул. Грушевського, 4; тел. (044) 278-34-54

Contacts: 4 Hrushevskoho St., Kyiv, 01001, Ukraine; Phone: (044) 278-34-54

E-mail: redaktsiia.imfe@gmail.com

<http://nte.etnolog.org.ua>

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:

Серія КВ № 17404–6174Р від 24.12.2010

State Registration Certificate of print media: Series KV No. 17404–6174P of 24 December 2010

© Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології
ім. М. Т. Рильського НАН України, 2023

© M. Rylskyi Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology
of the NAS of Ukraine, 2023

© Автори статей, 2023

© Authors of Papers, 2023

Зміст

Contents

До славного ювілею To the Glorious Anniversary

- 5 [Від редакції] Життя, віддане науці
[Editorial] A Life Dedicated to Science

- 7 **Скрипник Ганна.** Національна академія наук України:
сучасний стан і наукові обрії майбутнього
Skrypnyk Hanna. National Academy of Sciences of Ukraine:
Current State and Scientific Horizons of the Future

Розвідки та матеріали Studies and Materials

- 20 **Кушнір В'ячеслав.** Міжкультурні комунікації в етнографічній розвідці
Левка Юркевича
Kushnir Viacheslav. Intercultural Communications in Levko Yurkevych's Ethnographic Survey
- 29 **Борисенко Валентина.** Адаптаційні процеси в середовищі
внутрішньо переміщених осіб в Україні під час російсько-української війни
у XXI столітті
Borysenko Valentyna. Adaptation Processes Among Internally Displaced Persons
in Ukraine During the Russia-Ukraine War in the XXIst Century
- 39 **Боса Любов.** Етнографічні обсервації воєнного повсякдення населення
Південної України: постекспедиційні рефлексії
Bosa Liubov. Ethnographic Observations of the Wartime Everyday Life of the Population
of Southern Ukraine: Post-Expedition Reflections
- 52 **Ходак Ірина.** Барокові іконостаси Східного Поділля: основні конструктивні типи
Khodak Iryna. Baroque Iconostases of Eastern Podillya: the Main Structural Types
- 61 **Васянович Олександр.** Передбачення врожаю мешканцями Українського Полісся:
агрометеорологічний досвід
Vasianovych Oleksandr. Harvest Prediction by Residents of Ukrainian Polissia:
an Agrometeorological Experience

Трибуна молодого дослідника A Tribune of a Young Researcher

- 69 **Kocherzhuk Denys.** Ukrainian Territory-A Artistic Agency:
a Synthesis of Ukrainian Folklore and Popular Music Art in Sound Recording
Кочержук Денис. Українська мистецька агенція «Територія-А»:
синтез українського фольклору та популярного музичного мистецтва в звукозаписі

Хроніка. Повідомлення. Рецензії
Chronicle. Messages. Reviews

- 78 **Скрипник Ганна, Стішова Наталія, Головко Олександр.** Національна академія наук України – бібліотекам
Skrypnyk Hanna, Stishova Nataliia, Holovko Oleksandr. The National Academy of Sciences of Ukraine Makes Present to the Libraries
- 95 **Горошко-Погорецька Леся.** Повідомлення «Вода в обрядовості українців: фрагменти звичаєво-обрядової культури»
Horoshko-Pohoretska Lesia. Report *Water in the Ceremonies of Ukrainians: Fragments of the Customary-Ritual Culture*
- 98 **Коваль-Фучило Ірина.** Проект «Усні історії українських біженок у Європі»
Koval-Fuchylo Iryna. Project *Oral histories of Ukrainian refugees in Europe*
- 101 **Мукитенко Оксана, Вахніна Леся.** Україна – Латвія: розвиток наукового співробітництва в умовах війни
Mukytenko Oksana, Vakhnina Lesia. Ukraine – Latvia: development of scientific cooperation in times of war
- 107 **Лісняк Інна.** «Золоті куполи Києва»: українська прем'єра на естонській сцені
Lisniak Inna. *Golden Domes of Kyiv: Ukrainian First Night on the Estonian Stage*
- 110 **Ярмоленко Наталія.** [Рецензія] Українська фольклористична енциклопедія / [голов. ред. Г. Скрипник] ; ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України. Київ, 2019. 840 с.
Yarmolenko Nataliia. [Review] *Ukrainian Folklore Encyclopedia* / [editor-in-chief H. Skrypnyk]; IASFE M. T. Rylskyi Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine. Kyiv, 2019, 840 p.

Некролог
Obituary

- 113 Микола Сулима
Mykola Sulyma

- 115 **Зміст журналу «Народна творчість та етнологія»
за 2023 рік**
Contents of *Folk Art and Ethnology* Journal over 2023

Бібліографічний опис:

[Від редакції] (2023) Життя, віддане науці. *Народна творчість та етнологія*, 4 (400), 5–6.

[Editorial] (2023) A Life Dedicated to Science. *Folk Art and Ethnology*, 4 (400), 5–6.

© Видавництво ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2023. Опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

ЖИТТЯ, ВІДДАНЕ НАУЦІ

7 жовтня 2023 року знаменний ювілей відзначає **Дмитро Власович Степовик** – високоповажний в Україні та за її межами вчений, професор, доктор трьох наукових ступенів (з філософії, мистецтвознавства, теології), член-кореспондент НАН України, академік АН вищої школи України.

Понад пів століття доля Дмитра Власовича пов'язана з Інститутом мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, де ювіляр навчався в аспірантурі, захистив кандидатську дисертацію, працював на посадах молодшого, старшого наукового співробітника, очолював окремий підрозділ. Нині Дмитро Власович – провідний науковий співробітник відділу образотворчого та декоративно-прикладного мистецтв Інституту.

Науковий доробок Д. Степовика охоплює близько 40 книг та понад 500 статей, які присвячені історії образотворчого мистецтва, проблемам художніх стилів, культурних взаємозв'язків, творчості митців української діаспори. У тоталітарні часи радянського атеїзму вчений своїми працями започаткував в Інституті новий напрям – дослідження сакрального християнського мистецтва. Серед значущих видань Д. Степовика, що висвітлюють історію української гравюри, – «Олександр Тарасевич: становлення української школи гравюри на металі» (1975), «Українська графіка XVI–XVIII століть: еволюція образної системи» (1982), «Леонтій Тарасевич і українське мистецтво бароко» (1986), «Іван Щирський: поетичний образ в українській бароковій гравюрі» (1988).

Низка глибоких досліджень ученого присвячена іконопису – «Іконологія й іконографія» (2003), «Українська ікона: іконотворчий досвід діаспори» (2003), «Історія української ікони X–XX століть» (1996, 2004, 2008), «Мистецтво ікони: Рим, Візантія, Україна» (2008).

Серед багатогранних наукових інтересів Д. Степовика – зв'язки українського мистецтва з візантійським і слов'янсько-балканським, зокрема болгарським, – «Українсько-болгарські мистецькі зв'язки» (1975), «Болгарське образотворче мистецтво: 1878–1978», «Сучасне образотворче мистецтво Болгарії: шляхи і тенденції розвитку в післявоєнний період» (обидві – 1978 р.).

У своїх численних подорожах Західною Європою та Америкою Дмитро Власович зустрічався зі знайомими митцями української діаспори. З часом ці знакові знайомства посприяли створенню цілої низки видань про життя і творчість митців діаспори – скульпторів Михайла Черешньовського, Михайла Паращука, Лео Мола, художників Якова Гніздовського, Василя Лопати, когорта талановитих іконописців.

Важлива сторінка творчої біографії Д. Степовика – викладацька робота як професора візантології та історії християнського мистецтва, а також як завідувача кафедри філософії Київської православної богословської академії УПЦ КП. Упродовж багатьох років учений читав курси лекцій з історії українського мистецтва і культури в наукових установах та університетах Болгарії, Польщі, Канади, США, Італії, Великої Британії, Німеччини, Франції. Дмитро Власович виховав, підтримав та підготував чимало молодих обдарованих науковців – 15 кандидатів мистецтвознавства, 12 кандидатів і магістрів богословських наук, 5 магістрів і докторів філософії.

Д. Степовик знаний як неперевершений радіо- і телекоментатор численних релігійних програм, які несуть широкому загалу світло християнських цінностей. Протягом багатьох років звучить слово вченого під час святочних богослужінь з Володимирського кафедрального патріаршого собору.

Наукові здобутки та громадська діяльність Д. Степовика поціновані низкою вагомих академічних, урядових, церковних відзнак. Дмитро Власович нагороджений орденами святого Володимира Великого I, II, III ступенів.

На долю Дмитра Власовича випало чимало випробувань, проте він, з притаманними йому стійкістю та оптимізмом, завжди їх долав і долає нині.

Шановний ювіляре! З глибокою повагою до Вас прийміть від колективу ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України найщиріші побажання міцного здоров'я, життєвих сил і творчої енергії, захопливих тем для дослідження. Нехай Господь благословляє Вашу благородну подвижницьку працю на многії та благії літа!

Колектив ІМФЕ ім. М. Т. Рильського

Надійшло / Received 28.09.2023

Рекомендовано до друку / Recommended for publishing 14.12.2023

УДК 001.32(477):025.5“20”

DOI <https://doi.org/10.15407/nte2023.04.007>

СКРИПНИК ГАННА

академік НАН України, докторка історичних наук, професорка, директорка Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ, Україна).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8904-7726>

SKRYPNYK HANNA

academician of the National Academy of Sciences of Ukraine, a Doctor of History, a professor, a director of M. Rylskyi Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8904-7726>

Бібліографічний опис:

Скрипник, Г. (2023) Національна академія наук України: сучасний стан і наукові обрії майбутнього. *Народна творчість та етнологія*, 4 (400), 7–19.

Skrypnyk, H. (2023) National Academy of Sciences of Ukraine: Current State and Scientific Horizons of the Future. *Folk Art and Ethnology*, 4 (400), 7–19.

© Видавництво ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2023. Опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ: СУЧАСНИЙ СТАН І НАУКОВІ ОБРІЇ МАЙБУТЬОГО

Анотація / Abstract

У статті розглядаються актуалізовані впродовж останнього десятиріччя проблеми оптимізації діяльності установ Національної академії наук України в контексті потреб реформування вітчизняної академічної науки. Йдеться про екзистенційні доленосні випробування та виклики, що постали перед українським народом унаслідок широкомасштабної російської військової агресії, а відтак – про потребу ефективного використання технічно-економічних ресурсів та інтелектуальної бази країни, підвищення ролі науки в безпеково-оборонній системі держави, употужнення інноваційної складової наукового потенціалу Національної академії наук України.

У розвідці наголошується на зримих успіхах установ Національної академії наук України як у сфері теорії, так і в царині прикладних досліджень і технологій, підкреслюється факт, що значна частка вітчизняних наукових досягнень і винаходів належить дослідникам інститутів НАН України. Важливими державного значення є також напрацювання академічних гуманітарних інститутів, які постають базовими науковими осередками України з досліджень проблем мовознавства, мистецтвознавства, народознавства та літературознавства; з розроблення і формування засад нормативної бази функціонування української мови як державної; зі студіювання питань розвитку теорії та історії української мови; з укладання словникового фонду та створення довідниково-публікаційної продукції. Гуманітарним академічним інститутам належить заслуга підготовки та опублікування потужного корпусу історій народної та професійної культури, видання багатотомних енциклопедій та словників, що представляють високий художньо-естетичний потенціал культурно-мистецької спадщини українського народу.

Водночас у статті наголошується на з'яві численних публікацій, автори яких прагнуть знецінити вітчизняну науку, знівельовати її здобутки й поставити під сумнів саме її подальше функціонування в рамках Національної академії

наук. Авторка статті спростовує ці спроби як недалекоглядні, безпідставні та згубні для цивілізаційного поступу держави. Дослідниця зазначає, що національні науки визнаних світових країн є атрибутом їх цивілізаційного розвитку. Тому-то разом з пошуком шляхів модернізації академічної науки, її повноцінної інтеграції до світового наукового простору українському суспільству слід подбати про збереження її кадрового потенціалу, фінансову підтримку та употужнення науково-технічної бази. У статті обстоюється думка, що Академія наук має і надалі в період повоєнного відновлення зміцнювати свою роль як основного арбітра в окресленні перспектив розвитку держави, у зміцненні її оборонної спроможності та безпекових засад.

Ключові слова: академічна наука, здобутки та досягнення, виклики та воєнні випробування, цивілізаційна місія, перспективи розвитку.

The problems of optimizing the activities of the institutions of the National Academy of Sciences those have become relevant for the last decade are considered in the article in the context of the necessity to reform Ukrainian academic science. It concerns the existential fateful trials and challenges faced by the Ukrainian people as a result of a large-scale Russian military aggression, and therefore it is about the need for effective use of technical and economic resources and the intellectual base of the country, increasing the significance of science in the security and defense system of the state, strengthening the innovative component of the scientific potential of the National Academy of Sciences of Ukraine.

The visible successes of the institutions of the National Academy of Sciences of Ukraine both in the field of theories and in the sphere of applied research and technologies are emphasized in the study. Attention is also paid to the fact that a significant share of domestic scientific achievements and inventions belong to the researchers of the institutes of the National Academy of Sciences of Ukraine. The investigations of academic institutes in humanities are considered as of a national importance. They have become basic scientific centers of Ukraine for researching the problems of Linguistics, Art Studies, Ethnology and Literary Criticism; the development and formation of the essential principles of the normative framework for the functioning of the Ukrainian language as a state one; the study of issues of the development of the theory and history of the Ukrainian language; compiling a dictionary fund and creation of reference and published works. Humanitarian academic institutes have the merit of preparing and publishing a powerful corpus of stories of folk and professional culture, publishing multi-volume encyclopedias and dictionaries those represent the high artistic and aesthetic potential of the cultural and artistic heritage of the Ukrainian people.

At the same time, it is emphasized in the article on the phenomenon of appearance of numerous published works. Their authors seek to devalue domestic science, nullify its achievements, and cast doubt on the question of its very future functioning within the framework of the National Academy of Sciences. The authoress of the submitted article refutes these attempts as short-sighted, baseless and detrimental to the civilizational progress of the state. The researcher notes that the national sciences of recognized world countries are an attribute of their civilizational development. Therefore, along with the search for ways to modernize academic science, its full integration into the world scientific space, Ukrainian society should take care of preservation of its personnel potential, financial support and strengthening of the scientific and technical base. The opinion that the Academy of Sciences should continue to reinforce its significance as the main arbiter in defining the development prospects of the state, intensify its defense capacity and security foundations, during the period of post-war reconstruction is grounded in the article.

Keywords: academic science, achievements, challenges and military trials, civilization mission, development prospects.

Складні екзистенційні виклики, що постали перед Україною внаслідок широкомасштабного російського збройного вторгнення, як ніколи актуалізували проблему ефективного використання ресурсної, технічно-економічної та інтелектуальної баз країни, загострили потребу підвищення ролі науки в технічно-економічній, соціокультурній та безпеково-оборонній системах держави, а відтак – мотивували доконачність модернізації дослідницьких векторів та употужнення інноваційної складової наукового потенціалу НАН України. Саме з

огляду на ці суспільні й економічні потреби сучасної України-держави Президія НАН України створила Координаційну раду з питань реформування НАН України, якій делегувалося завдання підготувати проект стратегії розвитку наукової сфери України на період до 2030 року та внести зазначений проект на розгляд Президії НАН України й Уряду. Природно, що основою цього концепційного документа мають стати напрацьовані в наукових колективах НАН України розробки та інноваційні технології в оборонній сфері, апробовані соціогуманітарні проекти

та ініціативи з інформаційної і мовно-культурної безпеки Української держави тощо.

В основу обговорюваних у наукових колективах та на засіданнях Президії НАН України пропозицій реформування покладена здорова ідея будувати оновлену і трансформовану модель української науки на базі кращих традицій і досвіду попереднього періоду, адже кожен неупереджений експерт, ознайомившись із напрацюваннями Академії останніх років, об'єктивно мав би однозначно визнати, що наукові установи НАН України, навіть за умов систематичного й жорсткого недофінансування їх діяльності, мають зримі успіхи як у сфері теорії, так і в царині прикладних досліджень і технологій. Беззаперечним є також те, що левова частка наукових досягнень і технологічних напрацювань та винаходів в Україні часів незалежності належить інститутам НАНУ або ж інших галузевих академій. Переконаливих прикладів цього значно більше, аніж зазвичай проговорюється й оприлюднюється в інформаційному просторі та в урядових відомчих звітах. Візьмімо хоча б актуальну в контексті воєнного сьогодення нещодавню виставку-презентацію оборонних досліджень і розробок установ НАН України, яка кількістю реальних винаходів і раціональних напрацювань викликала живий інтерес як у гостей і відвідувачів, так і в очільників різних управлінських відомств держави ¹. Про численні новаторські пропозиції в галузі сучасних технологій та про інноваційні знахідки в оборонній сфері, енергетиці й екологічній системі свідчать десятки наукових доповідей і повідомлень провідних учених та установ, оприятвлених на засіданнях Президії НАН України ², щорічні звіти Президента НАН України академіка Анатолія Загороднього на загальних зборах НАН України [5; 6], публікації в інформаційній брошурі «Національна академія наук України у 2022 році» (Київ, 2023), в академічному часописі «Вісник Національної академії наук України» [2–4; 8–14; 16].

До прикладу, візуалізуємо та конкретизуємо промовисту інформацію про розмаїття реальних результатів науково-прикладних досліджень і актуальних розробок хоча б однієї з установ НАНУ – Інституту геохімії навколишнього середовища НАН України, представлена в науково-популярному часописі НАН України «Світогляд» ³.

Чимало зроблено і в сфері академічної гуманітаристики: деякі відомості про найпомітніші досягнення останніх років у цій царині сконцентровані у пропонованих громадськості інформаційних звітних брошурах Відділення літератури, мови та мистецтвознавства (див., наприклад: «Інформаційний буклет про науково-публікаційну діяльність інститутів Відділення літератури, мови та мистецтвознавства НАН України за 2021 рік» (Київ, 2022) та ілюстровану брошуру «Національна культурна спадщина в контексті державотворення» (Київ, 2023)), зміст яких став предметом наукових обговорень на дискусійних майданчиках циклу круглих столів у 2022 році («Вітчизняна гуманітаристика в контексті повоєнного відновлення України та актуальних питань реформування НАН України: у 2 частинах» (Київ, 2023)). На засіданнях наголошеної академічної платформи йшлося про високу державницьку місію діяльності установ Відділення, які постають базовими науковими осередками країни з дослідження проблем мовознавства, літературознавства, мистецтвознавства та народознавства. У зазначених профільних інститутах розроблюються й формуються засади нормативної бази функціонування української мови як державної, механізмів регулювання мовленевих практик і укладання словникового фонду, студювання лінгвістичної проблематики, розроблення теорії та вивчення історії розвитку української мови, вислідом чого постали багатотомні словники, енциклопедії, підручники та монографії: Історія української літератури (у 12 т.); Шевченківська енциклопедія: Тарас Шевченко та його сучасники; Шевченківська енциклопедія:

Теорія літератури. Мова; Словник української мови (у 20 т.); Етимологічний словник української мови (у 6 т.); словники та дослідження з акцентології (Історія українського наголосу. Іменник; Історія українського наголосу. Дієслово); Антологія української новелістики (кінця XIX – початку XX ст.); Нариси з історії українського словотворення; «Динаміка лексичної та фразеологічної систем української мови в лексикографічному представленні»; «Мовна політика: Україна і світ» та ін.

Гуманітарні інститути Відділення літератури, мови та мистецтвознавства є провідними академічними центрами з висвітлення досягнень, вивчення історії і теорії вітчизняної та європейської культури, з дослідження та наукової презентації потужного художньо-естетичного потенціалу культурно-мистецької спадщини українського народу, укладання словників, енциклопедій та створення багатотомних історій професійних мистецтв, етнології та фольклористики тощо.

Ці видання представляють цілісну панораму розвитку культурно-мистецьких явищ на українських землях, відтворюють самобутній культурно-цивілізаційний профіль української людності, сприяють емансипації української культури та впізнаваності України в сучасному світі. З-поміж них: Історія українського мистецтва (у 5 т.); Українська музична енциклопедія (т. 1–6); Історія декоративного мистецтва України (у 5 т.); «Церковне мистецтво України» (у 3 т.); «О. Довженко: між тоталітаризмом і національною ідеєю» (енциклопедичний словник); «Стиль модерн в Україні»; «Давні українські ікони»; «Сучасне українське монументальне церковне малярство»; «Українська гравюра. Бароко»; Українська фольклористична енциклопедія; «Етнічна та етнокультурна історія України» (т. 1–3); Історія українського театру (т. 1–2); Словник художників України (т. 1–2); Українська славистична фольклористика: енциклопедичний словник; Історія українського кіно

(т. 1–3); Історія української музики (т. 1, 2, 5); Мала енциклопедія українського народознавства; «Етнографічний образ сучасної України» (у 10 т.) та ін.

Пізнавально-освітній та державно-консолідаційний потенціал культурознавчої публікаційної продукції академічних гуманітарних інститутів актуалізується як у контексті нинішньої військової агресії та багатосотлітньої культурної експансії росії проти України, так і з огляду на зростання ролі національної культури в українському державотворенні, позаяк вона є джерелом продукування й поширення нового знання з національних культурно-мистецьких надбань як підстави утвердження національної гідності і громадянської ідентичності, культурної і політичної суверенності України, конструювання на його основі концепції сучасної культурно-інформаційної безпеки держави.

Нові виклики, що постали перед вітчизняною наукою на тлі світових глобалізаційних процесів, та потреби інтеграції України до європейського науково-інформаційного простору детермінували появу конкретних урядових і відомчих рекомендацій щодо модернізації дослідницьких векторів національної науки, реформування її структурних та управлінських ракурсів діяльності, удосконалення системи розподілу фінансування тощо. Ці світові тренди та урядові директиви, що регламентують напрями реформування академічної науки, знайшли належне відображення в документах Президії НАНУ щодо перспектив діяльності дослідних установ (Постанова Загальних зборів НАН України від 15.06.2022 р. (4 пункт Постанови); Розпорядження Президії НАН України від 29.11.2022 № 2/26 та ін.)

Продумане, концепційно осмислене обговорення проєктів реформування віддзеркалено на сторінках академічних часописів, зокрема, у другому номері журналу «Світогляд» за 2023 рік (див. публікаційні матеріали академіків Я. Яцківа, В. Кордюма, В. Локтева та ін.). Так, у статті Президента

НАН України академіка А. Загороднього про оновлення системи науки України слушно застерігається, що «реформи не мають бути лише задля реформ, так само, як і не мають бути руйнівними». «Змінюючи організаційні форми наукових досліджень, – підкреслює очільник НАНУ, – потрібно дбати про те, щоб творча і життєздатна частина наукових кадрів була збережена, а це потребуватиме тяглості традицій, що склалися у науковій спільноті» [7].

На шпальтах науково-популярних видань НАНУ оприлюднено чимало й інших виважених думок і наукових візій реформування та трансформацій Національної академії (див., до прикладу, статтю, підготовлену Світланою Галатою, Дмитром Шулікіним та Ларисою Остролицькою «Наука, освіта та інновації: змінитися, щоб перемогти» («Світ», жовтень 2022 р., № 37–38); статтю академіка Вадима Локтева «Жодні зміни неможливі, якщо їм опирається більшість» («Світ», листопад 2022 р., № 43–44).

Представники академічних кіл наголошують, що нинішні спроби реформування Академії слід розглядати як послідовні чергові ланки трансформації установ НАН України, які розпочалися ще з часу проголошення незалежності України та передбачали поетапне вдосконалення системи управлінських структур і форм діяльності Академії як самоврядної структури в її відносинах з органами державної влади, системою вищої освіти та різними бізнесовими й господарсько-економічними структурами [1].

Метою реформування є употужнення наукової, науково-технічної та інноваційної складових діяльності НАНУ задля підвищення ефективності головних її дослідницьких векторів – зростання ролі доробку академічних наукових установ у промислово-економічній сфері та в безпеково-оборонній системі держави.

Задекларовані керівництвом НАНУ потреби й перспективи реформування аналізували і ґрунтовно обговорювали всі установи й відділення НАНУ, відповідні про-

позиції та візії майбутнього Академії розглядали відділення на спеціально створеній комісії під головуванням академіка НАНУ, голови НТШ в Україні Романа Кушніра. Свої міркування й розуміння проблеми реформування висловили також установи та провідні науковці Відділення літератури, мови та мистецтвознавства НАН України (див.: «Вітчизняна гуманітаристика в контексті повоєнного відновлення України та актуальних питань реформування НАН України: у 2 частинах» (Київ, 2023)).

Водночас з ініційованими самою Академією заходами та спробами свого реформування й оновлення різних ракурсів діяльності, сторінки ЗМІ та Інтернет-ресурсів заповнили численні пропозиції та проекти, розроблені як активістами від науки, так і громадськими структурами й окремими діячами. Найбільшу увагу з-поміж них привернули «Пропозиції щодо реформування сфери наукових досліджень, розробок та інновацій», задекларовані й надіслані до органів влади Науковим комітетом Національної ради України з питань розвитку науки і технологій. Серед огрому оприлюднених Комітетом нібито новаторських гасел реформування науки викликають інтерес передусім презентовані як архіактуальні та сучасні ідеї про перенесення функцій управління науковими установами на рекомендовану ініціаторами «Пропозицій» нову структуру – Національне агентство науки і технологій, яке, як бачиться ініціаторам «Пропозицій», і «визначатиме стратегію і пріоритети реалізації державної політики в сфері науки і технологій, координуватиме ефективний розвиток дослідницьких установ усіх підпорядкувань і форм власності». Але ж відомо, що ці функції станом на сьогодні делеговано Президії НАНУ та Міністерству освіти і науки України (МОН України). То виходить, що йдеться про створення додаткової, міністерського рівня структури, альтернативної МОНУ. А чинне міністерство ліквідувати як неспроможне, чи фінансувати два подібних за функціо-

налом відомства з розгалуженою штатною мережею? Тоді де ж тут економія фінансових ресурсів і скорочення бюрократичних структур? До того ж, хто береться сьогодні гарантувати, що новостворене відомство міністерського рівня буде за кадровим потенціалом і професійними компетентностями ефективнішим, аніж чинне Міністерство освіти і науки? Адже вітчизняний менеджерський ресурс і науковий кадровий потенціал відомі – справжні вчені віддані професії і навряд чи готові до бюрократичних посад, а непрацевлаштовані «шукачі великих грошей» – малоймовірно, що будуть спроможні стати правдивими експертами надскладної і багатогалузевої системи та дослідницьких векторів академічних наукових установ.

Як справедливо зауважують у наукових колах НАНУ, щонайменше викликає непорозуміння пропозиція «створити “надструктуру” у вигляді Національного агентства науки і технологій, яка фактично монополізує процеси прийняття рішень у сфері науки та технологій. «У розвинених країнах світу головні розпорядники бюджетних коштів самостійно несуть відповідальність за витрати на дослідження і розробки і звітують за це перед урядами <...> Що стосується організаційних питань, то судячи із стислого опису, наданого у Пропозиціях, новостворене агентство буде дублювати функції інших органів державної влади, в першу чергу – МОН України. Створення подібної додаткової структури не вважаємо доцільним»⁴.

Найбільший резонанс і несприйняття в академічних середовищах викликало цілковите ігнорування в проєкті Комітету бачення майбутнього української академічної науки – власне Національної академії. Точніше, у самій пропонованій Комітетом візії майбутньої вітчизняної науки Національна академія наук України не згадується взагалі, реального місця в науковій сфері їй не передбачається. Але ж, – як справедливо оскаржують науковці такі розуміння, – «це <...> дуже нелогічно, бо на НАН припадає значна частина якісного наукового

продукту держави, як у сфері високої науки, так і в царині оборонних технологій» [15]. Та й побіжно згадані нами на початку статті напрацювання й досягнення установ НАН України самі промовляють за себе, адже не помічати їх можна лише через упередження.

Оприявлена авторами Комітету пропозиція фактичного виведення наукових інститутів з підпорядкування Президії НАНУ мотивується необхідністю підвищити ефективність управління, оскільки керівництво наукою в рамках чинних структур Національної академії розглядається ними як неефективне. Свідченням «неефективності цієї управлінської моделі» є нібито низькі показники статусу й досягнень української науки на світовому рівні. Проте чи дійсно ці показники є такими низькими з огляду на реально критичні обсяги фінансування української науки?

Якщо врахувати, до порівняння, що рівень фінансування науки у близькій нам Польщі, наприклад, майже на порядок вищий за рівень фінансування науки в Україні, то показники ефективності української науки є цілком відповідними і прийнятними. Це означає, що при постійному хронічному недофінансуванні, що спостерігалось фактично впродовж усіх років незалежності, академічна наука керувалася Президією НАН України оптимальним (при таких несприятливих обставинах) чином і здобулася на визнання і досягнення в різних царинах (про що побіжно вже згадувалося на початку даного огляду).

Чи зможе створення нової бюрократичної структури – Національного агентства науки і технології, а фактично, нового міністерства при Уряді – підвищити ефективність української науки? Однозначно – ні. По-перше, при наявному рівні фінансування це навряд чи можливо в принципі. По-друге, гіперцентралізація управління – а йдеться про об'єднання керівництва всією наукою, у тому числі й тією, що належить до академічних інститутів НАНУ та галузевих академій – ніколи не приводила до збільшення

ефективності керування. По-третє, не дуже зрозуміло, звідки береться переконання, що новостворені державні управлінські структури будуть керувати наукою ефективніше, ніж обрані самими науковцями управлінські структури Президії НАН України. Науковці, які входять до складу структур Президії НАНУ, принаймні розуміються на предметі досліджень, а тому їхні експертні висновки будуть найпрофесійнішими та й додаткових коштів для винаймання сторонніх експертів не буде потрібно.

Не варто забувати й про те, що створення нової бюрократичної структури при Уряді (а це, по факту, нового міністерства) буде вимагати величезних додаткових бюджетних витрат.

Контroversійними за змістом у багатьох випадках видаються задекларовані Комітетом й інші пропозиції; зокрема: в одній частині тексту йдеться про те, що «кількість ієрархічних рівнів адміністративної вертикалі є абсурдно великою для наявної кількості дослідників»; а в іншому – пропонується створити, окрім відповідних, нині чинних структур (МОН України, НФДУ, Нацради з питань розвитку науки і технологій та існуючого у її структурі Наукового комітету), ще й Національне агентство з оцінювання наукової діяльності (на яке якраз і покладатимуться завдання здійснення оцінювання результатів наукової та інноваційної діяльності).

Ця «інновація», яка пропонується в проєкті як ідея створення такого собі «наукового НАЗЯВО», видається особливо контрпродуктивною. По-перше, створення нового бюрократичного органу знову ж таки потребуватиме значних бюджетних витрат, які можна було б натомість спрямувати на власне самі наукові дослідження. По-друге, наука зараз є явищем дуже спеціалізованим, і для оцінки результатів того чи іншого наукового напрямку потрібно наймати експертів з того ж таки наукового напрямку, а відтак – фінансувати роботу великої кількості експертів вузької спеціалізації. Сподіватися

на об'єктивність іноземних експертів теж не доводиться, бо ж (навіть не кажучи про дороговартісність їхніх послуг) не варто забувати, що в деяких областях гуманітарної сфери іноземних експертів просто неможливо буде знайти. Адже, на жаль, через низку політичних, економічних та історичних причин минулого україністичні дослідження – а це і історія, і етнографія, і філологія, і літературознавство, і мистецтвознавство – дуже мало представлені в університетах Європи та США, тому і зарубіжних фахівців з україністичного знання дуже мало. Водночас ці області гуманітарного знання дуже важливі для Української держави, особливо в умовах війни на знищення (у тому числі знищення культурне, мовне, історичне), яку веде проти України російська федерація.

До того ж, залучення зарубіжних учених-експертів та менеджерів, за слушними міркуваннями колег, ефективним не буде як через «незнання мови й української ситуації», так і через непосильне для досягнення за короткий час зарубіжними експертами всього розмаїття наукових дисциплін, пріоритетності тематики, особливостей зв'язку з виробництвом, специфіки базового фінансування вітчизняних науково-дослідних установ та вишів тощо [див. 15].

Ініціаторам реформування та громадським активістам від науки й освіти, які, вочевидь, необізнані з існуючими обтяжливими й нерідко надуманими формами бюрократичного контролю академічної науки, варто знати, що, як справедливо зазначають дослідники, для природничників, технарів та гуманітаріїв якісного рівня створення нині вже чинного НАЗЯВО обернулося насамперед виснажливою і нестерпною для нормальної організації наукового процесу бюрократією, значними фінансовими витратами (йдеться про офіційні сплати на рахунок НАЗЯВО за акредитаційні послуги) [15].

Запроваджені останніми роками численні додаткові практики державної атестації, аудиту, акредитації, оцінювання та введені

в дію різноманітні державно-управлінські дозвільні умови й запобіжні системи щодо функціонування спеціалізованих рад із захисту докторських і кандидатських дисертацій, щодо виготовлення й реалізації періодики стали дублюючими бюрократичними доважками до вже раніше запроваджених процедур, реальними перешкодами, а не стимулюючими факторами підвищення ефективності та прозорості діяльності наукових установ.

Підсумовуючи: створення ще одного НАЗЯВО – тепер наукового – неодмінно призведе до значних витрат, додаткової бюрократизації та навряд чи зможе досягти озвучуваної цілі, тобто допомогти державі якісніше оцінювати ефективність наукової діяльності.

Серед інших пропозицій Комітету, що викликають заперечення, – відміна доплат за вчені звання та ступені. Така відміна не тільки позбавить фінансового стимулу для захисту дисертацій, роботи зі студентами та аспірантами, звужить горизонти наукової кар'єри взагалі, але – при нинішньому надзвичайно низькому рівні базового фінансування – зробить наукову діяльність неprestижною і для вчених економічно не вигідною. Простіше кажучи, це знецінить науковий фах і знівелює інтерес до наукової творчості.

Численна верениця інших декларативних пропозицій, що властиво є загального характеру гаслами, не апробованими досвідом, не підкріпленими реальним аналізом досягнень науки в Україні та не узasadненими на обізнаності з об'єктивним станом різних галузей української академічної науки.

До слова, серед ініціатив Комітету, що і справді заслуговують на якнайшвидшу реалізацію, є ідея створення спеціального Агентства оборонних технологій (зауважимо, що ще на початку 2022 року перший віце-президент НАН України В. П. Горбулін ініціював створення подібної інституції).

Національна академія наук України вже вкотре, незважаючи на її законодавчо-про-

писаний статус «самоврядної організації», піддається радикальній ревізії (під благозвучними й новаторськими гаслами реформування) як з боку часто змінюваних очільників різних відомств, так і з середовища громадських активістів, належно не обізнаних із діяльністю наукових академічних установ.

У вітчизняній історії це вже було: згадаймо, як у 20–30-х роках ХХ ст. на втілення рішень більшовицької влади при інститутах Академії наук діяли пролетарські комітети контролю за діяльністю науковців. Відомо, якої непоправної шкоди заподіяли вони установам Академії; скільки десятків видатних учених з лихої волі цих активістів трагічно загинули на Соловецьких болотах!

Подібні нігілістичні настрої щодо ролі Національної академії наук у суспільстві спостерігалися і в «лихих 90-х», коли наукові середовища в особі своїх лідерів розглядалися як перешкода на шляху масштабних процесів перерозподілу і «великої приватизації» державної власності. Тому-то й рекомендувалося ліквідувати Академію та інтелектуально обеззброїти суспільство, аби зробити його більш податливим і безголосим. Як не дивно, але гасла проти Академії наук залунали у вітчизняних ЗМІ знову, відразу ж після Революції гідності (див.: Звернення науковців «На підтримку академічної науки» від 29 лютого 2016 року» на сайті газети «День»). На жаль, численні заклики науковців до владоможців і громадськості тоді не були почуті, і вже за короткий час (на початку 20-х років ХХІ ст.) нігілістичні гасла й спроби знецінити роль та, зрештою, ліквідувати Національну академію наук залунали з новою енергією і силою під виглядом актуальної кампанії реформування та запровадження європейських стандартів у науковий процес.

Нинішні спроби посилення контролю над установами НАН України, супроводжувані масштабуванням бюрократично-ревізуючих практик різних контролюючих структур, спричиняють гальмування дослідниць-

ких процесів, знецінюють престижність професії науковця. Тому-то непереконаливими й непродуктивними за умов воєнного часу є ініціативи Комітету одночасно зосередити (за зразками західних стандартів) всю академічну розгалужену систему дослідницьких установ у вишах чи об'єднати в новий дослідницький комплекс, до якого потраплять лише ті, що пройдуть цей «кастинг новоствореного НАЗЯВО». Адже, по суті, Комітетом пропонується Національну академію наук України звести до статусу громадського наукового товариства, позбавивши державних функцій і фінансування. Українська академічна наука, яка постала зусиллями прогресивної інтелігенції за неймовірно тяжких і буремних років національно-визвольної революції початку ХХ ст., нині знову опиняється в становищі невизначеності, спостерігаються спроби її дискредитації, що неминуче спричинить злихого волю цих активістів відтік кадрів і занепад дослідницьких центрів та шкіл. Уже й сьогодні близько 15 % талановитої наукової молоді працевлаштовано в зарубіжних наукових центрах, де не ставиться під сумнів питання їх наукових компетентностей та дослідницької ефективності.

Досвід цивілізаційно просунутих країн світу переконує, що, незважаючи на функціонування розгалуженої мережі університетів з їх спеціалізованими науковими установами та різновекторними дослідницькими інтересами, незалежні академії наук (різного відомчого підпорядкування) фактично є обов'язковим інституційним атрибутом наукового ландшафту всіх провідних країн світу. До прикладу, згадаймо бодай окремі з найдавніше заснованих академічних установ, які, проте, і досі функціонують: Французька академія наук (заснована в 1666 р.), Німецька академія наук (заснована в 1652 р.), Національна академія в Італії (заснована в 1603 р.), Національна академія наук Сполучених штатів Америки (заснована в 1863 р.), Швейцарська академія наук (заснована в 1815 р.), Норвезька академія наук і

літератури (заснована в 1857 р.), Королівська академія мистецтв і наук Нідерландів (заснована в 1808 р.) тощо.

Як ретроспективний, так і сучасний діапазон дослідницьких інтересів нині існуючих національних академії віддзеркалює історію процесів пізнання та наукових пошуків у різних країнах, розкриває певну структурну пріоритетність окремих галузей у сучасних академічних комплексах; ілюструє їх інтегрованість у державну науково-дослідницьку систему, пов'язаність із вищими навчальними установами чи статусну самоврядність і автономність або ж громадський характер функціонування.

Відрізняються і шляхи фінансування національних академії та їх установ: від систематичних державних фінансових надходжень чи державних грантів до приватних пожертв чи фінансової підтримки з боку неурядових міжнародних і національних організацій та фондів. Тут залежить як від існуючих історично сформованих традицій, так і від рівня забезпеченості та якості життя в різних країнах, наявності в них стабільних приватних фінансових структур і фондів, орієнтованих на підтримку розвитку національної науки тощо. Та поза тим, за будь-якого способу функціонування (державного статусу чи громадського об'єднання), національні академії в усіх розвинених країнах постають осередками їх інтелектуального, науково-технічного та культурно-цивілізаційного розвитку, маркером їх міжнародної статусності й поступу. Держави і суспільства зарубіжжя дбають про їх підтримку, авторитет і рейтинговість у світі.

За всього існуючого розмаїття підходів до організації діяльності академії та їх управління, домінуючим, притаманним майже кожній з них, є функціонування президії чи ради на чолі з президентом, у віданні яких, окрім організаційних управлінських питань, є забезпечення виконання поточних наукових проектів, визначення глобальних проблем розвитку і стратегічних дослідницьких векторів.

На відміну від науково-дослідницьких практик університетів з їх залежністю від мінливих пріоритетів фінансуючих структур, академічні установи зосереджуються зазвичай на довгострокових проектах, на поглибленому вивченні окремих галузей і проблем протягом тривалих періодів, на розвитку інновацій як ключових опцій. Таким чином, доповнюючи науковий потенціал університетських дослідних інститутів, академії наук створюють додаткові платформи для глобальних студій та для спеціалізованих поглиблених досліджень конкретних наукових напрямів; відкривають нові можливості та перспективи для міждисциплінарної співпраці поза межами університетської науки; для формування й реалізації об'єктивної і незалежної експертизи та політичної адвокації; а зрештою – і для підвищення статусу й престижності наукової спільноти та суб'єктності країни в цілому.

Тому-то видаються деструктивними спроби публічної дискредитації та нівеляції ролі НАН України як провідного в Україні осередку, що акумулює інтелектуальний кадровий ресурс, зосереджує дослідницькі школи, центри наукової творчості, компетентності і фахових знань, інноваційної спроможності та державницької відповідальності.

Необґрунтованими є також пропозиції перетворити Національну академію на громадську організацію, як це має місце в деяких країнах зарубіжжя, бо передусім де ж у нас ті національно свідомі бізнесові структури та їх благочинні фонди, що готові не привласнювати, а офірувати кошти на підтримку наукових досліджень? Навіть у такій розвиненій і благополучній європейській країні, як Австрія, Національна академія має державну фінансову підтримку, і в цій Академії як структурі, що контролює наукові установи, теж функціонує Президія. Проте чомусь у Відні, з огляду на це, гасла про ліквідацію Академії наук не лунають. Чому ж тоді в Україні, яка перебуває у вогні й борні за існування проти стократ сильнішого ворога, звучать пропо-

зиції ліквідувати академічні наукові центри, здатні зміцнювати обороноздатність і систему інформаційно-культурної безпеки країни? Де ж тут державницький підхід і державницьке мислення!? Як справедливо стверджує академік В. Локтев: «Національна академія – це не важка і не непотрібна радянська спадщина, а унікальне вітчизняне явище з історією і традиціями»⁵. На нашу думку, це ще й веломовний маркер цивілізаційного поступу народу.

Тож видається, що в контексті потреб подальшого вдосконалення діяльності НАН України, забезпечення належного рівня конкурентоспроможності, авторитетності та міжнародного визнання української науки, інтенсифікації процесів її інтеграції до європейського наукового простору і справді нагальними є питання реформування окремих ділянок її функціонування (при збереженні кадрового потенціалу і дослідницьких традицій). Зокрема, на наш погляд, на часі розширення автономії наукових установ і наукових колективів та дерегуляція наукової діяльності шляхом підтримки й розвитку як індивідуальних, так і колективних ініціатив і творчих проєктів. Принциповими є запити на зменшення бюрократичного тиску управлінських відомств і структур, адже Національна академія наук та її установи зосереджують власний потужний кадровий потенціал і науковий ресурс з усіх ділянок природничих, фізико-технічних та соціогуманітарних дисциплін. Саме це й дає можливість їй самостійно здійснювати на найвищому експертному рівні завдання наукової атестації та оцінювання результатів діяльності дослідницьких колективів і проєктів; проведення наукової акредитації освітніх програм за відповідними спеціальностями.

Осучасненню установ НАН України сприяло б також розширення чинної конкурсної багатоканальної системи фінансування науково-дослідних робіт при збереженні базового державного фінансування науково-дослідних інститутів у достатніх для їх функціонування обсягах. Доцільним видається створення Агенції з упровадження наукових

винаходів, патентів та досягнень; формування відповідного правового поля й належної дозвільної системи на реалізацію наукової продукції та винаходів і використання виручених фінансових ресурсів для вдосконалення наукової діяльності. Важливим уявляється з погляду інформування й розширення зв'язків із суспільством, створення на базі галузевих відділень Агенції з поширення інформації про наукові здобутки академічних інститутів; безкоштовна передача в державні бібліотеки та освітні установи книжкової та журнальної наукової продукції гуманітарних інститутів НАН України тощо.

Подальше реформування НАН України з необхідністю передбачає розширення проєктів з україністики, підтримку базових уста-

нов з дослідження державної мови, етнології та літературознавства, національної культурної спадщини з огляду на їх визначальну роль в утвердженні ідентичності та політичної суб'єктності України, у формуванні україноцентричної постави нації.

Отож, тепер, коли країна перебуває на межі екзистенційних випробувань, доленосних викликів щодо власної державності, НАН України постає єдиною і безальтернативною науковою структурою, спроможною визначити й забезпечити належні стратегічні перспективи, зберегти інтелектуальний кадровий потенціал, модернізувати науково-дослідницькі вектори діяльності та сприяти зміцненню обороноздатності та безпеки країни новими розробками.

Примітки

¹ Див.: доповідь Президента НАН України, академіка А. Г. Загороднього «Про підсумки проведення Виставки-презентації оборонних досліджень і розробок установ НАН України».

² Див., до прикладу: В. Л. Богданов «Про організацію в НАН України роботи з аналізу ситуації, що склалася внаслідок руйнування греблі Каховської ГЕС»; Л. А. Держипольська «Про перспективи використання лазерних технологій для підвищення обороноздатності України»; В. М. Нестеренков «Електронно-променеві технології та їх застосування в енергетиці, ракетно- та літакобудуванні, медицині»; С. Г. Бойченко «Метеорологічні та кліматичні наслідки воєнних дій в Україні»; Г. Д. Толстолуцька «Розроблення та удосконалення радіаційно стійких конструкційних матеріалів для ядерної енергетики України» та ін.

³ Див.: Забулонов Юрій Леонідович. Наукові розробки державної установи «Інститут геохімії навколишнього середовища НАН України», готові до впровадження у промислове виробництво: безпілотна система (БПЛА) автоматизованого радіаційного контролю місцевості та об'єктів ядерно-паливного комплексу GS-Smart; станція радіаційного контролю харчових продуктів, рідких та сипких матеріалів «FOOD LIGHT»; багатофункціональна портативна станція радіаційного контролю та моніторингу «Вектор»; установка багатофункціональна лазерна терапевтична «Gelious»; установка з переробки медичних відходів «Медвейст»; найновіші вакуумні технології для елементів акумуляторів; гнучкі одно- і двосторонні інфрачервоні обігрівачі; мобільна станція моніторингу радіаційного та метеорологічного стану навколишнього середовища «Метеоспектр»; плазмохімічна технологія синтезу наноматеріалів та нанокompatитів SiO₂/Fe₃O₄ для очищення рідких радіоактивних відходів об'єктів ЯПЦ; система дистанційного гамма-спектрометричного сканування земної поверхні з літальних апаратів типу «Октокоптер»; плазмохімічна установка «Plasma-Sorb» для очищення радіоактивних відходів зони відчуження Чорнобильської АЕС та трапних вод; автоматизований комплекс спектрометрії внутрішнього випромінювання людини «SCREENER»; система оперативного радіаційного контролю швидкого реагування на базі літального апарату; сенсор на основі новітніх наночастинок для B. anthracis та M. Euberculosis. *Світогляд*. 2023. № 4 (102). С. 57–67. URL : <https://www.mao.kiev.ua/biblio/jscans/svitogliad/svit-2023-18-4/zmist-4-2023>.

⁴ Див.: Єгоров І. Чому пропозиції Наукового комітету щодо реформування в галузі викликають багато питань. URL : <https://weukraine.tv/blog/chomu-propozytsiyi-naukovogo-komitetu-shhodo-reformuvannya-v-galuzi-vykykayut-bagato-pytan/>.

⁵ Див.: Локтев В. Національна академія наук – не важка і не непотрібна радянська спадщина, а унікальне вітчизняне явище з історією і традиціями. *Вісник Національної академії наук України*. 2023. № 8. С. 3–14.

Джерела та література

1. Актуальний академічний дискурс: вітчизняна україністика у дзеркалі війни та повоєнного відновлення України. Переднє слово (від редколегії: Г. Скрипник, Н. Стішова, О. Головко). *Вітчизняна гуманітаристика в контексті повоєнного відновлення України та актуальних питань реформування НАН України*. Київ, 2023. С. LXV–LXXXVII.
2. Богданов В. А. Про діяльність установ Секції фізико-технічних і математичних наук НАН України під час воєнного стану. *Вісник НАН України*. 2023. № 3. С. 3–18.
3. Богданов В. А., Булат А. Ф. Розвиток механіки в Національній академії наук України крізь призму установ Відділення механіки НАН України. *Вісник Національної академії наук України*. 2023. № 10. С. 57–72. DOI : <https://doi.org/10.15407/visn2023.10.057>.
4. Бочечка О. О. Надтверді матеріали для оборонної промисловості та повоєнного розвитку України. *Вісник Національної академії наук України*. 2022. № 10. С. 15–19.
5. Загородній А. Г. Про діяльність Національної академії наук України у 2021 році – першому півріччі 2022 року та основні завдання наступного періоду (звітна доповідь на сесії Загальних зборів НАН України 15 червня 2022 р.). *Вісник Національної академії наук України*. 2022. № 7. С. 7–15.
6. Загородній А. Г. Діяльність Національної академії наук України у звітний період. Підсумки, проблеми, завдання: Звітна доповідь на сесії Загальних зборів НАН України 27 квітня 2023 р. *Вісник Національної академії наук України*. 2023. № 5. С. 10–18. DOI : <https://doi.org/10.15407/visn2023.05.010>.
7. Загородній А. Оновлення системи науки України. *Світгляд*. 2023. № 2. С. 2–3.
8. Загороднюк І. В., Вишневецький Д. О. Втрати та зміни біорізноманіття в зонах тривалих бойових дій в Україні: теріологічна складова (2014–2022). *Вісник Національної академії наук України*. 2022. № 11. С. 60–78. DOI : <https://doi.org/10.15407/visn2022.11.060>.
9. Комісаренко С. В. Стан біобезпеки в Україні та шляхи її поліпшення (стенограма доповіді на засіданні Президії НАН України 13 квітня 2022 р.) *Вісник Національної академії наук України*. 2022. № 6. С. 54–59. DOI: <https://doi.org/10.15407/visn2022.06.054>.
10. Кошечко В. Г. Про виконання цільової комплексної програми НАН України «Фундаментальні проблеми створення нових речовин і матеріалів хімічного виробництва» (стенограма наукової доповіді на засіданні Президії НАН України 7 грудня 2016 року). *Вісник Національної академії наук України*. 2017. № 2. С. 23–29.
11. Кучук М. В. Досягнення та перспективи розвитку генно-інженерних рослинних біотехнологій (стенограма доповіді на засіданні Президії НАН України 25 січня 2023 р.). *Вісник Національної академії наук України*. 2023. № 3. С. 72–76. DOI: <https://doi.org/10.15407/visn2023.03.072>.
12. Лукаш Л. А. Клітинні біотехнології з розроблення нових еквівалентів дерми для лікування масивних опіків: Стенограма доповіді на засіданні Президії НАН України 5 жовтня 2022 року. *Вісник Національної академії наук України*. 2022. № 11. С. 54–59. DOI : <https://doi.org/10.15407/visn2022.11.054>.
13. Макаров А. С., Косигіна І. М., Кручко І. М. Використання композиційного рідкого палива в енергетиці України. *Вісник Національної академії наук України*. 2022. № 10. С. 59–67 DOI : <https://doi.org/10.15407/visn2022.10.059>.
14. Семиноженко В. П. Про роботу установ Північно-Східного наукового центру НАН України і МОН України, які розташовані у районах проведення активних бойових дій: Стенограма доповіді на засіданні Президії НАН України 31 серпня 2022 року. *Вісник Національної академії наук України*. 2022. № 10. С. 42–52. DOI : <https://doi.org/10.15407/visn2022.10.042>.
15. Стріха М. Що пропонує Науковий комітет і чи потрібне нам «наукове НАЗЯВО». *Новинарня*. 16.07.2023. URL : <https://novynarnia.com/2023/07/16/shho-proponuye-naukovuj-komitet-i-chy-potribne-nam-naukove-nazyavo/>.
16. Чепков І. Б. Роль та місце матеріалознавства у створенні новітнього озброєння та військової техніки Збройних Сил України. *Вісник Національної академії наук України*. 2023. № 6. С. 73–83. DOI : <https://doi.org/10.15407/visn2023.06.073>.

References

1. SKRYPNYK, Hanna, Nataliia STISHOVA, Oleksandr HOLOVKO, editorial board. Academy Discourse of Current Importance: Domestic Ukrainian Studies in the Mirror of War and Post-War Restoration of Ukraine. Preface. *Domestic Human Science in the Context of the Post-War Renewal of Ukraine and Relevant Issues of Reforming the National Academy of Sciences of Ukraine*. Kyiv, 2023, pp. 65–87 [in Ukrainian].
2. BOHDANOV, Viacheslav. On the Work of the Institutions of the Section of Physics, Engineering and Mathematics of the NAS of Ukraine during the Martial Law. *Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 2023, no. 3, pp. 3–18 [in Ukrainian].

3. BOHDANOV, Viacheslav, Anatolii BULAT. Development of Mechanics in the National Academy of Sciences of Ukraine in the Light of the Institutions of the Department of Mechanics of the NAS of Ukraine. *Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 2023, no. 10, pp. 57–72. DOI : <https://doi.org/10.15407/visn2023.10.057> [in Ukrainian].
4. BOCHECHKA, Oleksandr. Superhard Materials for Defense Industry and Post-War Development of Ukraine. *Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 2022, no. 10, pp. 15–19 [in Ukrainian].
5. ZAHORODNII, Anatolii. On the Activities of the National Academy of Sciences of Ukraine in 2021 – the First Half of 2022 and the Main Tasks for the Next Period (Report at the Session of the General Meeting of the NAS of Ukraine on June 15, 2022). *Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 2022, no. 7, pp. 7–15 [in Ukrainian].
6. ZAHORODNII, Anatolii. Activities of the National Academy of Sciences of Ukraine during the Reporting Period. Results, Problems, Tasks. Report at the Session of the General Meeting of the NAS of Ukraine on April 27, 2023). *Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 2023, no. 5, pp. 10–18. DOI : <https://doi.org/10.15407/visn2023.05.010> [in Ukrainian].
7. ZAHORODNII, Anatolii. Renewal of the System of Science of Ukraine. *Outlook*, 2023, no. 2, pp. 2–3 [in Ukrainian].
8. ZAHORODNIUK, Ihor, Denys VYSHNEVSKYI. Biodiversity Losses and Changes in the Zones of Prolonged Hostilities in Ukraine: Theriological Component (2014–2022). *Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 2022, no. 11, pp. 60–78. DOI : <https://doi.org/10.15407/visn2022.11.060> [in Ukrainian].
9. KOMISARENKO, Serhii. The State of Biosafety in Ukraine and Ways to Improve It (Transcription of the Report at the Meeting of the Presidium of the NAS of Ukraine on April 13, 2022). *Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 2022, no. 6, pp. 54–59. DOI: <https://doi.org/10.15407/visn2022.06.054> [in Ukrainian].
10. KOSHECHKO, Viacheslav. On Execution of the Target Complex Program of the NAS of Ukraine “Fundamental Problems of the Creation of New Chemical Substances and Materials Production” (Transcription of Scientific Report at the Meeting of the Presidium of the NAS of Ukraine on December, 7, 2016). *Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 2017, no. 2, pp. 23–29 [in Ukrainian].
11. KUCHUK, Mykola. Achievements and Prospects of the Development of Genetic Engineering Plant Biotechnologies (Transcription of Scientific Report at the Meeting of the Presidium of the NAS of Ukraine on January 25, 2023). *Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 2023, no. 3, pp. 72–76. DOI: <https://doi.org/10.15407/visn2023.03.072> [in Ukrainian].
12. LUKASH, Liubov. Cellular Biotechnologies for the Development of New Dermal Equivalents for the Treatment of Massive Burns: Transcription of Scientific Report at the Meeting of the Presidium of the NAS of Ukraine on October 5, 2022. *Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 2022, no. 11, pp. 54–59. DOI : <https://doi.org/10.15407/visn2022.11.054> [in Ukrainian].
13. MAKAROV, Anatolii, Iryna KOSYHINA, Iryna KRUCHKO. The Composite Liquid Fuel for Use in the Energy Industry of Ukraine. *Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 2022, no. 10, pp. 59–67. DOI : <https://doi.org/10.15407/visn2022.10.059> [in Ukrainian].
14. SEMYNOZHENKO, Volodymyr. On the Work of the Institutions of the North-East Scientific Center of the NAS of Ukraine and the MES of Ukraine, Situated in the Districts of Active Hostilities (Transcription of the Scientific Report at the Meeting of the Presidium of the NAS of Ukraine on August 31, 2022). *Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 2022, no. 10, pp. 42–52. DOI : <https://doi.org/10.15407/visn2022.10.042> [in Ukrainian].
15. STRIKHA, Maksym. What does a Scientific Committee Submit and do We Need the “Scientific National Agency for Higher Education Quality Assurance”. *Novynarnia*. July 16, 2023. Available from: <https://novynarnia.com/2023/07/16/shho-proponuye-naukovyj-komitet-i-chy-potribne-nam-naukove-nazyavo/> [in Ukrainian].
16. CHEPKOV, Ihor. The Significance and Place of Materials Science in the Creation of Modern Armament and Military Equipment of the Armed Forces of Ukraine. *Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 2023, no. 6, pp. 73–83. DOI : <https://doi.org/10.15407/visn2023.06.073> [in Ukrainian].

Надійшло / Received 28.09.2023

Рекомендовано до друку / Recommended for publishing 14.12.2023

УДК 303.446.2-029.39Юр(477.43/.44)(=161.2=162.1)

DOI <https://doi.org/10.15407/nte2023.04.020>

КУШНІР В'ЯЧЕСЛАВ

доктор історичних наук, професор кафедри археології та етнології України факультету історії та філософії Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (Одеса, Україна).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3058-3019>

KUSHNIR VIACHESLAV

Doctor of History, professor of the Department of Archeology and Ethnology of Ukraine, Faculty of History and Philosophy, I. I. Mechnykov Odesa National University (Odesa, Ukraine).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3058-3019>

Бібліографічний опис:

Кушнір, В. (2023) Міжкультурні комунікації в етнографічній розвідці Левка Юркевича. *Народна творчість та етнологія*, 4 (400), 20–28.

Kushnir, V. (2023) Intercultural Communications in Levko Yurkevych's Ethnographic Survey. *Folk Art and Ethnology*, 4 (400), 20–28.

© Видавництво ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2023. Опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

МІЖКУЛЬТУРНІ КОМУНІКАЦІЇ В ЕТНОГРАФІЧНІЙ РОЗВІДЦІ ЛЕВКА ЮРКЕВИЧА

Анотація / Abstract

У статті проаналізовано текст рукопису Левка Юркевича про покодимську шляхту станом на 1927 рік. Основну увагу приділено темі етнографічного характеру, яка має безпосереднє відношення до таких питань, як етнічний склад населення «покодимщини» в Балтському повіті, розпланування поселень, садиб, господарсько-побутовий та звичаєво-обрядовий комплекс польської шляхти, також розглянуто її як реального суб'єкта міжкультурної взаємодії. Наведені матеріали ілюструють динаміку рівня ідентичності поляків «покодимщини».

Левко Юркевич характеризує «покодимщину» як територію, на якій проживають і комунікують представники різних національностей та соціальних груп. Наприкінці XIX – на початку XX ст. у Балтському повіті значний відсоток населення, крім українців, складали молдовани та євреї. Поляки, у зазначеному контексті – польська шляхта, виокремлювалися серед інших низкою особливостей звичаєво-обрядової культури і, незважаючи на порівняно невелику чисельність, відігравали помітну роль в історії повіту, однак не достатньо вивчену передовсім на локальному рівні. Порівнюючи різні етнокультурні традиції, дослідник простежує результати взаємодії принаймні чотирьох указаних спільнот, звертає увагу на шляхту, яка на початку XX ст. ще є активним учасником економічних, соціальних та культурних процесів, однак, як чисельно менша спільнота, поступово інтегрується в український соціокультурний простір, і лише окремі звичаєві практики та належність до католицької церкви ще виконували важливу консолідуючу функцію й залишалися основою польської самоідентифікації.

Текст рукопису відображає процес акультурації польської шляхти, яка впевнено опановує українську мову спілкування, переходить від римо-католицької обрядовості до православної, утрачає інші ідентифікуючі ознаки, перетворюється з етнічної в етносоціальну групу.

Ключові слова: Левко Юркевич, покодимська шляхта, ідентичність, міжкультурні комунікації, українці, поляки, євреї.

The article deals with the text of Levko Yurkevych's manuscript about the Pokodyma gentry as of 1927. The main attention is paid to the topic of ethnographic nature, which is directly related to such issues as the ethnic composition of the Pokodyma region population in the Balta district, the planning of settlements, estates, household and customary-ritual complex of the Polish gentry is considered as a real subject of intercultural interaction. These materials illustrate the dynamics of the level of identity of the Poles of the Pokodyma.

Levko Yurkevych describes Pokodyma as a territory where representatives of different nationalities and social groups live and communicate. In the late 19th and early 20th centuries, in the Balta district, a significant percentage of the population, in addition to Ukrainians, were Moldovans and Jews. The Poles, in this context the Polish gentry, stood out among others for a number of features of their customary and ceremonial culture and, despite their relatively small number, played a significant role in the history of the district, but not sufficiently studied primarily at the local level. Comparing different ethno-cultural traditions, the researcher traces the results of the interaction between at least four of these communities and draws attention to the gentry, which at the beginning of the 20th century was still an active participant in economic, social and cultural processes, but as a numerically smaller community, was gradually integrating into the Ukrainian socio-cultural space and only certain customary practices and belonging to the Catholic Church still performed an important consolidating function and remained the basis of Polish self-identification.

The text of the manuscript reflects the process of acculturation of the Polish gentry, which confidently mastered the Ukrainian language of communication, moved from the Roman Catholic rite to the Orthodox rite, lost other identifying features, and transformed from an ethnic group into an ethno-social group.

Keywords: Levko Yurkevych, the Pokodyma gentry, identity, intercultural communications, Ukrainians, Poles, Jews.

Постановка проблеми. Вивчаючи міжетнічні чи міжкультурні відносини та комунікації, дослідники акцентують увагу, зокрема, на таких процесах: транскulturація, акультурація, асиміляція. Їх розглядають як природний розвиток, що може призвести до зародження нових етнічних спільнот, або утворення етнокультурних варіантів. Як приклад, у межах Південно-Східного Поділля можна розглядати регіональний культурно-побутовий комплекс населення Побережжя, що сформувався в результаті тривалих українсько-молдовських комунікацій [5]. Не вдаючись до дискусій щодо смислового наповнення наведених дефініцій, зауважимо, що при узагальненні постає питання хронологічної послідовності кожного із зазначених процесів. Чи існує можливість розглядати їх окремо в певних хронологічних межах, чи вони настільки взаємопов'язані, що не піддаються такому розподілу? У кожному конкретному випадку ми розглядаємо проблему з урахуванням умов, у яких вони розвиваються, особливостей міжкультурних комунікацій.

У цьому контексті привертає увагу рукопис, чи як назвав його сам дослідник Левко Юркевич, реферат «Покодимська шляхта. Матеріал етнографічного опису. 20 рр.

XX ст.», що зберігається у відділі рукописів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського [11]. Це етнографічне обстеження польського населення одного з районів Південно-Східного Поділля – «покодимщини» – прилеглої до річки Кодима території від Балти до Південного Бугу. «Покодимщину» в цей час називали ще й «Покодимське поріччя» [9, с. 11]. Слід зауважити, що до шляхетського суспільного стану, як відомо, входили й українці, але дослідник акцентує увагу саме на поляках, окремі з них мали навіть свій родовий герб.

Рукопис Л. Юркевича привертав увагу дослідників. У 2013 році його видали друком [10], використовували в наукових розвідках, навчальній та навчально-методичній літературі [1; 4; 7]. Це одна з небагатьох етнографічних розвідок Балтського повіту, тим більш присвячених конкретній спільноті – польській шляхті, її взаєминам із носіями інших культур. Текст рукопису достатньо зрозуміло ілюструє результати взаємодії представників різних мовних і культурних ідентичностей, соціокультурне середовище.

Метою статті є аналіз інформації Левка Юркевича про покодимську шляхту з акцентом на з'ясування міжкультур-

них комунікацій, наслідків міжкультурних взаємин поляків з українцями, молдованами, євреями на теренах «покодимщини». Текст статті супроводжується цитатами з рукопису без редакційної правки, як ілюстрація тогочасних мовних особливостей зазначеної місцевості.

Виклад основного матеріалу. З реферату Л. Юркевича виникає враження про наявність значної кількості польської шляхти в селах «покодимщини». Утім, зауважимо, що в достатньо інформативній збірці, під редакцією Ю. Сіцинського, у поселеннях «покодимщини» поляків значно менше, ніж українців і молдован, тим більш серед засновників поселень, за винятком представників відомого роду Любомирських. Та й сам Л. Юркевич не наводить для порівняння статистичних свідчень. Однак відомо, що, наприклад, у Малому Бобріку станом на 1897 рік православних було 1802 чоловіки й 1729 жінок; католиків – 191 чоловік і 168 жінок; євреїв – 26 чоловіків і 22 жінки [9, с. 5]. Якщо вважати, що католики це поляки, то їх, порівняно з православними, було небагато, однак $\frac{3}{4}$ мешканців Малого Бобріка називаються чиншовиками [9, с. 5]. Це означає, що чиншовиками були не лише поляки, і термін «чиншовики» не слід ототожнювати тільки з поляками.

У соціальному плані шляхта ділилася на правну, доживотну, посесійну, службову, скарбову, умовну (живе за умовою), чиншову [2]. Чиншова шляхта, як відомо, складалася із зубожілих дворян, які оселилися на поміщицьких і державних землях, за яку сплачували чинш або оброк [8].

Текст рукопису структурований, у вступній частині подано коротку інформацію про «покодимщину» в географічному й історичному плані. Під терміном «покодимщина» автор розглядає територію по обидва береги річки Кодима «...Довгістю 135 верст, Кодима має на лівім, подільськім (по-народньому на "польськім") своїм березі такі села й міста: Будеї, Обжилову, Євтодію, Єленівку, Балту з Миронами й Бендзарями, Немирівське, Гольму,

Познанку, Ясинову, Гвоздавку, Великий Бобрік з Малим Бобріком, Слобідкою-Яннішівкою та Арченітівкою, Криве Озеро, Луканівку, Берізки Надкодимські, Великі Кумари, Кримку й Конєцпіль. На правім березі Кодими, починаючи від Балти, – низка херсонських селищ, що майже не перериваються, або з окремими назвиськами, або з тим самим, лиш з іншими прикметниками, для відрізнєння: Бобрік Казьоний, Кумари Херсонські, Познанка Тогобіцька і т. д.».

У наступних частинах автор пояснює етнографічну ситуацію, описує склад населення за етнічними, соціальними, релігійними ознаками, звертає увагу на характер розселення, структуру поселень, розглядає етнічні маркери в топонімах, ойконімах, антропонімах, діалектах. Використовує, за можливості, порівняльний аналіз, не обмежується перебіком етнічних спільнот, а зосереджує увагу на дотриманих ними звичаєво-обрядових практиках. «І як на правому березі (на Херсонському) людність переважно молдавська (Сирова, Гвоздавка Тогобіцька, Познанка Тогобіцька...) або руснацька, т. є. українська лівобережної міграції зі всіма прикметами східно-українського діалекту, на лівому (на Подільському) березі поруч зі звичайним типом подолянина-українця, тим самим, що й коло Голополя, Гайсина, Тульчина, – своєрідний тип так званої "шляхти", з фаміліями обов'язково на "сякий, цькуй, ович і євич", та не тільки з флексіями, а й пнями й префіксами очевидно неукраїнськими: Габдзінські, Будзінські, Сеньковські, Літньовські, Пршездецькі, Рихліцькі, Залинські, Сербіновичі, Каплінські, Димінські, Валічковські, Гладішевські, Шиманські, Вержбіцькі, Щепановські, Зелімбійські, Курдибановські, Сліжевські, Касевичі, Мазуркевичі, Езерські, Пршекоровичі, Щецькі, Батовські, Богусевичі, Гулінські, Сідлецькі, Хрустінські, Голембійовські, Лосінські, Годлевські, Шендровські, Жулавські, Чопровські, Буратинські, Чекановські, Деревичі, Туревичі, Брезіцькі, Білобржицькі, Блонські, Чижевичі, Червінські, Хенцінські, Грабовські,

Гродзінські, Єдлінські, Косовські і Косовичі, Якубовські, Любенські, Мацієвські, Осецькі, Пясецькі, Скульські, Свідерські, Шидловські, Томашевські, Вільчинські, Зволінські, Закрочимські, Волянські, Жарські, Жихмінські, Полянецькі, Райгородські, Мідзяновські, Стримбіцькі, Кульчицькі, Томачинські, Тимчевські, Бржовські, Тихевичі, Львовичі, Улицькі, Здарські, Кіяновські, Ярмурські, Дубелі, Бучні, Завали...

А серед останніх, що десятками й сотнями замешкали Покодиму з подільського боку з незапам'ятних часів, мішма, двір коло двора, хата коло хати – звичайні подільські Мокраки, Галуцаки, Патлачуки, Горбатюки, Кравченки, Котові, Чеповенки, Гречані, Соломяні, Кривошиї, Кравчуки, Баландюки, Бойки, Ткачуки, Полуденки і т. п.».

З'ясування міжкультурних особливостей – актуальне завдання для дослідника. Міжкультурні взаємини він простежує в різноманітних сферах життєдіяльності: обрядах і звичаях, господарстві й побуті, віросповіданні та навіть в одязі. «Одежа – за старих часів була “шляхетська”, т. є. одяг сучасного міщанства: сукня, кофта до стану, бурнус, хустки темних кольорів, черевики, а в мущин – піджаки, камізельки, штани на-випуск, пальта, бурки, футра й криті кожухи; тепер жіноча одяг – модна, за журналами, а мужеська – звичайна сьогочасна одяг в стилі війни і революції».

Дослідник здійснює спробу визначити навіть антропологічні риси поляків. «На перший погляд між Габорзінськими та Полуденками, меж Бржовськими та Галуцаками, меж Дубелями та Кошовими нема жадної різниці: і ті й другі – звичайні українські селяне південного, більш заможного рівняючи до Середньої України, типу. <...> Але те, що безслідно гине для археолога очевидним лишається і по цей день для антрополога – це зовнішній вигляд, постава, зріст, обличчя, очі, волосся, шкіра і т.п. володарів цих документів та й взагалі, коли не всіх, то багатьох з не-Галуцаків. Так, покодимський шляхтич, хоч би впав в цілковиті злидні відзначається

вище-середнім та високим зростом, довгими ногами, гнучким станом, сухорлявістю, довгими розмайними пальцями з вузькими овальними пазнігтями; обличчя продовгасте, ніс здебільшого довгий, цера тонка, з румянцем на безм'язних щоках, губи тонкі, зуби – довгими частоколинами, буйні, найбільш русяві вуса – донизу, на котрі спирається кінчик носа, особливо в людини старшого віку, борода бриється хоч би у столітнього діда, підгорля, а надто подвійного, потрійного нема з причин довгої шиї; очі найбільш блакитні, або сірі, сіро-зелені, розріз поміркований, волосся більше ясне, просте, без кучерявлення. Жіночий тип більш-менш той самий, хоч в порівнянні з мущинами – більше чорнявості; взагалі жіноцтво відзначається стрункістю, фігурністю, виборністю, не так красою, як лагідною симпатичністю. Жінки значно більш повновиді, як мущини, з короткими носами, з ніжною церою, з підгорлям, але високі, довгоногі та довгопалькі, зрідка надмірно грубі, тлусті».

Описаний портрет, імовірно, відображає особисте уявлення про «класичний» вигляд середньостатистичного шляхтича-поляка. Навряд чи він суттєво відрізнявся антропологічно від українця. Утім, оскільки Л. Юркевич побудував своє дослідження на основі порівняльного аналізу багатьох сегментів культури поляків, українців, молдован, євреїв, то антропологічні порівняння для нього не видалися зайвими і вписувалися в загальну канву процесу дослідження.

Відмінності етнографічного характеру дослідник знаходить у розплануванні сіл і обійсть, житла й господарських споруд. Автор описує дві традиції з чіткими характеристиками. Вони стосуються загального розпланування поселень українських селян і польської шляхти, садиб (житло, господарські споруди та присадибна ділянка). У характеристиці культурно-побутових особливостей Л. Юркевич акцентує увагу на маркерах, зрозуміло, насамперед польської спільноти: вказує на особливості польської ономастики, відмінності в плануванні обійсть... «В'їздаючи в щиро-шляхетське

село, як от в Великі Кумари або в Бобрик та інші, зразу видно не місцево – український характер його. Місцеві українські та напів-молдованські села відзначаються густотою розбивки та незначною рослинністю. Городи коло українсько-молдавських хат теж невеличкі, над городом домінує поле; хати звичайно скраю обійстя, над дорогою, тип хатів звичайний український, на чотири фронтових вікна, без ганку, з призьбою. Шляхетське село найперше дивує своєю розкиданістю. Хата від хати досить далеко. Обійстя на пів десятини, десятину, навіть дві і три. Хата в глибині подвір'я. Від воріт до хати часами йде алея з ріжного дерева, але найбільш акації, або й верби. В подвір'ях садки або й паркові дерева: осокорі, берези, липи. Село, як один сад, як гай. На городах часто польова рослина: ланок пшениці, жита, ячменю. Де-які села, як, напр., Арчепитівка, Гвоздавка, хутчій подібні до прилягаючих один до другого багатьох хуторів. В садках зустрічаються культурні гатунки овочів, розводиться малина, полуниця, останніми часами – виноград».

У наступній, умовно виділеній змістовій частині, взято до уваги компоненти звичаєвої та соціально-нормативної культури. Автор не обмежується характеристикою компонентів культури тільки шляхти. Він порівнює їх із культурою українців і молдован, підкреслюючи, таким чином, наявність різних господарсько-побутових і звичаєвих традицій. «...працьоздатність шляхтичів безперечно нижча, як у "простих" (Так шляхта називає селян, руснаків і молдован). Шляхтич далеко пізніше встає, як "прості люди", ліпше годується, робить звольна. Коли руснацько-молдавське покодимське правобережжя вправляється з роботою до середини старого вересня, до Чесного Хреста, то шляхта возить соняшники й кукурудзу ще й після Покрови. Ще й в листопаді можна побачити де-кого на полі, як що не впав ще сніг, звичайно. Зате шляхта охоче й довго святкує. Весілля, празники, традиційні дні, – запусти, Андрія, масляна, іменини і взагалі кожен здвиг людей, кожен базар – то вже

причина до зтяжнього, часом безоглядного балювання».

Звернемо увагу на місцеву соціальну диференціацію і дефініції. Населення «покодимщини» поділяється, принаймні шляхтою, на дві групи. До першої належить власне сама шляхта, до другої – «прості люди», тобто українці й молдовани. Стосовно українців Л. Юркевич використовує два терміни: офіційний «українці», якщо йдеться про авторські узагальнення, коментарі, і місцевий «руснаки», який використовували здебільшого респонденти. Прикметно, що етнонім «руський», «руснаки» зберігався на півдні України тривалий час, його можна було почути від людей літнього віку в українських селах на півдні Одещини в Буджаку навіть на початку ХХІ ст., серед українців повіту Тульча в Румунії [6, с. 115].

Мова – один з важливих засобів комунікації та чинників ідентифікації. На початку ХХ ст. в сусідніх із «покодимщиною» районах українці, молдовани, євреї у своїх середовищах спілкувалися рідною мовою. У Рибниці Балтського повіту, заселеної українцями, молдованами, євреями, поляками, у неділю на базарі було чути різні мови – молдовську, українську, єврейську, російську, польську. Переважала українська, її знали усі. Лише євреї володіли всіма цими мовами [2, с. 187]. Про шляхту Л. Юркевич пише: «Говорять виключно по-українськи і в порівнянні з руснаками, з "людьми простими", дуже чисто. По-молдавськи, або по-польськи не знають навіть латинники з "а" та "е" в фаміліях нічого не вміють по-польськи, хиба що "Ojczepasz" та "ZdrowasMarija", та й то дуже зукраїнізовано».

Однак, покодимські поляки хоч і володіли українською мовою, проте не сприймали українську календарну обрядовість. «Жадних українських народно-побутових традицій, обрядів, звичаїв нема, і старі не пам'ятають, щоб вони коли були тут: а-ні Купайла, а-ні веснянок, а-ні Петрівчаних співів, а-ні "Кози", а-ні, "Трона", ні навіть коляд в тім вигляді, як на українських селах, немає.

Все то лічиться тут за "дуже просте". Правда, колядують, але старі хазяї, а не парубки; співають коляд лише церковно-словянських, "Дар днесь пребагатий от небес снішел", "Днесь пою ще купноіграймо, царя народженна всюду воспеваймо", "Вонмі небо і земля іграй славно" та інші подібні, а зібране за коляду вживають не для церковних, а для громадських потреб. Популярна всеукраїнська "Ой, видить бог, видить творець" лічиться за "дуже просту».

Це ж стосується і звичаєво-дозвільних традицій. «Немає тут і звичайної української "вулиці", коли молодь, при місячній ночі, збирається для співів та женихання, та й хлопці не співають вуличних пісень, а ті, що співають, маються за некультурних».

Усе-таки не можна не помітити спільного чи схожого в традиційній культурі українців і шляхти, наприклад у сімейній обрядовості. «Найперше, як мають дитину нести до хресту, кожен кум і кума, – а їх буває від десяти до двадцяти, – "качая дитину на кожусі", т. є. взявши дитину на руки, а часом поцілувавши її, дає бабі-бранці гроші: так шляхтич оплачує бабу, що приймала дитя та порядкувала в хаті кілька день під час пологів. Крім того, куми купують крижмо. <...> платять бабі "за квітку».

Власне своїх звичаїв шляхта зберегла чимало. «До матері поспіль не інакше звертаються як "мамуся", до баби "бабуся"; кажуть "папа", "папо" (кличний), а не "тато"; кажуть "дідуньо", "дідуню!" Стрийку і вуйку». «При зустрічі один з другим кажуть "Дзіндобрий", відповідається "Дай боже здоровля". Звичайно рукаються, старі й молоді, але коли молоде витається з старими, то конче цілує старого в руку, особливо господиню. По-за роботою грають в карти, в шахи, багато курить, і це а-ні трохи не лічиться гріхом, як у молдунів і навіть у руснаків. Молодь, збираючись на вечерниці (так і говориться), танцює під гру гармонії, чи гітари, чи скрипки, – вальса, польки, краков'яка та нових танців; по танцях бавиться грою "в кольця", в фанти; співають пісень, здебільшого українських, зрідко російських. Сьогоднішня українська мова,

літературна та офіційна, чогось не до смаку шляхтичам: уривляються від неї, висміюють, навіть називають "сукманка", "суконний язик"; це запевно треба пояснити не інакше, як надзвичайною консервативністю шляхтичів: от наша українська мова – це мова, а то ... не знати що!. Взагалі тут є власна думка, здання, як каже шляхтич, не зв'язана авторитетом міста чи "вченого чоловіка", котрий так каже, а я, мовляв, ось як кажу».

Такі здавалося б малозначні звичаєві нюанси в поведінці виконували важливу консолідуючу функцію. «Шляхтич шляхтича розуміє з одного погляду. Рідко дається чути якесь загострення в обопільних стосунках на словах, хоч на ділі звичайно без них не обходиться».

«Покодимщина» на початку ХХ ст. – полікультурний регіон. Кожна зі спільнот дотримувалася не тільки усталених звичаєво-обрядових практик. Поляки, як і українці, молдовани, євреї, займалися традиційними для них видами господарської діяльності. Тому виготовлені різні продукти й вироби мали попит, успішно збувалися на ринках. Ринки були місцем активних кроскультурних комунікацій, транскультурних інтерференцій. В атмосфері взаємоповаги й толерантності знайомилися, обмінювалися знаннями та досвідом. Такі практики були реальністю повсякдення містечок і сіл. «Ведуть охоче спілку з євреями. Варто зазначити, що в шляхті цілком не потерігається того традиційно-негативного відношення до єврейства, яке до недавнього часу, та й тепер по-часті є характерним для молдовансько-українського селянства. Навпаки: в шляхетських селах тулиться досить євреїв, дрібних крамарів, кустарів різного фаху, перекупчиків. Шляхта з ними в добрих стосунках і вираз "жидівська голова" – трохи не похвальний вираз на адресу того чи іншого "брацішка" Недурно руснаки й молдовани кажуть, що "шляхта у всім з жидів пример бере". Що до останніх, головним чином руснаків – шляхетських співгромадян, усіх отих Баландюків, та Кравчуків, та Полуденків, то живучи поруч

з Голембійовськими та Пришездецькими, вони так само “ошляхетчилися”, як ці “омужичилися”. Усе властиве шляхті по надкодимських селах подільського берега є властивим і для руснаків: той самий побут, стосунки, господарський обхід, мова, назвиська, навіть вдача, лиш зовнішній вигляд видає сухорлявого, гнучкого шляхтича і округлого кремезного руснака. Решта – те саме аж до ономастики. Чимало руснаків теж кінчають вже свої фамілії на “сякий” і “евич”, напр. Бучковський, Грицевич, Півторацький, чимало єсть серед православних руснаків Едвардів, Ліопольдів, Франців. Блажей (Влас) Діхтяренко, Міхаліна Кобець, Бернард Хомишин і т.п. І для тих і для других звичайними іменами єсть Міхал, Мацько, Дизько, Ясько, Данько, Ладько, Штефан, Стасько, Блазько, Гриць (дуже поширене), Бартко, Юзько, Леон, Шимко, Лукаш, Митро, Кароль, Гандрей (не Андрій), Стах, Тодір, Теофан, Теофіль; Михась, Матьо, Дизьо, Яньо, Ладьо, Стасьо, Базилько, Юзьо, Львовцьо, Сьомцю, Ганорейко, Їліна, Оляна, Тодеска, Фрасина, Югіна, Агафія, Горпина, Любіна, Дарина, Анелька, Христина, Францішка, Диниска, Штефанка, Емілька, Віхта (Вікторія) – Віхтуся».

Окремим питанням розглянуто релігійні вірування, трансконфесійні процеси, у результаті яких конфесійна належність втрачає функцію чинника формування в цьому випадку польської ідентичності й поступово перетворюється в один із маркерів шляхти як соціальної групи з поляків та українців. Л. Юркевич відображає релігійну ситуацію як складну, але динамічну. Він розділяє населення на православних і католиків, які дотримувалися канонічних обрядово-ритуальних практик, щоправда з деякими імпровізаціями. «В селах, як, напр. Французьке, Мазурова, Неделкова, Саврань, Капустянка, Мечетна Велика й Мала, Кошари, Дубинова, Бурилова та <...>, одної лиш шляхти латинського обряду налічувалося 3607 душ, але коли прийняти на увагу, що шляхтичі латинськи становлять собою заледве третю або й четверту частину всієї шлях-

ти, бо, напр., в сс. Бобрику Великому й Малому з присілками, що можуть рахуватися справжню столицю покодимської шляхти, шляхтичів-латинників лиш ¼, решта православні, то вийде, що процент Галуцаків і Гречаних серед Зелімбінських та Мазуркевичів досить незначний, і що Покодима з деякими бічними селами є справжню шляхетською осадою».

«Тепер “польську віру” затримала лиш одна чверть, а найбільш третина шляхтичів. Решта – православні». «Правда, нема серед них ніякої підвищеної побожності, богошукання, сектантства, святобоства як то раз-у-раз трапляється серед молдуван, на правому березі Кодими, але нема і “беззаконня”: закон тра сповнити: дитину охрестити, померлого поховати, молодят звінчати, на проводи поставити “парантас (парастас) на всі чотири колеса”, на Дмитрову суботу занести миску до каплиці, на Рахманський Великдень водосвятіє на полях відправити і т. д. Тут, звичайно, єсть децо спільного і де-що різного меж шляхтою латинського обряду і православного обряду».

«Безперечно, всі шляхтичі колись були католиками, – хоч східними (уніатами), а певніше, що західними, чистими римо-католиками». Та імпровізації, відсутність «підвищеної побожності» призводять до того, що «...покодимське православіє варте покодимського католицизму: католики залюбки ходять до церкви, виводяться, ховаються, а навіть хрестяться в церкві, а православні залюбки ходять на відпуст до Кодимського, Балтського та Криво-Озерського костелів і навіть там сповідаються. Правда, католики більше виховані під оглядом релігійним, більше зорганізовані, диципліновані і наче трохи скося дивляться на православних, як за те, що вони “ради лакомства нещасного”, ради громадянської повноправності в царській Росії, зрадили вірі, так через те, що теперішніми часами православіє розкололося на три віри, мертву, живу і українську, і католицькі шляхтичі не знають котра з них найпопулярніша, це-б-то котрого попа за дальністю ксьондза, можна, щоб поховати немовля».

Звернемо увагу на суттєве послаблення чинника конфесійної належності при укладенні шлюбів. «Але тут на кін виступають числені мішані родини, які тягнуть своїх чоловіків та своїх жінок до своїх храмів і жерців – відповідно до обрядового і святочного випадку. Таким способом реально життя само ліквідує той розбрат, не вважаючи на “імператорів та пап”: те, чого не здолала учинити ні Фльорентійська ні Берестейська унія, на Покодими само собою чиниться, і лиш найбільш завязаті одиниці з того і з другого боку стоять одно проти другого на воротах, не простягаючи одно до одного руки».

У підсумку Л. Юркевич стверджує, що «слово “поляк” на Кодими цілковито втратило свій національний зміст і існує лиш для ознаки релігії, навіть не релігії, а релігійної, власне римо-католицької завязатості: “о, то – поляк”, той до церкви не піде!».

Висновки. Отже, стаття Л. Юркевича репрезентує покодимську шляхту станом на 1927 рік. Для ілюстрації культурної своєрідності, крім поляків, згадуються українці, молдовани, євреї.

Звісно, основну увагу приділено полякам. Вони характеризуються як суб'єктна спільнота, яка усвідомлює свою відмінність від «простих», тобто українців і молдован. Ця ідентифікація базується на залишках звичаєво-обрядових, соціонормативних практик, історичній пам'яті. Наприклад, пам'ятають про певний привілейований стан у суспільстві: «Частина шляхти, яко колишні “одноворці”, ніколи не робили панщини <...>, а де-які

ще поліквідації маєтності кн. Любомирського, в 1815–17 році, перейшли в Казну, <...> “наділена угодьями и освобождена от барщины”». За можливості шляхта оселялася якщо не окремими поселеннями, то принаймні осідали в частині села. Наприклад, частину містечка Круті Балтського повіту, де проживали поляки, місцеві мешканці називали «шляхта» [3, с. 86]. Компактне розселення є важливою умовою підтримки традиційних практик у господарстві, побуті й особливо в сімейній та календарній обрядовості. Вагомим критерієм шляхетсько-польської ідентичності є її належність до римо-католицького обряду.

Утім, як зауважує автор, термін «поляк» втратив національний зміст. Невідомо як розумів «національний зміст» дослідник. Однак можна допустити, що такого висновку автор дійшов, розглядаючи конкретні аргументи: українська мова спілкування, знання й виконання українських народних пісень, перехід від римо-католицької віри до православної. І все-таки висновок принаймні дискусійний. Підстав стверджувати про повну асиміляцію польської етнічної спільноти на початку ХХ ст. бракує, хоча термін «покодимська шляхта» дійсно втрачає національний зміст. Однак «втрачає» слід розглядати, імовірно, не як результат, а як етап розвитку міжкультурної та міжконфесійної взаємодії, що є відображенням процесу акультурації, поступової інтеграції поляків в український соціальний і культурний простір.

Джерела та література

1. Васянович О., Бадушок В. Особливості побутової культури української дрібної шляхти у ХІХ – першій половині ХХ ст. *Народознавчі зошити*. 2021. № 5 (161). С. 1042–1049. DOI: <https://doi.org/10.15407/nz2021.05.1042>.
2. Карачківський М. Північно-західня Балщина (Історично-географічні матеріали на підставі подорожі влітку 1928 року). *Історико-етнографічний збірник ВУАН*. Київ, 1929. Т. 3. С. 159–196.
3. Кушнір В. Г. Житло і господарські споруди крутянських євреїв. *Записки історичного факультету*. Одеса, 2006. Вип. 17.
4. Кушнір В. Г. *Народознавство Одещини*. Одеса, 2008. 208 с.
5. Кушнір В. Г. Побережжя на українсько-молдовському порубіжжі. *Записки історичного факультету*. Одеса, 2019. Вип. 30. С. 75–96.

6. Кушнір В. Г. Українці за Дунаєм. Одеса, 2002. 138 с.
7. Кушнір В. Г. Українці порубіжжя Лісостепу і Степу. Методичні рекомендації. Одеса, 2021. 30 с.
8. Описи Подільської губернії (1800–1819 рр.) / упоряд.: Ю. С. Земський, В. В. Дячок. Хмельницький : ХНУ, 2005. 106 с.
9. Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета / под ред. священника Ефимия Сецинского. *Приходы и церкви Подольской епархии*. Каменец-Подольский, 1901. Вып. 9.
10. Тхоржевська Т., Якиминська Л. Левко Юркевич і Покодимська шляхта. *Народна творчість та етнологія*. 2012. Вип. 4. С. 138–146.
11. Юркевич Л. Покодимська шляхта. Матеріал етнографічного опису. 20 рр. XX ст. / Відділ рукописів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. ФХ № 12359. 10 с.

References

1. VASIANOVYCH, Oleksandr, Vasył BALUSHOK. Peculiarities of the Everyday Culture of Ukrainian Petty Nobility in the 19th – the First Half of the 20th Century. *The Ethnological Notebooks*, 2021, no. 5 (161), pp. 1042–1049 [in Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.15407/nz2021.05.1042>.
2. KARACHKIVSKYI, Mykhailo. Northwestern Balta Region (Historical and Geographical Materials Based on the Journey in Summer of 1928). *Historical and Ethnographic Collection of the All-Ukrainian Academy of Sciences*. Kyiv, 1929, vol. 3, pp. 159–196 [in Ukrainian].
3. KUSHNIR, Viacheslav. Dwelling and Household Buildings of the Kruty Jews. *Proceedings of the Historical Faculty*. Odesa, 2006, iss. 17 [in Ukrainian].
4. KUSHNIR, Viacheslav. *Ethnology of Odesa Region*. Odesa, 2008, 208 pp. [in Ukrainian].
5. KUSHNIR, Viacheslav. Coast on the Ukrainian-Moldovan Border. *Proceedings of the Historical Faculty*. Odesa, 2019, iss. 30, pp. 75–96 [in Ukrainian].
6. KUSHNIR, Viacheslav. *Ukrainians Beyond the Danube*. Odesa, 2002, 138 pp. [in Ukrainian].
7. KUSHNIR, Viacheslav. *Ukrainians of the Borderland of the Forest Steppe and Steppe. Guidelines*. Odesa, 2021, 30 pp. [in Ukrainian].
8. ZEMSKYI, Yurii, Valerii DIACHOK, compilers. *Descriptions of Podillia Governorate (1800–1819)*. Khmelnytskyi: KhNU, 2005, 106 pp. [in Ukrainian].
9. SETSINSKY, Efimy, priest, ed. Proceedings of Podolian Diocesan Historical and Statistical Committee. *Parishes and Churches of Podolian Diocese*. Kamenets-Podolsky, 1901, iss. 9 [in Russian].
10. TKHORZHEVSKA Tetiana, Liubov YAKYMYNSKA. Levko Yurkevych and the Nobility of the Kodyma River Region. *Folk Art and Ethnology*, 2012, iss. 4, pp. 138–146 [in Ukrainian].
11. YURKEVYCH, Levko. Nobility of the Kodyma River Region. Material of the Ethnographic Description. 1920s. / The Manuscripts Department of V. Vernadskyi National Library of Ukraine. FKh no. 12359, 10 pp. [in Ukrainian].

Надійшло / Received 02.10.2023

Рекомендовано до друку / Recommended for publishing 14.12.2023

УДК 314.151.3-044.332(477.44):355.01(470+571+477)“20”

DOI <https://doi.org/10.15407/nte2023.04.029>

БОРИСЕНКО ВАЛЕНТИНА

докторка історичних наук, професорка, завідувачка відділу «Архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів» Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ, Україна).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1342-2363>

BORYSENKO VALENTYNA

a Doctor of History, a head of the *Archival Scientific Funds of Manuscripts and Audio-Recordings Department* of M. Rylskiy Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1342-2363>

Бібліографічний опис:

Борисенко, В. (2023) Адаптаційні процеси в середовищі внутрішньо переміщених осіб в Україні під час російсько-української війни у XXI столітті. *Народна творчість та етнологія*, 4 (400), 29–38.

Borysenko, V. (2023) Adaptation Processes Among Internally Displaced Persons in Ukraine During the Russia-Ukraine War in the XXIst Century. *Folk Art and Ethnology*, 4 (400), 29–38.

© Видавництво ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2023. Опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

АДАПТАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В СЕРЕДОВИЩІ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ У XXI СТОЛІТТІ

Анотація / Abstract

У розвідці досліджується проблема побутового та психологічного стану внутрішньо переміщених осіб (ВПО) під час російсько-української війни в Україні на прикладі однієї територіальної громади на Вінниччині. Географія новоприбулих на Ямпільщину зафіксована з різних міст і сіл Сходу та Півдня України. Найбільше переселенців було з Київщини, Одеси, Харкова, Миколаєва, Донецька та Херсона. Обрання регіону для переселення було переважно через давні знайомства та пропозиції родичів і однокурсників. Була й певна кількість переселенців, які їхали в невідомість, спираючись на поради волонтерів. Названа група людей виявляється найбільш вразливою через безпорадність і психологічний стан свого перебування в новому для них місці. Особливо це характерно для ВПО, яких розподіляли по селах. Не відразу переселенці взялися приводити до ладу свій побут. Утім, деякі все-таки почали облаштовувати порожні будинки й навколишню територію та з вдячністю сприймали допомогу місцевого населення, яке надавало їм різні побутові речі для домашнього вжитку, одяг, їжу тощо. Найактивніше вписуються в нові умови сім'ї, що вирішили залишитися тут жити та придбали житло. Також висвітлюються умови проживання ВПО, побутові взаємини між місцевим та новоприбулим населенням, безкорисливість і гостинність подолян щодо знедолених людей з тери-

торії активних бойових дій. Зафіксовано ностальгічні настрої ВПО за своїм краєм (навіть за умови, що їхні домівки вже зруйновані агресором). На основі проведених інтерв'ю можна зробити висновок, що різні соціальні групи переселенців по-різному проходять адаптацію в нових географічних умовах. Наголошується на загальних передумовах облаштування побуту переселенців на Ямпільщині та проявах індивідуальних рис ВПО. З'ясувалося, що значна кількість переселенців не сподівається лише на допомогу держави та приймаючої громади. Вони почали займатися власним господарством, і процес адаптації відбувається не так болісно. Звернено увагу на те, що різні вікові категорії сприймають своє тимчасове перебування неоднаково, але сподіваються повернутися до своїх домівок майже всі. Порушується питання про недостатню увагу до інтеграційних процесів у довоєнний час і необхідність посилити патріотичне виховання в суспільстві.

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи, війна, гостинність, безкорисливість, ностальгія, адаптація, інтеграція.

This research exploration issues related to the living conditions and psychological well-being of internally displaced persons (IDPs) during the russo-Ukrainian war in Ukraine, using a case study of one territorial community in Vinnytsia Region. The geography of the newcomers to Yampil Microregion encompasses various cities and villages in the East and South of Ukraine. The majority of IDPs came from Kyiv, Odesa, Kharkiv, Mykolaiv, Donetsk, and Kherson. The picking of the region for relocation was primarily influenced by existing acquaintances and offers from relatives and classmates. Some IDPs, however, ventured into the unknown, relying on advice from volunteers. This group of individuals is particularly vulnerable due to their sense of helplessness and psychological state in a new environment, especially for those IDPs who were placed in rural areas. Not all IDPs immediately started to put their household in order. Nonetheless, some started to renovate vacant houses and the surrounding areas, and they gratefully accepted assistance from the local population, which provided various household items, clothing, and food. Families that decided to stay and purchased housing integrated most actively into the new conditions. The living conditions of IDPs, interpersonal relationships between local and newcomer populations, and the selflessness and hospitality of the local residents towards those affected by the conflict are also discussed. Nostalgic sentiments among IDPs for their homeland are noted, even though their homes have been destroyed by the aggressors. Based on conducted interviews, it can be concluded that different social groups of IDPs experience adaptation to new geographical conditions differently. Emphasis is placed on the common factors influencing the settlement of IDPs in Yampil Microregion and the display of individual characteristics among IDPs. It has been found that a significant number of IDPs do not rely solely on state aid and the welcoming community but have started their own businesses, making the adaptation process less painful. It is noted that different age groups perceive their temporary stay differently but nearly all of them hope to return to their homes. The issue of insufficient attention to integration processes during the pre-war period is raised, emphasizing the need to strengthen patriotic education in society.

Keywords: internally displaced persons, war, hospitality, selflessness, nostalgia, adaptation, integration.

Актуальність теми дослідження. Тема дослідження виживання ВПО є глобальною у світовому масштабі через те, що в результаті стихійного лиха, техногенних катастроф, жорстоких військових дій, насильства проти мирного населення мільйони людей стають вимушеними переселенцями, біженцями як до інших держав, так і переміщеними всередині країни. У світі, за різними оцінками, зафіксовано близько 90 млн вимушено переміщених осіб. Ця нагальна й вимушена міграція породжує цілий комплекс проблем, пов'язаних з облаштуванням елементарних умов для виживання, працевлаштування, адаптації до іншого ландшафтного та соціально-культурного середовища. В Україні, за неточними даними, у зв'язку з великою міграційною рухливістю понад 8 млн вважа-

ються біженцями, які перебувають за межами країни, і понад 5 млн, які є ВПО. Ця приблизна цифра дуже змінилася від початку війни до сьогодні. У першому півріччі 2023 року кількість ВПО суттєво зменшилася через ряд причин: повернення до рідних домівок (навіть зруйнованих), виїзд за кордон, працевлаштування і придбання житла в західних районах України. Залишилися в статусі ВПО переважно пенсіонери, самотні жінки, матері з дітьми. Якраз їхнє становище, моральний клімат потребують уважного дослідження та рекомендацій.

Методологія дослідження. Наукова розвідка побудована на принципах методу історичної об'єктивності та головного методу в етнології безпосереднього спостереження, аналізі польових даних і повідомлень у міс-

цевих ЗМІ, які систематично висвітлюють побут ВПО, гуманітарну допомогу постраждалим від повномасштабного вторгнення російського агресора. Метод узагальнення важливий з погляду глибшого розуміння становища травмованих людей від вимушеного переселення. Наукова новизна дослідження полягає в тому, що чи не вперше здійснено саме етнографічне вивчення побуту ВПО.

Стан вивчення питання, основні праці. Основними джерелами для написання статті стали державні документи, зокрема Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» (Відомості Верховної Ради. 2015. № 1) (із змінами, внесеними згідно із законами № 2220-IX від 21.04.2022 р.); польові матеріали, зібрані авторкою в березні – квітні 2022 року та в червні й серпні 2023 року; безпосереднє спостереження; інтерв'ю з ВПО; матеріали місцевих засобів масової інформації, зокрема тижневика «Ямпільські вісті»; інформація від членів міської адміністрації Ямпільської територіальної громади Могилів-Подільського району Вінницької області. Варто зазначити, що населення територіальної громади складає 37 816 осіб з наявністю одного міста (Ямпіль) і 37 навколишніх сіл. Це регіон, де займаються переважно сільським господарством, висівають польові зернові культури та активно вирощують овочі. Робочих вільних місць недостатньо. На початку повномасштабного військового вторгнення РФ на українську землю 24 лютого 2022 року Ямпільщина прийняла 5400 ВПО, що для такої невеликої громади було нелегкою справою. На червень цього ж року, за даними адміністрації, реально залишилося 1700 ВПО, які проживають у м. Ямполі та навколишніх селах. Виїхали переселенці з Києва, Харкова, Одеси, Покровська, Дніпра, де стало більш безпечно.

Україна, на жаль, має досвід вимушеного переміщення осіб у 1986 році у зв'язку з аварією на Чорнобильській АС. Ми пам'ятаємо, як складно проходила адаптація переселено-

го населення навіть у межах однієї області. Земля в чорноземній зоні Київщини здавалася поліщукам твердою, важкою в обробку, якщо порівняти з їхніми піщаними ґрунтами. У місцевого населення не було розуміння окремих свят, що збереглися на Поліссі (зокрема висміювався обряд проводів русалки), існували відмінності в приготуванні регіональних страв тощо.

З початком російсько-української війни у 2014 році на Донбасі, у зв'язку з окупацією Автономної Республіки Крим стрімко збільшилася міграція людей з тимчасово окупованих територій, насамперед до Києва та до пограничних областей, що близько до рідного дому. Внутрішньо переміщені особи, налякані воєнними діями, шукали прихистку в більш безпечних місцях і прагнули виїхати за кордон. Як свідчать дослідники, «станом на 25 квітня 2017 року, за даними структурних підрозділів соціального захисту населення обласних та Київської міської державних адміністрацій, взято на облік 1 583 827 переселенців або 1 273 657 сімей з Донбасу і Криму» [7]. Та це далеко не точна кількість, бо чимало переселенців знайшли притулок у родичів і знайомих, проте не завжди реєструвалися в адміністраціях чи соціальних підрозділах. Але й офіційна цифра вражає і зрозумілі постали проблеми працевлаштування, житла, соціальної допомоги тощо. Це тепер ще називається «першою хвилею переселення». Утім, з повномасштабним вторгненням російського агресора 2022 року ситуація кардинально змінилася. Евакуаційні потяги не могли вмістити всіх охочих покинути зону воєнних дій. Люди їхали, годинами стоячи в переповнених вагонах. Державні служби, волонтери, звичайні громадяни намагалися, як могли, допомагати тимчасово переміщеним особам. Уже на сьогодні з'явилося досить багато публікацій демографів, політиків, представників суспільної географії, психологів, економістів, що досліджують питання інтеграції ВПО, забезпечення прав і свобод, труднощі з працевлаштуванням мігрантів тощо, а також займаються оцін-

кою масштабів переселення, розглядають вікові особливості мігрантів та багато інших економічних і навіть психологічних проблем ВПО. З цього погляду цікавою є робота М. Логвинової [5], яка розглядає природно-географічні, політичні, економічні фактори при розміщенні ВПО. Актуальною видається праця О. Малиновської [6], котра намагається показати шляхи розв'язання проблем внутрішніх мігрантів, спираючись також на зарубіжний досвід. Теоретичне й практичне значення має конструктивна праця В. Смаль, О. Позняка [9] про інтеграцію ВПО з місцевими громадами. Вони наводять приклади успішного вирішення проблем соціально-економічної інтеграції ВПО. Для інтеграції переміщених осіб з місцевим населенням важливі не лише економічні чинники. Мають значення природно-кліматичні умови, ландшафт, діалектні особливості мовлення, заняття населення. Стають у нагоді дослідження психологів. Проблеми соціокультурної адаптації переміщених осіб досліджували Т. Стефаненко, Ф. Василюк, О. Балакірева, О. Федоренко. Вони розглядають соціально-психологічні механізми адаптації мігрантів [10]. Ґрунтовне дослідження представили харківські дослідники, проаналізувавши виникнення синдрому жертви у внутрішньо переміщених осіб [3]. Самопочуття в переміщених осіб частково залежить і від ставлення до них місцевих громад. Цим аспектам життєдіяльності людей присвячено низку праць. Це, зокрема, стаття С. Задорожної, І. Карпової [1]. Більшість згаданих робіт переважно про переселенців під час гібридної російсько-української війни 2014–2022 років. Серед небагатьох праць актуальною є розробка І. Руценка, який детально характеризує різні групи (хвилі) переселенців уже з початку повномасштабного російського вторгнення 24 лютого 2022 року. Дослідник характеризує і тих, хто залишився дочекатися «асвабадітелів», і тих, хто вирішив перечекати у сховищах і погребях жителів сіл (люди «підземелля»), які не могли покинути господарства і домаш-

ніх тварин, худобу [8]. З-поміж значної кількості публікацій бракує саме етнологічного підходу до висвітлення проблеми, бо під час війни утруднення викликають польові дослідження. Потребує розроблення і специфіка методики збору етнографічного матеріалу. Тому це одне з перших етнографічних досліджень, яке базується на опитуванні внутрішньо переміщених осіб в одній територіальній громаді. Про труднощі облаштування житла переміщених осіб на Прикарпатті розглядається також у розвідці О. Коломийчука [4].

Як уже зазначалося, на червень 2023 року на території Ямпільської територіальної громади залишилося приблизно 1700 осіб. За даними міської адміністрації, протягом останніх шести місяців з Ямпільщини виїхала більшість переміщених осіб. Частина з них (переважно молодшого й середнього віку) виїхала за кордон, оскільки відстань до нього дуже близька. У Могилеві-Подільському існує піший перехід до Молдови, а далі до Румунії та інших країн. Погранична зона і приваблювала переселенців, які довго тут не затрималися. Виїхали переважно молоді жінки з дітьми.

На прикладі с. Буша можна побачити, що спочатку було зареєстровано понад 100 сімей та одиноких осіб, а на червень 2022 року залишилося близько 40. Кожен із вимушено переміщених осіб має свою історію. Скажімо, Олена із м. Запоріжжя, багатодітна мати (двоє з них уже дорослі, троє ще школярі, а найменший син дошкільного віку). Троє дітей перебувають постійно з нею в с. Буша, де вона зайняла, з дозволу селищної ради, покинуту спадкоємцями хату. Активна в освоєнні нових видів робіт, вона навчається на ткалю; за рік стала досить гарно розмовляти українською мовою, хоча сама російськомовна. У майбутньому планує придбати будинок під Вінницею, аби діти, коли підуть до вищої школи, не проживали в гуртожитках. У цьому селі живуть біженці з Маріуполя, Волновахи, Харкова, а біженці з Миколаєва та Мирнограда Донецької області купили хати. Варто зазначити, що в селах

навколо Ямпольа чимало вільного житла, бо господарі виїхали в пошуках роботи.

Жінка, 1936 р. н., з м. Слов'янська Донецької області Любов Петрівна проживає в с. Буша в хаті, яку здає в оренду господарю. За оренду платить син, який живе в Києві. Її будинок у Слов'янську уцілів, сусіди наглядають. Любов Петрівна розповідає: *«Я вже, мабуть, не повернуся у свій дім. Чоловік вже давніше помер, а сюди мене привіз син. Тут місцева жінка приносить мені їсти двічі на день, а ввечері я сама там щось придумую. Я вже тут другий рік, звикла. Люди тут привітні, добрі. Я тут як в раю, тепло, тихо. Син у Києві на 8-му поверсі, розказує, що ліфти часто не працюють... буду тут, мені тут добре. У нас там у Слов'янську ніколи не було проблеми як хто розмовляє, переважно суржиком говорили... Я українка з роду, чоловік був руський, але ми про це ніколи не говорили...»*.

У Ямполі внутрішньо переміщені особи живуть безкоштовно в дитячому садочку № 1 та в готелі «Дністер». Приміщення відремонтоване, чисте, є душові, санвузли, кімната з пральними машинами. У кімнатах мешкає переважно по двоє осіб. Житлові умови цілком задовільні. Проте всі переселенці *«хочуть додому»*. Варто почати з того, як вони опинилися саме на Ямпільщині. Частина з них їхала спочатку евакуаційним потягом до Львова, але коли місто стали обстрілювати рашисти, то за порадами знайомих, родичів перебралися до Ямпільської громади. Багато приїхало сюди, бо колись були вихідцями із цих місцин їхні родичі. Траплялося, що серед ямпільчан були однокурсники переміщених осіб, які покликали знайомих із небезпечних місць. Були й такі, що їхали *«в нікуди...»*. Подружжя літнього віку, що їхало із с. Урожайне Великоновосілівської селищної громади Волноваського району, було саме таким. Коли на Вінниччині в них закінчився бензин, то власник АЗС безкоштовно заправив їхню автівку і був вражений тим, що двоє літніх людей прямують *«у нікуди»* з Донеччини. Нагодували їх, дали їжу в дорогу й спряму-

вали до Ямпольа, де вони отримали житло, одяг, взуття, а тепер поселилися в селі, де їм надали будинок.

У кожної тимчасово переміщеної особи, як ми вже зазначали, своя особлива історія. Простежується тонка нитка адаптаційних смислів. Наче все добре, але, знову ж таки, *«дуже хочеться додому»*. Молода жінка з двома дітьми і матір'ю з Мар'їнки Донецької області їхала на Вінниччину за програмою «Зелена дорога». Поселили їх спочатку безкоштовно в с. Буша, а пізніше вони знайшли притулок у готелі «Дністер» у Ямполі, де також усі комунальні послуги безкоштовні й періодично надається гуманітарна допомога у вигляді гігієнічних наборів, до яких входять миючі і пральні засоби, предмети особистої гігієни та продуктові набори. Чотирирічний хлопчик Роман ходить у місцевий дитячий садочок і вчиться розмовляти українською. Бабуся україномовна, а мама російськомовна, хоча українською теж добре володіє. Пояснює, що перейшла на російську, бо в місті на Донеччині насміхалися з україномовних і називали їх *«селюками»*, *«колгоспниками»*. Таке пояснення переходу на російську підтверджують також інші переселенці з Донеччини. Донька закінчила онлайн школу і влаштувалася тут на роботу. Квартира матері й домівка доньки в Мар'їнці не вціліли, залишилася одна стіна. У Ямполі їм подобається, але хочеться хоч би наблизитися додому, *«хоч би за п'ятьдесят кілометрів»*. Сподіваються, що скоро їхня земля буде звільнена. Списуються зі знайомими з міст Жовті Води, Павлоград, бо їм стало відомо, що там великі громади з Мар'їнки. Бачимо тут персоналізацію національної ідентичності, коли усвідомлення належності до своєї громади, що сформувалося на основі спільної системи уявлень про культурні особливості регіону, виходить на перше місце. На перший погляд, важко пояснити це прагнення повернутися на суцільні згарища. *«Але там же могилки рідних»*, – ділиться своїми переживаннями бабуся. Виходить так, що це прагнення повернутися

хоча б приблизно до географічних територій означає, що географічний чинник є досить вагомим. Психологи також вважають, що розвивати і дбати про розвиток економіки і культури спроможна лише та спільнота, яка вкорінена в цьому регіоні [11, с. 72].

Цікаво, що розмова з трьома студентками Маріупольського університету родом із Волновахи, Донецька теж протікала в руслі думок «скоріше б повернутися додому». У них теж не збереглися домівки, але вони впевнені, що всі разом одне одному допоможуть і відбудують. Тут вони почувають себе чужими, «в гостях, де їм не дуже раді». Це сприйняття суб'єктивне, бо відстежуємо добрі наміри місцевої громади у співчутті й допомозі потерпілим. Характер відносин між різними групами населення й місцевих громад залежить від багатьох чинників, насамперед соціальних, побутових, моральних. Психологічну підтримку переселенцям надають благодійні організації, які активно діють і на Ямпільщині. Так, благодійна організація «Карітас України» («Милосердна любов»), заснована 1994 року Українською греко-католицькою церквою, надає різноманітну допомогу ВПО незалежно від їхнього віросповідання, національності чи соціального статусу. Переймається долею переміщених осіб і благодійна організація «Право на захист», члени якої також доставляють пакунки з харчами та необхідними товарами для життєдіяльності людей.

Ямпільська територіальна громада від початку появи ВПО активно почала співпрацювати з міжнародними партнерами для допомоги вразливих категорій населення – від дітей до людей літнього віку. Організація «Пролісок» співпрацює з Міжнародною організацією «Save the Children». Приймаюча сторона дбає і про дозвілля дітей переселенців. Проводяться майстер-класи, творчі майстерні, арттерапія тощо. Міська адміністрація постійно проводить зустрічі з аграріями для збільшення допомоги продуктами для ВПО. Як приклад, можна навести діяльність Вінницької облас-

ної адміністрації та громадських організацій задля допомоги дітям з категорії ВПО. Для переселенців, які проживали в Ямполі та старостатах сіл Качківка, Русава, Пороги, у серпні 2022 року, окрім харчових наборів, для дітей віком від 2 до 14 років роздавали так звані рюкзаки психосоціальної підтримки. Це було 150 рюкзаків з різноманітним начинням: розвиваючі ігри, канцелярські приладдя, альбоми для малювання, олівці, м'які іграшки та ін. (Ямпільські вісті. 1 вересня 2023 р).

Найважливішим моментом у справі адаптації ВПО є працевлаштування і відкриття власної справи. За допомогою Міжнародного проєкту «Проміс» («Партнерство для розвитку міст») було проведено дослідження «Внутрішньо переміщені особи: соціальна та економічна інтеграція в приймаючих громадах» на прикладі кількох областей, зокрема й Вінницької, де ВПО досить значна кількість. Так, у Вінниці було створено громадське об'єднання «Спільна справа». Переважно молоді жінки, переселенки з Луганщини, Донецької області, Криму, ще у 2014–2015 роках з певним досвідом роботи відкрили перукарні, грибні ферми, майстерні для пошиття шкіряних сумок, дитячого одягу, агентство з реклами та поліграфічних послуг [9, с. 55]. Ямпільська громада теж запозичує досвід свого обласного центру, де є успіхи в працевлаштуванні внутрішньо переміщених осіб, але поки що це в невеликих масштабах у зв'язку зі специфікою сільського господарства. Також потрібне взаємне бажання новоприбулих і місцевих мешканців до співпраці. Очевидно, відносини мають будуватися на основі взаємної довіри та поваги. Адаптація переселенців до нових умов буде успішнішою тоді, коли вони будуть шанувати цінності місцевої громади.

Фіксуємо також позитивні риси адаптації переселенців. Наприклад, цілком жіноча родина (мати, донька і четверо внучок). Батько дівчаток – військовий. Четверта сестричка народилася вже на Ямпільщині. Задля безпеки імена й місце знаходження

змінені. Родина втікала із Северодонецька, коли почалися активні обстріли й у квартирі повилітали вікна та двері. Мати дівчаток 9, 5 і 2 років була на роботі за 40 кілометрів від дому; сама попала під шалені обстріли й ледве врятувалася, але потелефонувала додому матері й сказала: «Мамо, втікай з дітьми». Мати Віра розповіла: «Не хотілося нікуди з дому втікати, але почали дуже стріляти. Я позабирала дітей зі школи, садочка і перейшла до сестри, бо у них в будинку було сховище. Посиділи там ніч, діти померзли. Взяла у сумку якесь печиво, водичку, білизну для дітей... Що я могла взяти, коли на руках троє малих дітей. Пішли на вокзал, там були волонтери і були такі "волонтери", що хотіли заробити тисячу з душі. А де ж такі гроші взяти? З трудом нас посадили у маршрутку, і ми доїхали до Дніпра, а звідти на евакуаційний поїзд. А там така тиснява була, не можу зайти з дітьми у той поїзд, але хтось поміг і якось утиснувся і так їхали до м. Вінниці. Приїхали на вокзал о 12-й годині ночі. Дякувати Богу, знайшовся якийсь волонтер і повіз нас у школу, там дітей погодували і поклали спати у класі. А потім вже нас направили на м. Ямпіль. Спочатку жили у готелі, але через декілька місяців виселили, бо нібито діти заважали старшим. Ми по оголошенню почали шукати у селах будинок, щоб винаймати. Ось знайшли у цьому селі будинок зі зручностями, бо ж дітей треба купати... Тут був запущений город, ми його покосили, виорали, засадили картоплею, овочами, розвели курей, качок, індиків і так живемо. Молоко у сусідки беремо. Люди тут хороші, сусіди добре до нас ставляться. Роботу тут важко знайти. Я ще не пенсійного віку, донька у декреті, платять 860 грн. щомісяця. Тепер чекаємо на нашу перемогу і, звісно, хочемо вернутися додому. На Паску люди йдуть до рідні, а наша рідня розкидана, бабуся з сестрою на Київщині, їм там гуманітарну часто дають, а у нас вже давно нічого не дають... Але головне, аби скоріше прогнали їх, і ми могли вернутися. Від знайомих знаємо, що у нашій квартирі був обшук, забрали документи і речі. Я з того пере-

ляку розгубилася і документи залишила, взяла дітей і одну сумку... Нас лякають слухи, що нашу територію можуть залишити окупантам, і ми не зможемо повернутися...».

Спілкування з молодим подружжям Віктором і Світланою з Нової Каховки, яке жило кілька місяців під окупацією, також свідчить, що навіть при складній ситуації вони хочуть повернутися додому, бо там «свій дім». Віктор розповідає: «Ми виїхали у липні 2022 року, 5 місяців були під окупацією. Було дуже важко. Люди спочатку вийшли на спротив з лозунгами "ми вас не звали", "уходите". Орки то все знімали і тоді за допомогою колаборантів (а такі теж знайшлися) виявляли цих протестантів, складали списки і садили у "підвал". Це слідчий ізолятор, або закинтий підвал у будинках. Людей там катували, тримали на площі 9 метрів по 15 чоловік, спали по черзі на дошках, їсти не давали, передачі від родини забирали собі. Варто було якесь слово сказати на адресу орків, що їм не подобалося, як відразу у "підвал". Наш знайомий так попав, тримали три тижні. Вийшов синій весь з поламаними ребрами. У нього забрали машину і виїздили весь бензин. Випускаючи спитали: "Претензии есть?". Відповідь була: "Претензий нет", бо інакше б розстріляли. Ходили по будинках, виламували двері, спочатку говорили, що прийшли нас "освободити" і піднімають наш город", а пізніше почали говорити: "слишком харашо ви здесь живете". Ми справді непогано жили, купили нову квартиру, техніку всю нову, не знаємо чи що вціліло, бо знайома, яка наглядала за квартирою, виїхала до Криму. Я рятувальник і мене схилили до співпраці, але я відмовився і коли кинули бомбу на пожежну машину, 8 чоловік загинуло і тоді вирішили їхати. Їхали машиною довго і важко об'їзними дорогами. Виїхали вранці і вже були 163 у черзі через Василівку на Запоріжжя. Сюди попали на Вінниччину, бо тут працює однокурсник Віктора, і він влаштувався тут на роботу, а дружина у пошуках роботи, бо тут з цим не легко. З родичами, які залишилися під окупацією, перестали спілкуватися після того, як вони добровільно отримали

російські паспорти. Там в окупації якщо хтось заговорить українською мовою, то зразу ж у підвал. Тих, хто відмовляється брати російські паспорти, називають "ждуни" (це ті, хто чекає ЗСУ) і не дають пенсії. Думаємо, що тут ще прийдеться зимувати, але дуже хочеться додому. Тут все так дорого, а у нас кавуни по 5 грн... Ставляться тут до нас по-різному, є що добре, але є що не дуже нам раді. Наші знайомі з Польщі повернулися в Нову Каховку, бо там "свій дім"».

Внутрішньо переміщені особи, які знайшли притулок у селах Дзигівка, Безводне, Тростянець, Гонорівка, звісно, часом нарікають на побутові умови. Це відсутність гарячої води в домівках, не завжди добре транспортне сполучення з містом, незначна державна допомога (2000 грн на дорослу людину і 3000 грн на дитину на місяць). Невдоволення на державні організації часто переноситься й на місцеве населення, хоча здебільшого безпідставно. Оце відчуття «свій – чужий» проявляється не так уже гостро, але якийсь елемент відчуження все ж таки присутній. Певні тертя між ВПО і місцевим населенням полягають у тому, що люди зауважують не дуже дбайливе ставлення з боку окремих переселенців до житлового безкоштовного фонду, поодинокі випадки псування майна тим, хто надав житло. Найбільш вразливим моментом для жителів місцевої громади є поодинокі висловлювання прибулих – «нам все равно хто приїде, хто будет, только би не стреляли и все закончилось». Згорьовані вдови і матері, а відтак все суспільство дуже болісно реагують на такі заяви. І це цілком зрозуміло. Адже біль від втрати рідних не минає, а ще глибшає від таких заяв. За таких обставин процес інтеграції сповільнюється і криза глибшає. Цим явищам ментальних характеристик дали своє пояснення вчені ще до повномасштабного вторгнення росіян в Україну, під час так званої гібридної війни. Колектив учених Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України провів серйозні дослідження і проаналізу-

вав ієрархію цінностей населення Сходу та Півдня України в умовах російської агресії. Аналіз даних показав, що це населення, окрім того, що перебуває під впливом пропаганди «русского міра», має ще й закоренілу позицію української-східнослов'янської ідентичності, суть якої полягає «...в глибокій інтернаціоналізації відчуття належності до уявної понадетнічної східнослов'янської спільноти – відчуття, що було певним чином раціоналізоване у російсько- та радянсько-імперській історіографії, проте виводиться з глибшого квазірелігійного відчуття до належності до русько-православної цивілізаційної матриці» [2, с. 109–110]. Звідси й пояснення тези «все равно, хто придет», звідси й уява про церкву УМП як єдино вірну, які так болючі для населення регіонів Центру та Заходу, особливо тепер, під час такої страшної і трагічної російсько-української війни. Цвинтарі Вінниччини, як і інших областей, завітчані нашими прапорами.

Доводилося спостерігати за внутрішньо переміщеними особами в Ямполі під час розподілу гуманітарної допомоги. За нею приїжджають переселенці з навколишніх сіл, утворюються помітні черги, складають списки і в очікуванні роздачі гігієнічних наборів починаються певні суперечки. Цікавий етнографічний нюанс: коли сваряться жінки (бо вони тут переважають) пенсійного віку, то вони розмовляють переважно українською мовою і без «міцних словечок», а молоді жінки сваряться російською і з вживанням нецензурних слів. Слухаючи сварки в черзі, можна скласти всю палітру душевних переживань внутрішньо переміщених осіб. Безперечно, вони почуваються скривдженими. Підозрюють, що їх усі тут не люблять, обділяють їх і торгують на базарі гуманітарною, яка має належати їм, нарікають на недостатню фінансову допомогу від держави, на непривабливі побутові умови (вода в криниці), недостача предметів, необхідних для приготування їжі тощо. Такі відчуття характерні для людей вимушеної міграції. Вони відчувають розгубленість, тривогу, невпев-

неність у завтрашньому дні, напруженість і навіть певну агресивність. Учені-психологи називають такі стани «синдромом жертви». Вони вважають, що «...під синдромом жертви у внутрішньо переміщених осіб можна розуміти наявність у людини одночасно кількох індивідуально-психологічних особливостей: підвищена агресивність, яка спрямована на оточуючих і насамперед на державні структури: негативне ставлення до всього, що відбувається з людиною; наявність у людини набутої безпорадності» [3, с. 17].

Висновки. Аналізуючи на конкретних прикладах процеси адаптації ВПО в окремі громади, мусимо констатувати, що вони відбуваються складно і в різних соціальних групах неоднаково. Заможні переселенці на дорогах авто зверху поставилися до менш замож-

них ямпільчан і невдовзі виїхали за кордон або повернулися додому. Тим, що приїхали без речей, доводиться адаптуватися до нових умов. Місцеве населення надавало посильну допомогу – зносили матраци, посуд, одяг, їжу. Ще поки зарано робити глобальні висновки, але вже стає зрозуміло, що ототожнювати рівень адаптації прибулого населення можна буде з часом. Ці процеси однозначно дуже складні, залежать від багатьох соціальних, психологічних, географічних чинників та індивідуальних рис вимушених мігрантів до сприйняття нових умов життя. У групи переміщених осіб літнього віку, жінок досить сильна ностальгія за рідним домом. Безумовно, що важливо покращувати взаємини новоприбулих і приймаючої сторони для подальшого взаєморозуміння та адаптації внутрішньо переміщених осіб.

Джерела та література

1. Задорожна С. М., Карпова І. Г. Відношення населення приймаючих громад до внутрішньо переміщених осіб. *Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія*. 2017. № 2. С. 43–55.
2. Ієрархія цінностей населення Сходу та Півдня України: етнополітичний аспект в умовах російської агресії. Монографія під кер. Войналовича В. Київ : ІПіЕнд ім. І. Ф. Кураса НАН України 2021. 344 с. DOI: <https://doi.org/10.53317/978-966-02-9912-2>.
3. Кердивар В. В., Христенко В. Є. Синдром жертви у внутрішньо переміщених осіб із зони локального воєнного конфлікту. Харків : Національний інститут цивільного захисту України. 2021. 143 с.
4. Коломийчук О. Особливості житлово-побутового становища вимушених переселенців на Прикарпатті в умовах російської війни проти України. *Народна творчість та етнологія*. 2023. № 3. С. 7–15. DOI: <https://doi.org/10.15407/nte2023.03.007>.
5. Логвинова М. О. До питання про чинники розміщення внутрішньо переміщених осіб зі Сходу України. *Науковий вісник Харківського державного університету. Серія «Географічні науки»*. 2019. Вип. 10. С. 27. DOI: <https://doi.org/10.32999/ksu2413-7391/2019-10-4>.
6. Малиновська О. Шляхи вирішення проблеми внутрішньо переміщених осіб: деякі уроки із зарубіжного досвіду. *Соціальна політика*. 2017. № 9. С. 26–32.
7. Механізм забезпечення прав ВПО: національний та міжнародний аспекти / [С. Б. Булеца, О. І. Котляр, Я. В. Лазур та ін.]. Ужгород, 2017.
8. Руценко І. П. Великий вихід українського народу (феномен переміщених осіб 2022 року). *Український соціум*. 2022. № 2. С. 155–169. DOI: <https://doi.org/10.15407/socium2022.02.155>.
9. Смаль В., Позняк О. Внутрішньо переміщені особи: соціальна та економічна інтеграція в приймаючих громадах / за матеріалами Вінницької, Запорізької, Івано-Франківської та Полтавської областей. Київ, 2016. С. 17.
10. Федоренко О. Соціально-психологічні механізми адаптації та інтеграції внутрішньо переміщених осіб у громаду. *Психологія*. 2018. Т. 41. Вип. 1. С. 136.
11. Хамітов Н. В. Самотність у людському бутті. Досвід метаантропології. 2-ге видання, перероблене та доповнене. Київ : КНТ, 2017. С. 72.

References

1. ZADOROZHNA, Svitlana, Iryna KARPOVA. An Attitude of the Host Communities to Internally Displaced Persons. *Problems of Social Work: Philosophy, Psychology, Sociology*, 2017, no. 2, pp. 43–55 [in Ukrainian].
2. VOINALOVYCH, Viktor, ed.-in-chief. *Hierarchy of Values of the Population of the East and South of Ukraine: Ethnopolitical Aspect in the Conditions of Russian Aggression*. A Monograph. Kyiv: I. Kuras IPENS of the NAS of Ukraine, 2021, 344 pp. [in Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.53317/978-966-02-9912-2>.
3. KERDYVAR, Valentyn, Vitalii KHRYSTENKO. *Victim Syndrome among the Internally Displaced Persons from the Zone of Local Military Conflict*. Kharkiv: National Institute of the Civil Protection of Ukraine, 2021, 143 pp. [in Ukrainian].
4. KOLOMYICHUK, Oleksandr. Living Conditions of Internally Displaced Persons in the Ciscarpathian Region in Context of the Russian War against Ukraine. *Folk Art and Ethnology*, 2023, no. 3, pp. 7–15 [in Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.15407/nte2023.03.007>
5. LOHVYNOVA, Maryna. On the Issue of the Factors of Accommodation of the Internally Displaced Persons from the East of Ukraine. *Scientific Bulletin of Kharkiv State University. "Geographic Sciences" Series*, 2019, iss. 10, pp. 27 [in Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.32999/ksu2413-7391/2019-10-4>.
6. MALYNOVSKA, Olena. The Ways to Solve the Problem of Internally Displaced Persons: Some Lessons from the Foreign Experience. *Social Policy*, 2017, no. 9, pp. 26–32 [in Ukrainian].
7. BULETSA, Sibilla, Olha KOTLIAR, Yaroslav LAZUR, et al. *The Mechanism of Ensuring the Rights of IDPs: National and International Aspects*. Uzhhorod: Rik-U, 2017, 348 pp. [in Ukrainian].
8. RUSHCHENKO, Ihor. The Great Exodus of Ukrainian People (Phenomenon of Displaced Persons of 2022). *Ukrainian Society*, 2022, no. 2, pp. 155–169 [in Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.15407/socium2022.02.155>.
9. SMAL, Valentyna, Oleksii POZNIAK. *Internally Displaced Persons: Social and Economic Integration in Host Communities / After the Merials of Vinnytsia, Zaporizhzhia, Ivano-Frankivsk and Poltava Regions*. Kyiv, 2016, p. 17 [in Ukrainian].
10. FEDORENKO, Oleksandra. Social and Psychological Mechanisms of Adaptation and Integration of Internally Displaced Persons into the Community. *Psychology*, 2018, vol. 41, iss. 1, p. 136 [in Ukrainian].
11. KHAMITOV, Nazip. *Loneliness in the Human Existence. Experience of Metaanthropology*. The 2nd ed., revised and supplemented. Kyiv, KNT, 2017, p. 72 [in Ukrainian].

Надійшло / Received 11.09.2023

Рекомендовано до друку / Recommended for publishing 14.12.2023

УДК 316.722-054.73:341.485(477.7):355.01(470+571+477)“20”

DOI <https://doi.org/10.15407/nte2023.04.039>

БОСА ЛЮБОВ

кандидатка історичних наук, старша наукова співробітниця відділу «Український етнологічний центр» Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ, Україна).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5381-8151>

BOSA LIUBOV

a Ph.D. in History, a senior research fellow of the *Ukrainian Ethnological Centre* Department of M. Rylskyi Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5381-8151>

Бібліографічний опис:

Боса, Л. (2023) Етнографічні обсервації воєнного повсякдення населення Південної України: постекспедиційні рефлексії. *Народна творчість та етнологія*, 4 (400), 39–51.

Bosa, L. (2023) Ethnographic Observations of the Wartime Everyday Life of the Population of Southern Ukraine: Post-Expedition Reflections. *Folk Art and Ethnology*, 4 (400), 39–51.

© Видавництво ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2023. Опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

ЕТНОГРАФІЧНІ ОБСЕРВАЦІЇ ВОЄННОГО ПОВСЯКДЕННЯ НАСЕЛЕННЯ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ: ПОСТЕКСПЕДИЦІЙНІ РЕФЛЕКСІЇ

Анотація / Abstract

На основі польових матеріалів здійснено спробу проаналізувати стан самосвідомості сучасних мешканців колишнього центру вольностей Війська Запорозького, до якого входили і частини нинішніх Дніпропетровської та Херсонської областей. З антропологічної перспективи простежуються трансформації, що відбуваються в цьому соціокультурному просторі, а також їхній вплив на процеси самоідентифікації. Наведено приклади російського імперського ставлення до культурного ландшафту Південної Наддніпряни в різні історичні періоди. Проводяться паралелі зі свідченнями відомого мандрівника та етнографа Олександра Афанасьєва-Чужбинського, який у середині XIX ст., досліджуючи край, відзначав негативні тенденції в господарській діяльності нових власників запорозьких земель; подібний руйнівний вплив на природу та культуру в радянський період мала практика спорудження великих дамб на Дніпрі. Усе це породжувало виразний конфлікт між російським імперським та українським світоглядами. Крізь призму свідчень, зібраних авторкою під час експедицій у місця козацького Великого Лугу, де побував О. Афанасьєв-Чужбинський, осмислюються сучасні події російсько-української війни. Наголошується на питанні нового геноциду та екоциду, який принесли окупанти на південь України внаслідок підриву Каховської ГЕС.

У дослідженні висвітлено родинні стратегії збереження культурної пам'яті щодо колишнього ландшафту та роль козацтва в сучасних процесах самоідентифікації, через які не лише корінне населення, але й учасники нових хвиль міграції ментально засвоювали запорозьку спадщину. Припускаємо, що мілітарна складова культурного ландшаф-

ту Південної Наддніпрянщини за нових умов російсько-української війни здатна опосередковано впливати на українське суспільство. Стверджується необхідність активних заходів щодо охорони культурної спадщини й подальшої комплексної організації наукових досліджень із різних галузей природничих і соціогуманітарних наук задля збереження цінностей регіону та розвитку України загалом.

Ключові слова: колективна пам'ять, Великий Луг, запорозька спадщина, культурний ландшафт, Каховське водосховище, російсько-українська війна.

Based on field materials, an attempt has been made to analyze the state of self-awareness among modern residents of the former centre of freedoms of the Zaporizhzhian Army, which included parts of the present-day Dnipropetrovsk and Kherson regions. The transformations taking place in this socio-cultural space and their influence on self-identification processes are traced from an anthropological perspective. Examples of russian imperial attitude towards the cultural landscape of the southern Naddniproshchyna in different historical periods are provided. Parallels are drawn with the testimonies of the renowned traveller and ethnographer, Alexander Afanasyev-Chuzhbinsky, who, in the mid-19th century, exploring the region and noted negative trends regarding the economic practices of the new owners of Zaporizhzhia lands. It is argued that a similar destructive impact on nature and culture was the practice of constructing large dams on the Dnipro River during the Soviet period, which generated a distinct conflict between russian imperial and Ukrainian worldviews. Through the prism of the author's collected testimonies during expeditions to the places of the Cossack Great Meadow visited by A. Afanasyev-Chuzhbinsky, contemporary events during the russian-Ukrainian war are comprehended. The focus is on the issue of the new genocide and ecocide brought by the occupiers to the south of Ukraine as a result of the explosion of the Kakhovka Hydroelectric Power Station. The study reveals family strategies for preserving cultural memory concerning the former landscape and the role of the Zaporizhzhian Cossacks in modern processes of self-identification, through which not only the indigenous inhabitants but also participants of new waves of migration mentally assimilated the Zaporizhzhia heritage. Consequently, the military component of the cultural landscape of the Southern Naddniproshchyna under the new conditions of the russian-Ukrainian war is capable of indirectly influencing the Ukrainian society. All of this calls for active protective measures regarding the cultural heritage and further comprehensive organization of scientific research in various fields of natural and socio-humanitarian sciences in order to preserve the values of the region and the development of Ukraine as a whole.

Keywords: collective memory, Great Meadow, Zaporizhzhia heritage, cultural landscape, Kakhovka Reservoir, russian-Ukrainian war.

У цій статті представлено авторські рефлексії щодо сучасних подій російсько-української війни в кількох площинах. По-перше, це реакція на вчинений рашистами геноцид на початку червня 2023 року на півдні України (підбив Каховської ГЕС – злочин проти людяності та порушення так званих звичаїв війни). По-друге, «відсилання» до колишніх експедиційних маршрутів на теренах, які було пройдено одноосібно та в складі колег з ІМФЕ ім. М. Т. Рильського (умовно їх називали «Шляхами Олександра Афанасьєва-Чужбинського») [2; 3]. Водночас слова «Ми з вольних...» засвідчують головну формулу самоідентифікації цього козацького краю. Цей вислів неодноразово можна було почути від мешканців колишнього Великого Лугу, які оповідаючи непрості, часто трагічні родинні історії, намагалися підкреслити власне відчуття самодостатності та свободи, що нині виразно виявилось в масовому спротиві з усіх українських регіо-

нів. Осмислюючи сучасні події крізь призму матеріалів і спостережень, отриманих у попередні роки, водночас апелюємо до респондентів, частина яких пережили окупацію, долають наслідки катастрофи з підбиву Каховської ГЕС або стали біженцями, а інші проживають у населених пунктах на правому березі Дніпра під щоденними обстрілами з лівого берега.

Землі колишніх вольностей Війська Запорозького – український терен, який ніколи не був пусткою. Існує численна наукова література, яка стверджує цей доконаний факт¹. Проте як виявилось, історія та культура Степової України – поле запеклої боротьби за власну ідентичність уже в реальному часі.

У XIX ст. край «новоосвоєних» російською імперією земель надзвичайно приваблював мандрівників, науковців, письменників. Багато хто з них уперше дізнавався про попередників цієї колонізації – меш-

канців вільних козацьких зимівників та хуторів, яких російська адміністрація примусово зселяла з власної землі. Серед широкого кола дослідників був і сам Олександр Афанасьєв-Чужбинський, який, на відміну від деяких своїх колег, стверджував, що «цей народ різко відрізняється від свого північного собрата типом, мовою, одягом, способом поведінки, мораллю та звичаями...» [1, с. 6].

Закидав дослідник своїм колегам і в упевненості щодо ролі козацтва: «Тим же, хто займається історією і бачить в козацтві, особливо в запорожцях, буйну розпусну вольницю, можна вибачити, бо вони бачили малоросів, можливо, лише на столичній сцені, а історію цього народу вивчали побіжно по надрукованих в різні часи компіляціях, де майже нічого не говориться про внутрішній побут краю...» [1, с. 11]. Висновки вченого ґрунтуються на власних дослідженнях культурного ландшафту Наддніпрянщини, що були узагальнені в «Подорожі у Південну Росію», яка складається з двох частин: «Подорож на Дніпровські пороги і на Запорожжя» та «Подорож по низинах Дніпра» [8].

Дніпро, за міркуваннями самого автора, мав ключове значення в культурогенезі українців. «Якщо вона (ріка) відіграла неабияку роль у древності і потім продовжувала бути театром багатьох подій майже до кінця минулого століття, то й у майбутньому їй належатиме не менш, якщо не більш важливе значення» [1, с. 68]. І нині ще більшої наукової та духовної цінності набувають свідчення мандрівника про край, у яких простежується небайдужий погляд письменника та обдарування і вміння науковця-етнографа. Зі сторінок книги перед нами постає розкішний природний і культурний ландшафт колишнього Великого Лугу, який втрачався через руйнівну господарську діяльність людини як під час імперської колонізації, так і в радянський період великих будов, що призводило вже до незворотних змін в екосистемі України. Штучними морями було затоплено історичні реліктові землі обабіч усього

Дніпра, а серед них і знамениті Дніпровські пороги, козацький Великий Луг, історичні місця п'яти Запорозьких Січей та безлічі колишніх козацьких зимівників.

Ще не до кінця осмислено суспільством катастрофу радянського періоду, а вже маємо нову неспівмірну за своїми наслідками трагедію іншого плану, яку принесла сусідня держава – імперська спадкоємиця.

Відомо, що Афанасьєвим-Чужбинським ретельно виписано маршрут, за яким він мандрував від середньої течії Дніпра до його впадання в Дніпро-Бузький лиман. Нам пощастило також побувати в окремих населених пунктах (2011–2016), які відвідав дослідник, зокрема в легендарних місцях Нікопольського та Апостолівського районів, що на Дніпропетровщині; маршрут проліг також і по обидва боки Дніпра на Херсонщині та частково в Запорізькій області.

Сучасні південні райони Дніпропетровщини та Північна Херсонщина в пониззі Дніпра складали центр історичної території Вольностей Запорозьких. Томаківська Січ (1564–1593), Базавлуцька Січ (1593–1630), Микитинська Січ (1628–1652), Чортомлицька Січ (1652–1709), Кам'янська Січ (1709–1711), Нова (Підпільненська, Покровська) Січ (1734–1775) – адміністративні й військові центри запорозького козацтва в різний час. Як доведено, останній кошовий отаман Петро Калнишевський досить масштабно заселяв землі навколо Дніпра, що нижче порогів, створюючи багатогалузеві господарства. Чимало родин, почувши про вільні землі, прибули в край, головним чином, із Чернігівщини, Київщини, Полтавщини. І навіть подальші процеси імперської колонізації, колективізації, організованого голоду, депортацій, індустріалізації не змогли знищити пам'ять про легендарне минуле.

Як показали наші дослідження, сучасні мешканці сіл і маленьких містечок цього краю – здебільшого нащадки переселенців з кінця XVIII ст., які разом із представниками колишніх козацьких родів вважають себе

«корінними». Тут часто нових прибульців називали «заплави», не зникала також давня традиція повсюдно давати вуличні прізвиська.

«Тому що вуличні прізвиська давали, адже на території нашій були оці козацькі поселення, в які люди приходили – і забували свої імена справжні. І їм обов'язково давали прізвисько отам, на Січі. І оце, мабуть, традиційно бажання людей обов'язково якимось когось по-вуличному назвати. Але крім того, дуже багато, зараз уже скажемо словами капулівськими: заплави. А тоді це ж були: Карнаухи – ряд вулиця, Забутній ряд. Їх треба було якимось назвати... Всі були. Той Керенський, той ще якийсь...» (БГО).

Апостолівський та Нікопольський райони – серцевина колишнього Великого Лугу – справжнє «перехрестя» козацької слави. Локальна пам'ять упевнено транслювала перекази про козацьке минуле². Вони також були пов'язані з традиційними місцевими промислами, рибальством та скотарством, місцевою топонімією, хоча більшість ландшафтних об'єктів, носіїв цих мікротопонімів було знищено штучним морем³.

Відтак, логіка самого експедиційного маршруту спрямувала нас і до необхідності записувати спогади про місцевість Великого Лугу до затоплення його Каховським водосховищем. Майже в усіх оповідах можна було простежити міфологему «втраченого раю». Наприклад, Володимир Саламаха з Капулівки, який позиціонував себе як нащадок козацького роду Михайла Неліпи – джури Івана Сірка, процитував такі рядки з власного вірша: «Своє життя провів я у раю, / І назва тому раю – плавні. / Як прийде час, туди я попливу, / І там моя зупинка крайня...» (СВМ). Більшість респондентів вважають будівництво Каховської ГЕС трагедією: «Взагалі це було дуже страшно. Тому що люди в тій місцевості були воїнами. Я схилиюсь до думки, що коли робили це Каховське водосховище, воно не скільки збитків принесло економічних, а історичних. Мабуть, у ті часи був такий напрямок – знищити усе...» (ПТМ).

Так, можна було пересвідчитися, що й голодні роки в цих місцевостях люди легше переживали, відтак і переселення вони сприймали часто як бажання влади позбавити їх найбільшої опори в житті: «Люди казали, що це їх так зганяли з місця, щоб вони йшли робити на заводи. А це ж колишня козацька вольниця... Треба було стерти пам'ять тих, хто вижив у голод, адже ці ж землі не дали багатом померти» (СДА).

У с. Коробки Каховського району ми почули розповіді про те, що серед місцевої каховської інтелігенції здавна велися розмови стосовно Каховської ГЕС, яку було збудовано задля стратегічних військових цілей, а населення дуже негативно сприймало будівництво. Потужність Каховської ГЕС була досить низька, струму ледве вистачало на постійне відкачування води у водосховище. Саме водосховище на той час місцеві мешканці характеризували як відстійник нечистот з отруйною водою, називали «мертвим», вважали його екологічним лихом та одним з найбільших джерел захворюваності і смертності населення. Розповідали також про інтенсивні процеси засолювання земель, які стають непридатними для обробітки, постійне підтоплення, обвалення берегів тощо. Сучасних міських жителів називали «Іванами, не помнящими родства» (ЛММ). Інший респондент пропонував нам проаналізувати локалізацію всіх атомних станцій (зокрема Запорізької АЕС) в Україні, які «розташовані в сакральних місцях», і висловив думку щодо зумисного наміру влади позбавити українців історичної пам'яті (СВА).

Однак нащадки укорінених мешканців міцно утримували «ландшафтну» пам'ять, транслюючи есхатологічні сюжети про пророкування цих подій, явлених знаків у доквіллі тощо. Записані нами сюжети нині перегукуються з новими вже подіями російсько-української війни: «І от, колись перевозили на човні дідуса. А він каже: "Хлопці, ви знаєте, тут буде море... Плавні будуть затоплені. Але після моря води не стане геть".

І от воно отложилось, то перша половина пророцтва здійснилася» (СВА).

Наявний в оповідах і сюжет щодо неминучості відплати за заподіяне. Жителька Нової Каховки розповідала: *«У 1950-х роках, коли почали будувати ГЕС, затопили територію Великого Лугу. Там колись було багато поселень запорожців. Тоді жителів майже 90 сіл вигнали з обжитих територій, щоб створити водосховище. В їх числі була і моя бабуся. Вона дуже плакала, адже в селі був похований дідусь. Все життя вона потім, живучи в Каховці, шкодувала, що могилу діда забрала велика вода. Багато тоді людей проклинали і ГЕС, і саме водосховище. Бабусі вже 15 років як нема, але я пам'ятаю її слова: "Коли-небудь те, що залишилося на дні водойми, помститься"» (ЩВ).*

Неодноразово нам доводилося чути розповіді про те, як колишні жителі затоплених теренів (з усієї України) уві сні мандрують вулицями, відвідують пам'ятні місця, відбувають службу в церкві, при цьому чують голоси «певчих». Приведемо одну з найхарактерніших оповідей: *«Мені приснився сон про оцю церкву (мені її так жалко). Я йду оцією вулицею центральною, що виводє на площу, де була церква. Я бачу всі ці вулиці, всі ці будинки... І людей я нікого не бачу. І якась земля, і будівля, і наче ті забори, і огорожі – вони наче як після дощу. І я повертаю і йду до церкви. І я захожу в цю церкву і оказуюсь (чогось церква була двоповерхова в нас; там із притвора східці були на другий поверх). І я чогось оказалась там на другому поверсі. Я дивлюсь – а вона ж і зверху така ж біла, і всередині ж така. І не пошкодило її оце море. Я проснулась, і я написала після цього сну вірш про церкву» (ШОВ).*

Уявні ландшафти затопленого краю проступали і в реальному спогляданні з тих самих точок, де колись перебувала людина, як вважає один з наших респондентів-провідників до такого місця: *«Значить, для того, хто був свідком затоплення Великого Лугу, і той, хто бачив ці краєвиди з якихось верхніх точок, і знов з цієї самої точки починає дивитися, – і подумки проглядаються*

контури того ландшафту, тіх річок і озер, які були до затоплення. [Тобто Ви бачите зараз тут, з Панських круч, плавні? – Л. Б.] Да-да. Да!!!» (СВА). У свою чергу на Херсонщині у с. Бабіне (нині тимчасово окуповане) респондент, спостерігаючи наше замилювання навколишнім пейзажем, зазначив, що людина, яка не пережила раптової зміни рідного ландшафту, легко констатувати якісь позиції чи факти. *«Той, хто не бачив, що тут було, може також цілком вдовольнити свої естетичні запити навіть цим штучним середовищем. А якщо ти знаєш, як то було...?» (СКІ).*

Помітно також, що в колективній локальній пам'яті втрачений ландшафт продовжив своє ментальне існування, зокрема виявляючись і в традиційних культурних практиках. Свого часу дослідники згадували про особливе шанобливе ставлення до знавців старовини в запорозькому краї. Очевидно, ця традиція й досі жива. Приміром, до місцевого мудреця «діда» Подольського з Усть-Кам'янки за порадою звертаються чимало мешканців усього Апостолівського району. Чоловік пишається своєю козацькою шаблею, яку нам урочисто винесла його дружина. Керівник молодіжного козацького товариства, з яким ми перебували в цьому селі, називає знаючих старших людей «наші діди». Це мешканці з колишніх затоплених сіл Грушівка й Кут – дід Галушка, дід Свитка, дід Кабак – вправні рибалки та майстри. Імовірно, саме про таких «дідів» розповідав і Афанасьєв-Чужбинський, називаючи імена Дмитра Величка, Данила Кутового.

«Ми з вольних» – таку відповідь неодноразово отримували на питання щодо родоvodu. Це були як уже згадані старші люди з Усть-Кам'янки, Костромки, Кам'янки, Осокорівки, Качкарівки, так і досить молоді: «Бабуся казали, що походимо з давнього роду з Грушівки. Дуже зажиточні були, бо були землі гарні. Це козацькі зимівники, то люди не бідні, то рід не з простих. Прабабуся розповідала, навіть коли прийшла радянська влада на село... Пам'ятає, як все забирали» (ПТМ).

Бериславський район Херсонської області теж має винятково багату історію. Нині про це нагадують безліч різних пам'яток, серед яких Святотведенська дерев'яна церква в Бериславі часів козаччини XVIII ст., залишки Кам'янської Січі в селі Республіканець, пам'ятний знак на честь 500-ліття першої згадки про козацтво на місці колишньої фортеці Тягинь тощо. Саме під Бериславом поховано було Костя Гордієнка, сподвижника гетьмана Мазепи. Проте Афанасьєв-Чужбинський уже із середини XIX ст. спостерігав занепад пам'яті про часи козацтва, що було пов'язано, на його думку, із запровадженням кріпацтва. Так, описуючи поруйновану могилу Костя Гордієнка, кошового отамана Кам'янської Січі, він зазначає байдужість місцевого населення до цього вандалізму, який суперечив самій основі української традиції: «Але в колишній козацькій палестині повсюдно порушують прах степових лицарів: і освічений поміщик, і неосвічений селянин, і дикі череди тварин» [1, с. 251]. Так і в Капулівці розорювалася могила Івана Сірка, і потрібно було досліднику неодноразово прохати господарів, на чій землі розміщувалося поховання, про її збереження. Автор із боєм фіксує нищення козацьких хрестів, які повсюдно використовувалися для фундаментів навіть у тих господарів, яких він вважав найбільш лояльними до українства, зазначаючи, що управителі-німці, хоч і прекрасні люди, але для них узагалі все одно, чи риють могилу свині, чи розкопує селянин. Вони займаються тільки дотриманням порядку в маєтку, залишки ж старовини для них – справа байдужа. «Якби це лежав який-небудь німецький лицар або принаймні людина, яка носила німецьке прізвище, а то Запорожець. Чи варто тривожитися про подібні дрібниці?» [1, с. 207]. Чи треба дивуватися байдужості основної маси прибулого населення (вже в новітні часи) щодо зникнення безлічі захоронень під водами штучних морів при будівництві ГЕС на Дніпрі у XX ст.

Однак місцева історична пам'ять (про що було зазначено вище) попри все продовжувала своє існування в локальних групах, що ідентифікували себе з культурною спадщиною краю⁴. Як правило, це були окремі носії локальної традиції, також люди, які цікавилися козацтвом, і ті, чії роди, переживаючи суспільні катастрофи, зберігали комунікативну родинну пам'ять. Можливо, це і надавало їм силу залишатися самими собою в складних ситуаціях, не втрачати гідності, бути активними: «*Мабуть, ті речі, які от мене турбують, вони в мені живуть, і хочеш-не-хочеш ти з ними якось (ну, не завжди воно якось тобі і комфортно, але ти мусиш щось виконувати, якийсь хрест тобі давали). Я до чого веду? Оці могили – це не просто... Ми зараз якось з ними цей зв'язок устанавлюємо*» (ПМП).

Нами зібрано чимало свідчень щодо різноманітних намагань на всіх рівнях підтримати козацьку традицію у свідомості місцевих мешканців. Приміром, у Нікополі були досить реальні задуми створення динамічного музею Чортомлицької Січі, які мали суспільну підтримку: «*Ми хочемо зробити цей музей – “Чортомлицька Січ” – музей під відкритим небом. Це як історико-культурний комплекс. І відновити, відродити ті ремесла, які в Січі безпосередньо були задіяні. І це не тільки виготовлення кахлів. Це і гончарство, яке процвітало тоді, і саме головне ковальство. Ну, якщо ви знаєте, за всіма історичними традиціями і спогадами, то на ремісничо-торговому передмісті Чортомлицької Січі було більше ста кузень. А це для виготовлення тих же підков, тому що коней треба було підковувати, і облаштунки, і ці ж самі шаблі – ковалі повинні були робити...*» (БВВ).

На жаль, як зазначав дослідник з Нікополя М. Жуковський, приватні землеволодіння унеможливлювали діяльність зі створення історико-культурного заповідника «Чортомлицька Січ», центром якого могла б бути знаменита могила І. Д. Сірка, що має статус національного значення. Хоча чимало ініціатив було втілено, але парадоксальним

є те, що на території с. Покровське (Нова Січ) немає жодної пам'ятки козацької доби, яка б перебувала на державному обліку та під охороною. На його думку, необхідно розглянути пам'яткоохоронний статус багатьох об'єктів, що стало б першим етапом для розгляду органами державної влади України й місцевого самоврядування питання про внесення с. Покровське до «Списку історичних населених місць України» [5].

Дійсний стан місцевого культурного ландшафту ще за радянських часів у своїх наукових та художніх творах фіксував знаний археолог і поет Б. Мозолевський: «Неначе тої Січі й не було, / Розорана, розтерзана, роз'ята, / Залита водосховищем гнилим, / Доценту перекопана кар'єрами...» [8].

Сучасні події на цих теренах обернулися як людськими втратами, так і екологічними та культурно-мистецькими. Тим часом лівий берег Дніпра досі перебуває під окупацією. Потерпаючи від обстрілів, відсутності води, потенційної загрози щодо підриву Запорізької АЕС (яка розміщується навпроти на умовному вже лівому березі), люди з жахом спостерігали, як різко трансформувалася звичний краєвид. Показова рубрика на одному з міських сайтів: «Нікопольці прощаються з Каховським морем», де викладають вже історичні фото із втраченими сучасними краєвидами «моря» [9].

Отже, після підриву Каховської ГЕС побутують інші, дзеркальні сюжети стосовно втрати життєвого середовища, звичного ландшафту, що було прокоментовано одним з колишніх наших респондентів, відомим письменником К. Сушком, який зазначив: «Вам, хто виріс на березі цієї гігантської калюжі (а вам нині – від 65 років і нижче), важко змиритися, що усталений, звичний краєвид зникає. Тільки ви теж уявіть, як “нестямно радісно” було тим, хто бачив (а я бачив...), як зникає під водою усталений краєвид у вигляді мальовничих плавень, багатих деревиною, сіном, медом, дичинию і т. д.» [4]. Респондент також зауважив, що, безумовно, підриг рашистами Каховської

ГЕС – це нечуваний світовий злочин, а для нас – екологічна катастрофа. Утім, трагічний факт відбувся, і зараз не стогнати треба, а розумно виходити зі становища. Без популістських крайнощів. «Будьмо зваженими. Рухаймо своїми мізками, щоб знов не опинитися в полоні пройдисвітів, спершу від політики, а далі – науки...» [4]. Важко не погодитися із цими словами, адже викликають занепокоєння можливі скороспішні рішення, які можуть бути прийняті без ґрунтовного наукового й технологічного осмислення. Досвід таких дій надто переконливий. Приміром, у свій час перед затопленням Великого Лугу не відбулося повноцінного як археологічного, так і «еколого-санітарного» обстеження, про що можна прочитати нині в документах, до яких тривалий час не було доступу. В одному з таких звітів [7] зазначено, що короткотерміновість самого дослідження та проведення його тільки за один сезон не дають повної прогностичної картини. Відповідно виникає потреба в цілорічному лабораторному дослідженні річки Дніпро і її бокової системи, підземних вод, стічних вод та ґрунтів (що так і не було здійснено). У ньому міститься опис територій плавнів, господарських споруд, екологічних умов і на той час небезпечних ділянок підвищеного екологічно-санітарного контролю (місця захоронень із сибірською виразкою, холерою, чумою), опис кладовищ, позначення скотомогильників та ін. На накреслених картах було позначено значні плями небезпечних місць, які можуть становити епідеміологічну загрозу в разі потрапляння на поверхню землі чи у воду. У цій проектній документації будівництва Каховської ГЕС можна отримати й деякі відповіді на сучасні виклики формування майбутніх відновлювальних стратегій.

Також вважаємо надто значущими міркування одного з наших респондентів В. Сандула, людини поважного віку, нікопольського знаного громадського діяча, екоактивіста, який нині перебуває під щоденними обстрілами та позбавлений елементарних

побутових умов, пов'язаних із водою внаслідок ворожого теракту. Коротко передамо його оцінку нинішньої ситуації, яку поділяє і авторка цієї статті. Респондент розповів про незворотні історичні й екологічні втрати, що їх заподіяла свого часу Каховська ГЕС, також про те, що нинішня катастрофа має глобальний характер, наслідки якої призвели і далі призведуть до неконтрольованих процесів у всій життєдіяльності краю. І якщо вже вести мову про майбутнє водопостачання, то насамперед потрібно думати про нові сучасні рішення для його відновлення, якими керується цивілізований світ, що повертає життя рівнинним рікам, поступово звільняючи їх від застарілих дамб, вкладаючи значні кошти в оновлення екосистем. Щоправда, усі ці дискусії матимуть сенс, якщо людство відверне іншу катастрофу, пов'язану із Запорізькою АЕС, та взагалі унеможливить подальші злочини глобального терориста – сусідньої держави.

Попри всі випробовування, які випали на долю цього краю, місцевий культурний ланд-

шафт, сподіваємося, залишатиметься потужною ідентифікаційною базою для населення колишніх вольностей запорозьких, у якому сучасна локальна ідентифікація є складовою загальноукраїнської громадянської. Історичне українське військо, Козаччина – це національні соціокультурні універсалиї, які нині дедалі більше стають важливими, а для півдня та сходу України були народною протигагою «руському міру», що дозволяло утримувати в колективній пам'яті обриси власної землі, козацький тип культури та стверджувало ідею волі. Відповідно мілітарна складова культурного ландшафту Південної Наддніпрянщини в нових умовах російсько-української війни спроможна опосередковано впливати і на свідомість українського соціуму. Усе це вимагає активних охоронних дій щодо природно-культурної спадщини краю й подальшої комплексної організації наукових досліджень з різних галузей природничих і соціогуманітарних наук для збереження цінностей регіону та розвитку України загалом.

Примітки

¹ Віддаючи належне знаним дослідникам Південної Наддніпрянщини, праці яких ми уважно вивчали та коментували в інших розвідках, у цій публікації акцентуємо на дослідженні Олександра Афанасьєва-Чужбинського з огляду на завдання, що стояли перед нами.

² Усе це засвідчено як у джерелознавчих працях Д. Яворницького, Я. Новицького, так і в публікаціях наших сучасників В. Чабаненка, І. Павленко й унікальному багатотомному виданні «Усна історія Степової України», що на початку 1990-х років було ініційоване А. Бойком на історичному факультеті Запорізького національного університету.

³ Результати наших експедиційних досліджень із Дніпропетровщини, Херсонщини, Запорозжя ввійшли майже до всіх томів корпусу академічного видання «Етнографічного образу сучасної України» ІМФЕ ім. М. Т. Рильського.

⁴ Міркуючи про феномен такого збереження родової та історичної пам'яті, нещодавно знайий етнолог В. Балушок на одному з наукових зібрань висловив думку щодо закономірності цього процесу внаслідок латентного її перебування у спадкоємних традиціях краю, провівши аналогії із самоозначенням окремих груп населення в інших регіонах.

Список респондентів

БВВ – Буштаренко Володимир Володимирович, 1959 р. н. Записала Л. Боса в листопаді 2012 р. у с. Капулівка Апостолівського р-ну Дніпропетровської обл.

БГО – Балобан (Марценко) Галина Олегівна, 1970 р. н. Записала Л. Боса в листопаді 2012 р. у м. Нікополі Дніпропетровської обл.

ЛММ – Лашкул Микола Матвійович, 1935 р. н. Записала Л. Боса у вересні 2011 р. у с. Коробки Каховського р-ну Херсонської обл.

ПМП – Павлюченко Микола Петрович, 1970 р. н. Записала Л. Боса в червні 2012 р. та жовтні 2018 р. у м. Зеленодольську Апостолівського р-ну Дніпропетровської обл.

ПТМ – Павлюченко Тетяна Миколаївна, 1971 р. н. Записала Л. Боса у вересні 2011 р. та серпні 2016 р. у м. Зеленодольську Апостолівського р-ну Дніпропетровської обл.

СВА – Сандул В'ячеслав Андрійович, 1938 р. н. Записала Л. Боса в листопаді 2012 р., липні 2014 р. та 25 червня 2023 р. у м. Нікополі Дніпропетровської обл.

СВМ – Саламаха Володимир Михайлович, 1938 р. н. Записала Л. Боса в листопаді 2012 р. у с. Капулівка Нікопольського р-ну Дніпропетровської обл.

СДД – Синиця Дмитро Дмитрович, 1956 р. н., родом із смт Горностаївка Херсонської обл. Записала Л. Боса в грудні 2011 р. у м. Києві.

СКІ – Сушко Костянтин Іванович. Записала Л. Боса в липні 2014 р. у с. Бабіне Верхньорогачицького р-ну Херсонської обл.

ЩВ – Щербак Віра. Записала Л. Боса у вересні 2011 р. у м. Каховці Херсонської обл.

ШОВ – Шаль (Ліненко) Олександра Василівна, 1937 р. н. Записала Л. Боса в червні 2012 р. у м. Світловодську Кіровоградської обл.

Джерела та література

1. Афанасьєв-Чужбинський О. Подорож у Південну Росію. Дніпропетровськ : Січ, 2004. 469 с.
2. Боса Л. Зміни ландшафту Подніпров'я у ХХ столітті як соціокультурна проблема. *Народна творчість та етнологія*. 2012. № 5. С. 53–64.
3. Боса Л. Таврійськими шляхами Олександра Афанасьєва-Чужбинського (з експедиційних матеріалів 2011–2013 рр.). *Минуле і сучасність: Херсонщина. Таврія. Каховка (16–17 вересня 2016 р.) : збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної краєзнавчої конференції / упоряд. М. В. Гончар ; Виконком Каховської міської ради, Новокаховський гуманітарний інститут, Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»*. Каховка ; Херсон : Гілея, 2016. С. 24–26.
4. «Ви ж самі називали його смердючою калюжею!» – письменник із Запоріжжя закликав не впадати в крайнощі щодо Каховського водосховища. URL : <https://nikopol.nikopolnews.net/ukraina/shchodo-kakhovskoho/Lfnf> (дата звернення 20.06.2023).
5. Жуковський М. Культурна спадщина козацької доби села Покровського Нікопольського району Дніпропетровської області. *Сіверщина в історії України*. 2017. Вип. 10. С. 72–80.
6. Іваннікова А. Перша наукова експедиція на Дніпрові пороги Олександра Афанасьєва-Чужбинського. *Народна творчість та етнологія*. 2016. № 1. С. 26–32.
7. МЭС СССР. Гидроэнергопроект. Главэнергопроект. Украинское отделение. Каховская Гидроэлектростанция на Днепре. *Проектное задание № 6. Санитарное обоснование мероприятий по подготовке ложа водохранилища*. Харьков, 1951.
8. Мозолевський Б. Дорогою стріли: Поезії. Київ, 1991. 159 с.
9. Нікопольці прощаються з Каховським водосховищем і викадають фото. URL : <https://www.nikopol-art.com.ua/art-gazeta/nikopoltsi-proshchautsia-vodoshovyshchem/> (дата звернення 08.06.2023).

References

1. AFANASIEV-CHUZHBYNSKYI, Oleksandr. *Journey to Southern Russia*. Dnipropetrovsk: Sich, 2004, 469 pp. [in Ukrainian].
2. BOSA, Liubov. Changes of the Landscape of the Dnieper Region in the 20th Century as a Socio-Cultural Problem. *Folk Art and Ethnology*, 2012, no. 5, pp. 53–64 [in Ukrainian].
3. BOSA, Liubov. Along the Taurian Ways of Oleksandr Afanasiev-Chuzhbinskyi (From Expeditionary Materials of 2011–2013). In: Mykhailo HONCHAR, compiler. *Past and Present: Kherson Region. Taurida. Kakhovka (September 16–17, 2016): Collected Papers of the All-Ukrainian Theoretical and Practical Local History Conference*. Executive Committee of Kakhovka City Council, Nova Kakhovka Humanitarian Institute, *Ukraine Open International University of Human Development*. Kakhovka; Kherson: Hileia, 2016. pp. 24–26 [in Ukrainian].

Пам'ятний знак засновникам села Збур'ївка.
с. Стара Збур'ївка (нині тимчасово
окуповане) Скадовського р-ну
Херсонської обл.
Світлина з архіву Л. Босої

Пам'ятний хрест Томаківській
Січі. с. Червоногригорівка
Нікопольського р-ну
Дніпропетровської обл.
Світлина О. Босого, 2014 р.

Пам'ятний знак засновникам
с. Горностаївка Каховського р-ну
(нині тимчасово окуповане)
Херсонської обл.
Світлина Л. Босої, 2015 р.

Місце колишньої могили Івана Сірка,
кошового отамана Чортомлицької Січі
в с. Капулівка Нікопольського р-ну
Дніпропетровської обл.
Світлина О. Босого, 2014 р.

Вінок пам'яті затопленим Запорозьким Січам і зимівникам
(спущений на води Каховського водосховища у 2015 р.)
Світлина з архіву Л. Босої

Новобранець.
80-ті рр. XX ст.
Світлина з родинного альбому З. Федоренка.
с. Капулівка
Нікопольського р-ну
Дніпропетровської обл.

Організація вшанування
затоплених Каховським
водосховищем
Запорозьких Січей та
зимівників ветераном
АТО М. Павлюченком
у с. Грушівка
Криворізького р-ну
Дніпропетровської обл.
Світлини з архіву
М. Павлюченка

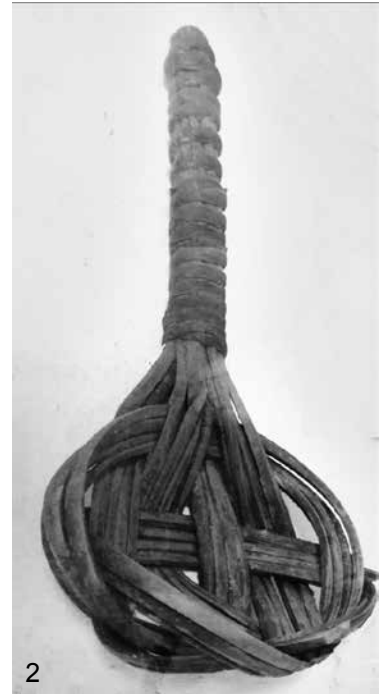

Глиняний свищик.
Покровський краєзнавчий
музей. с. Покровське
Нікопольського р-ну.
Дніпропетровської обл.

1, 2. Вироби з
плавневого дерева.
Покровський краєзнавчий
музей. с. Покровське
Нікопольського р-ну.
Дніпропетровської обл.

Крісло з лози місцевого
виробництва.
Перша половина XX ст.
Покровський краєзнавчий
музей. с. Покровське
Нікопольського р-ну
Дніпропетровської обл.

Народні розписи на Нікопольщині 1920-х рр.
Мальована піч. Малювання під килим.
с. Капулівка Криворізької округи.
Світлина учениці Д. Яворницького Є. Берченко, 1928 р.
[За: Берченко Є. Настінне мальовання.
Харків ; Київ, 1930]

4. ANON. «*You have Called It a Stinking Puddle Yourself!*» – the Writer from Zaporizhzhia Urged not to Go to Extremes Regarding the Kakhovka Reservoir [viewed 20 June 2023]. Available from: <https://nikopol.nikopolnews.net/ukraina/shchodo-kakhovskoho/Lfnf> [in Ukrainian].
5. ZHUKOVSKYI, Myroslav. Cultural Heritage of the Cossack Period of the Village of Pokrovske in Nikopol District of Dnipropetrovsk Region. *Sivershchyna in the History of Ukraine*, 2017, iss. 10, pp. 72–80 [in Ukrainian].
6. IVANNIKOVA, Liudmyla. The First Scientific Expedition of Oleksandr Afanasiev-Chuzhbynyskyi to the Dnipro Rapids. *Folk Art and Ethnology*, 2016, no. 1, pp. 26–32 [in Ukrainian].
7. Ministry of Power Plants of the USSR. Hydropower Project. Chief Energy Project. Ukrainian Department. The Kakhovka Hydroelectric Station on the Dnieper. *Design Assignment no. 6. Sanitary Substantiation of the Measures to Prepare the Reservoir Bed*. Kharkov, 1951 [in Russian].
8. MOZOLEVSKYI, Borys. *By the Way of Arrow: Poems*. Kyiv, 1991, 159 pp. [in Ukrainian].
9. ANON. *The People of Nikopol Bid Farewell to the Kakhovka Reservoir and Display the Photos* [viewed 08 June 2023]. Available from: <https://www.nikopol-art.com.ua/art-gazeta/nikopoltsi-proshchaiutsia-vodoshovyshchem/> [in Ukrainian].

Надійшло / Received 27.06.2023

Рекомендовано до друку / Recommended for publishing 14.12.2023

УДК 7.04.017:27-526.62(477.44)

DOI <https://doi.org/10.15407/nte2023.04.052>

ХОДАК ІРИНА

кандидатка мистецтвознавства, наукова співробітниця відділу образотворчого та декоративно-прикладного мистецтв Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ, Україна).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8397-4115>

KHODAK IRYNA

a Ph.D. in Art Studies, research fellow of the Department of Fine, Decorative and Applied Arts of M. Rylskyi Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8397-4115>

Бібліографічний опис:

Ходак, І. (2023) Барокові іконостаси Східного Поділля: основні конструктивні типи. *Народна творчість та етнологія*, 4 (400), 52–60.

Khodak, I. (2023) Baroque Iconostases of Eastern Podillya: the Main Structural Types. *Folk Art and Ethnology*, 4 (400), 52–60.

© Видавництво ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2023. Опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

БАРОКОВІ ІКОНОСТАСИ СХІДНОГО ПОДІЛЛЯ: ОСНОВНІ КОНСТРУКТИВНІ ТИПИ

Анотація / Abstract

Східноподільські іконостаси залишаються малознаним явищем, що його донині оминали увагою дослідники сакрального мистецтва, за винятком Олега Сидора. Мета статті – проаналізувати та систематизувати за типами конструкцій барокові іконостаси Східного Поділля (на матеріалі Вінницької області). Аналіз збережених ансамблів і світилин втрачених дав підстави виокремити чотири основні групи архітектонічних конструкцій. Пам'ятки першої з них мали строго горизонтальний уклад ярусів, а центральне вертикальне членування було акцентоване завдяки масштабнішим елементам і насиченішому дерев'яному різьбленню. У другій групі спостерігаємо ступінчасте підвищення мас до центру, починаючи, як правило, з празникового ярусу. Для цього використовували низку прийомів, а саме: заломлення карнизу над дяконськими дверима; розташування над намісним рядом (між дяконськими дверима) додаткового ярусу, здебільшого Неділь П'ятидесятниці, або декоративної різьбленої / мальованої панелі тощо. Для наступного типу характерне дугоподібне розташування образів верхніх ярусів середньої частини, починаючи з празникового ряду. Нарешті до останньої, четвертої, групи зараховуємо іконостаси із заломами, симетричними відносно центральної осі, причому яруси в таких ансамблях могли укладати на одному рівні або ступінчасто. Іконостаси перших трьох типів у плані мали пряму лінію (як варіант – бічні крила було завернено на стіни зрубу), тоді як пам'ятки четвертого типу – ламану (зигзагоподібну) криву. Зважаючи на обмеженість залученого візуального матеріалу, пер-

спективи дослідження пов'язані з виявленням нових джерел (іконостасів, їхніх світилин чи замальовок), опрацювання яких дасть змогу верифікувати зроблені висновки.

Ключові слова: Східне Поділля, церква, іконостас, бароко, архітектонічна конструкція, ярус, ікона, різьблення.

The iconostases of Eastern Podillya remain a little-known phenomenon that has been ignored by researchers of sacred art, with the exception of Oleh Sydor. The purpose of the article is to analyze and systematize the Eastern Podillya Baroque iconostases (based on the material of Vinnytsia region) by the types of constructions. The analysis of the preserved sacral ensembles and photographs of the lost ones gave reasons to identify four main groups of architectural structures. The monuments of the first group had a strictly horizontal layout of tiers, and the central vertical division was accentuated by larger elements and richer wooden carvings. In the second group, a gradual scale increase toward the centre is observed, starting, as a rule, from the Festival tier. For this purpose several methods were used: cornice bending above the deacon's doors; placing above the nave row (between the deacon's doors) an additional tier, mostly of Pentecost Sunday, or a decorative carved or painted panel, etc. Characteristic of the next type is the arched arrangement of the icons of the upper tiers of the middle part, starting from the Festival row. Finally, the fourth group comprises iconostases with creases symmetrical to the central axis, with the tiers in such ensembles being arranged on the same level or in stepwise order. The iconostases of the first three types had a straight line in the plan (alternatively, the side wings were wrapped around the log cabin walls), while the monuments of the fourth type had a broken (zigzag) line. Considering the limited amount of visual material involved, further research prospects depend on the discovery of new sources (iconostases, photographs or sketches), the study of which will allow verifying the conclusions made.

Keywords: Eastern Podillya, church, iconostasis, Baroque, architectural construction, tier, icon, carving.

На мистецькій мапі України іконостаси Східного Поділля загалом і барокові зокрема залишаються малознаним явищем. Воднораз нечисленні збережені пам'ятки та світлини втрачених, які пощастило зафіксувати наприкінці XIX – у першій третині XX ст., свідчать про неабияку мистецьку цінність, спонукаючи до поглибленого студювання. Оскільки сюжетно-тематичний склад вітчизняних привітарних відгород усталився до початку XVII ст., їх подальша стильова еволюція головно позначилася на особливостях конструкцій, характері декоративного різьблення і формально-пластичних рисах малярства [10, с. 29]. Зважаючи на це, насамперед розглянемо основні типи архітектонічних конструкцій барокових іконостасів зазначеного регіону, в зоруючись головно на візуальні матеріали.

Східноподільські іконостаси ще не були предметом спеціального дослідницького інтересу, хоча зацікавлення ними сягає другої половини XIX ст., що насамперед засвідчує діяльність Подільського церковного історико-археологічного товариства¹. На тому етапі йшлося здебільшого про обстеження й фіксацію пам'яток², хіба Є. Сіцінський в одній зі статей охаракте-

ризував подільські привітарні відгороди загалом, зазначивши кількість ярусів та богословську програму, поширеність і найуживаніші мотиви різьблення, а також описав сім та опублікував світлини чотирьох із них [9]. Невдовзі Г. Павлуцький, В. Карпович, В. Щербаківський увели в науковий обіг деякі інші іконостаси [7, с. 35–36, 57, ил. 3 на табл. I, ил. 4 на табл. IV, ил. 3, 4 на табл. XII; 5, стб. 380–382; 13, с. XIX, 17–18]. Цікаві спостереження про пам'ятки регіону містяться в праці С. Таранушенка, який здебільшого використовував матеріали Є. Сіцінського, Г. Павлуцького, В. Щербаківського [12, с. 49–50, 56–62].

Унаслідок тривалої перерви в дослідженні розглядуваного явища в академічній «Історії української культури», поза кількома іконами, згадано хіба про малювання кам'янецьким майстром Ю. Радивиловським образів для іконостаса собору Святого Юра у Львові та фрагменти іконостаса з церкви в Липовці (нині – місто, центр Липовецької ТГ Вінницького р-ну) з колекції Національного музею в Кракові [4, с. 809–810, 895].

Тривале ігнорування досліджуваного феномена перервав О. Сидор, який на підста-

ві матеріалів, уведених до наукового обігу Є. Сіцінським, і чотирьох збережених донині ансамблів стисло охарактеризував східно-подільські привітарні відгороди XVIII ст. [11, с. 101–106]. Дослідник слушно нагадав, що в той період тамтешні храми здебільшого належали до Київської митрополії греко-католицької церкви, і припустив можливий вплив на їх опорядження Атанасія і Лева Шептицьких, котрі водночас адміністрували Київську митрополію та Львівську єпархію [11, с. 102].

Джерельну базу дослідження головно сформували збережені донині іконостаси та матеріали їх фотофіксації 1970–1980-х років з колекції негативів Державної наукової архітектурно-будівельної бібліотеки ім. В. Г. Заболотного. Використано також інформативний потенціал світлин утрачених ансамблів, виконаних наприкінці XIX – на початку XX ст., кілька з яких опубліковано, решту опрацьовано в особових фондах С. Таранушенка в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – ІР НБУВ)³ і Д. Щербаківського в науковому архіві Інституту археології Національної академії наук України (далі – НА ІА НАН України).

Мета статті – систематизувати барокові іконостаси Східного Поділля (на матеріалі Вінницької обл.) за типами конструкцій, зважаючи на склад і характер пластичного декору.

Попри те, що бароко асоціюється насамперед з високими, динамічними за конструкцією іконостасами – чи то із заломами, чи то з чітко означеною центральною вертикаллю, до якої поступово підвищуються ікони з боків, на Східному Поділлі маємо приклади врівноваженого, строго горизонтального поділу на яруси. Один з таких ансамблів, сфотографований 1930 року П. Жолтовським [1, арк. 175], було встановлено в церкві Покрови Богородиці (1722) у с. Дяківці (нині Літинської ТГ Вінницького р-ну). Він складався з чотирьох ярусів (принаймні стільки відтворено на світліні і, зважаючи на

характер пророчого ряду, над ними не було жодних зображень, за винятком вірогідного центрального Розп'яття з пристоячими), розділених різьбленим антаблементом чи карнизом. Частковий відхід від горизонтального впорядкування простежується хіба в горішньому, пророчому, ряді. Пророків зобразили на дошках круглого формату, і три такі ікони уклали у формі трикутника (дві в основі й одна вгорі посередині), оточивши пишним різьбленням так, що в одному випадку конструкція наближалася до півкруглої (з боків), в іншому – до пірамідальної (обабіч центрального образу).

Попри врівноваженість ансамблю, у ньому все-таки акцентовано центрально-осьову частину, головно завдяки перегуку між царськими вратами і образом Христа в деісісному ряді, що виходить за його межі, ніби прориваючись у пророчий. Обидва елементи вирізняються масштабом, мають однакове трилопатеве завершення та наймасивніші ажурні різьблені колони (мотив закрученої спіраллю виноградної лози з гронами) з боків⁴. Динамічності іконостасу додає урізноманітнення абрисів різних складових загалом і кожного ярусу зокрема, скажімо, у намісному ряді портал царських врат має трилопатеве завершення, тоді як дяконські двері – півциркульне, що перегукується з іконами апостолів в деісісному й резонує з круглими образами пророчого ряду.

Горизонтальний уклад ярусів бачимо й у збереженому іконостасі церкви Успіння Богоматері в с. Коханівка (нині Турбівської ТГ Вінницького р-ну), що його О. Сидор датував кінцем XVII – початком XVIII ст. [11, с. 102, іл. на с. 101]. Безперечно, він походить зі старого храму 1742 року, заміненого 1867 року новим, а оскільки відомостей про давнішу церкву в селі наразі не оприлюднено, то й запропоноване датування потребує верифікації.

З подібним розташуванням ярусів стикаємось і в невеличкому іконостасі «скороченої» редакції (крім цоколя й завершення Розп'яття, він складається лише з двох

рядів – намісного та пророчого) у церкві Покрови Богородиці (1784) у с. Вишня (частина с. Шереметка, нині – у складі м. Вінниці), світлина якого походить з колекції Є. Сіцінського [1, арк. 109, 953]. Обабіч ажурних царських врат, встановлених у глибокій трилопатевій арці-порталі, розмістили намісні ікони Христа та Богоматері з Немовлям у різьблених прямокутних рамах, за ними – бічні двері, а з боків, очевидно, – ще по одному образів (храмовий та шанованого святого), що не потрапили в об'єктив. Якщо наше припущення слушне, то бічні частини намісного ярусу було завернено на стіни зрубу, унаслідок чого поземний план набув ламаної форми.

Якщо в розглянутих ансамблях із горизонтальним укладом ярусів центральне вертикальне членування виділялися за допомогою більших розмірів уміщених там елементів та насиченішого різьблення, то згодом майстри створювали ступінчасту композицію, завдяки чому динаміка мас наростала в напрямі до центру й угору. Воднораз удавалися до низки прийомів, що суттєво урізноманітнювали архітектонічні конструкції одного типу.

Один з найпоширеніших прийомів такий: над дияконськими дверима карниз / антаблемент заломлювали догори (тобто розміщували по діагоналі, спрямовуючи вгору в напрямі до центру), унаслідок чого середня частина горішніх рядів виявлялася вищою за бічні. Саме його було використано, наприклад, в іконостасах церков архістратиґа Михаїла (1739) у с. Очеретня (нині Погребищенської ТГ) [13, с. 17] і Святого Миколи (1751) у с. Борисівка (нині Липовецької ТГ, обидва – Вінницького р-ну), останній з яких можна оглянути й нині. В обох ансамблях «Богоматір з Немовлям» і «Христос Вседержитель» дещо вищі за бічні образи намісного ярусу, а над царськими вратами, крім трилопатевої арки, міститься ще один портал (півциркульний у Борисівці та у формі зрізаної піраміди в Очеретні), що також працює на підвищення елементів середника.

У деяких іконостасах намісний ярус і карниз над ним залишалися строго горизонтальними, а ефект підвищення горішньої частини пов'язаний з розміщенням між намісним і празниковим рядами додаткового, що здебільшого відводили сюжетам Неділь П'ятидесятниці. Саме до такого підходу вдався майстер збереженої привіттарної відгороди Михайлівської церкви (1739) у с. Телелинці (нині Станіславчицької ТГ Жмеринського р-ну). Над намісним ярусом – від північних до південних дверей – він помістив шість образів ряду Неділь П'ятидесятниці, причому два з них, розташовані обабіч portalу царських врат, круглі, а решта мають форму видовженого по горизонталі овалу, що додатково сприяло вивищенню центральної частини. Слід тільки зауважити, що в цьому випадку йдеться не про ламану криву, а про дві відцентрові похилі, хоча на Поділлі маємо зафіксовані приклади й першого варіанта.

За своєю програмою, oprіч ряду Неділь П'ятидесятниці, телелинецька привіттарна відгорода не відрізняється від більшості барокових із цоколем, намісним, празниковим, деїсним, пророчим рядами та завершенням у формі Розп'яття з пристоячими Богоматір'ю та Іоанном Богословом, вирізаними по контуру фігур. Причому ікони в намісному ярусі мають вертикальний формат зі складним абрисом завершення (зрізані й увігнуті кути), у празниковому – вертикальний формат із прямими бічними гранями й півкруглими виступами вгорі та знизу. Трилопатеве завершення великого образу в центрі деїсного ряду наслідує абрис portalу царських врат, тоді як решта мають то півциркульне завершення, то дволопатеве, тобто півциркульне завершення над кожною з двох постатей апостолів, зображених на одній дошці. Варіативність збережено і в горішньому, пророчому, ярусі. Декоративне різьблення сфокусоване в царських вратах (композиція «Древо Єсеєве» та живописні медальйони із символами чотирьох евангелістів, обвиті плінкою галузкою) та їх пор-

талі, колонах деісисного, фризах над празниковим і деісисним, консолях празникового ярусу, над образами пророків.

Аналогічну архітектонічну конструкцію до телелинецької (з додатковим рядом Неділь П'ятидесятниці) демонструє низка збережених іконостасів XVIII ст. на Шаргородщині, скажімо, у церквах Покрови Богородиці (1700–1702) у Лозовій (нині Шаргородської ТГ) і Святого Дмитра Солунського (1772) у Калитинці (нині Джуринської ТГ, обидва – Жмеринського р-ну), що дає підстави припустити існування певного осередку (майстерні).

Наведені приклади використання додаткового ярусу Неділь П'ятидесятниці (як побачимо далі, ними не вичерпується коло візуальних джерел) суттєво розширюють усталені уявлення про ареал його поширення [14, с. 266], а заодно переконують, що перебування парафій регіону впродовж майже всього XVIII ст. здебільшого в лоні Унійної церкви, безперечно, позначилося на побутуванні певних іконографічних тем.

Наступна група барокових іконостасів Східного Поділля з динамічним рухом складових до центру та вгору являє собою фронтальну конструкцію з арковим розташуванням образів, починаючи з празникового ярусу. Прикладом може слугувати привіттарна відгорода церкви Святої Параскеви (1757) у с. Вонячин (нині – Городище Літинської ТГ Вінницького р-ну), створена, згідно з написом, 1772 року [9, с. 410]. Уже в намісному ярусі заклали підґрунтя для дугоподібного розташування ікон наступних рядів, оскільки, з одного боку, одразу за образами Христа й Богоматері, тобто над дияконськими дверима, орнаментований карниз різко спрямовано вниз, а з іншого – над трилопатеvim порталом царських врат розміщено ікону «Нерукотворний Спас» у ще одній, тепер уже півциркульній арці, заповненій ажурним різьбленням з мотивом аканта, унаслідок чого царські врата опиняються ніби в подвійному порталі⁵, що

суттєво вивищується над розташованими обабіч образами. Завдяки цьому прийому принаймні центральна частина празникового ярусу з «Таємною вечерею» в центрі та шістьма круглими образами дванадесятих свят легко набула дугоподібної форми, тоді як решту бічних «празників» виклали діагонально або ступінчасто (фотограф не захопив цих частин). Той самий принцип збережено і в малюнкові деісисного ряду (пророчий не потрапив на світліну), принаймні його центральної частини. Таким чином аркова конструкція дала змогу акцентувати середнє вертикальне членування іконостаса (царські врата – «Нерукотворний Спас» – «Таємна вечеря» – «Христос Великий Архієрей» – «Богоматір з Немовлям» – хрест) і завдяки криволінійному ритмові посилила динамічне звучання. Цьому сприяли і світло-тіньові ефекти, створювані майстерно виконаним ажурним різьбленням царських врат, колонок намісного та деісисного рядів з мотивом закрученого спіраллю акантового стебла чи виноградної лози, заповнених примхливим плетивом акантового листа великих площин навколо медальйонів празникового ярусу та «Нерукотворного Спаса».

Дугоподібне розміщення образів у центральній частині празникового ярусу та цілого деісисного бачимо в уведеному в науковий обіг В. Карповичем іконостасі Троїцької церкви (1699) у с. Пиків (нині Іванівської ТГ Хмельницького р-ну) [5, стб. 380] і збереженому донині іконостасі церкви Святого Дмитра Солунського в Турбові (нині – смт, центр Турбівської ТГ Вінницького р-ну) [11, с. 104, іл. на с. 103]. Попри те, що останній ансамбль міститься в дерев'яному храмі, зведеному в другій половині XIX ст., архітектоніка й стильові особливості, зокрема подібність до вонячинського, дали підстави О. Сидору датувати його 1770-ми роками.

Зафіксовані на світлинах подільські іконостаси XVIII ст. найчастіше репрезентують тип з кількома залами, симетрич-

ними відносно центральної вертикальної осі, причому в деяких з них образи кожного ярусу розташовані на одному рівні (висоті), а в решті спостерігаємо підвищення складових горішніх ярусів у напрямі до центру. Заломи з'явилися ще в барокових іконостасах першої половини XVIII ст., як, наприклад, з Михайлівської церкви 1720-х років у с. Білоусівка (нині – с. Суворовське Тульчинської ТГ Тульчинського р-ну), що має між намісним і деїсним ярусами три ряди, тобто щонайменше два додаткові. Цю привітарну відгороду наприкінці XIX ст. називали «давньою, різьбленою і дуже благою» [8, с. 127], проте, як засвідчує напис на світліні з архіву С. Таранушенка (походить з матеріалів Є. Сіцінського), її перенесли до новозбудованого храму [1, арк. 37]. На світліні відтворено практично всю нижню частину (до деїсного ярусу, від якого автор «захопив» лише ступні апостолів). Якщо середнє вертикальне членування (царські врата та ікони над ними) заглиблене, то розташовані обабіч від нього трохи виступали вперед, наступні (з бічними вратами вниз) під таким самим кутом відступали вглиб, а крайні знову-таки виступали вперед, тобто в плані ансамбль мав ламану криву. Хоча подібний принцип заломів трапляється в низці східноподільських іконостасів другої половини XVIII ст., головню рококових, у цьому ранньому кут виступів значно менший, тому ансамбль видається більш урівноваженим, чому сприяє й укладення образів кожного ряду на одному рівні. Майстер білоусівського іконостаса зберіг одну тему в межах ярусу, вирізняючи кожен з них формою, абрисом, розміром образів, а також активно використав ажурне різьблення, насамперед у колонках намісного ряду, заповнив ним площину над ним та навколо наступного, поєднуючи мотиви акантового листя, розети, посудини (вази) тощо, увів різьблені карнизи.

Пам'ятки із заломами демонструють розмаїття творчих підходів, що, зокрема, засвідчує привітарна відгороду в церкві Святої

Параскеви (1777) Слободи-Шлишковецької (нині – Могилів-Подільської ТГ Могилів-Подільського р-ну), перенесеній із кладовища Могилева-Подільського. Очевидець зазначав, що іконостас, також вивезений з Могилева-Подільського (соборної церкви), був розташований ламаною лінією, увігнутою до віттаря [9, с. 411–413], щоправда, на світліні [9, іл. між с. 412 і 413] видно, що нижня частина (цоколь і намісний ярус) вигнуті півколом, а вже на рівні празникового ряду проглядається «ламана лінія», тобто частини обабіч центральної виступають уперед, а наступні за ними відступають углиб. Починаючи саме з празникового ярусу, простежувалося підвищення ікон в напрямі до центру. Цього разу над намісним ярусом у проміжку між дияконськими дверима розмістили додаткову мальовану панель, яка відгравала ту саму роль, що й злам (підвищення) карниза над бічними дверима в розглянутих пам'ятках.

Наведеними прикладами не вичерпується різноманіття підходів майстрів до формування архітектонічних конструкцій. Згадаймо принаймні про ще один з них, застосований в іконостасі, вірогідно, Миколаївської церкви (1783) у Слодобо-Лузі (нині – частина с. Луги Чечельницької ТГ Гайсинського р-ну), що його 1908 року сфотографував Д. Щербаківський [2, арк. 15]⁶. У багато різьбленому ансамблі поєднано і заломі (вони мають інший малюнок, ніж у наведених зразках), і вивищення середника горішніх ярусів завдяки використанню орнаментальних панелей, установлених не над намісним, а над додатковим ярусом. Центральну частину іконостаса заглиблено, по дві наступні з кожного боку виступають уперед, тоді як крайні трохи заломлюються назад. Щоправда, такий характер заломів притаманний лише нижнім рядам (цокольному, намісному й додатковому, що підносився над останнім), тоді як горішні мають інакшу логіку побудови. Розміщений над намісним додатковий ряд Неділь П'ятидесятниці простирається на

всю ширину ансамблю, а його образи укладено на одному рівні. І вже над ним бачимо різьблену панель з мотивом акантового листа, що розширюється до «Таємної вечери» – центрального образа празникового ярусу (фактично два сильно видовжені орнаментальні трикутники з боків від нього). Своєю чергою «Таємна вечеря» має форму видовженого овалу, а празнички написано в менших овалах і з'єднано попарно так, що вкупі вони нагадують форму центрального образа, але орієнтованого по горизонталі. Іконостас, крім багатого орнаментального різьбленого декору, демонструє розвинену пластичну культуру щонайменше трьох намісних образів (четвертий не потрапив на світлина), що почасти наближаються до круглої скульптури.

Отже, виявлений і ведений до наукового обігу матеріал дає підстави виокремити чотири основні типи архітектонічних конструкцій барокових іконостасів Східного Поділля. Пам'ятки першого з них мали строго горизонтальний уклад ярусів і в поземному плані розташовувалися на одній лінії (як варіант – бічні крила було завернено на стіни зрубу), проте навіть у них акцентовано центрально-вертикальну вісь завдяки масштабнішим складовим та активнішому дерев'яному різьбленню. У другому типі, також здебільшого лінійному в плані, спостерігаємо ступінчасте підвищення архітектурно-декоративних і образотворчих складників до центру, починаючи зазвичай

із празникового ярусу. Для цього використовували низку прийомів (заломлення карнизу над дияконськими дверима; розташування над намісним рядом між дияконськими дверима додаткового ярусу, здебільшого Неділь П'ятидесятниці, або декоративної різьбленої чи мальованої панелі тощо). Для третього типу характерне дугоподібне розташування образів центральної частини, починаючи з празникового ряду. До останнього, четвертого, типу зараховуємо іконостаси із симетричними відносно центральної осі залами і криволінійні в плані відповідно, заразом яруси в таких ансамблях могли укласти на одному рівні або ступінчасто. Більшість привіттарних відгород зберігала сталу іконографічну програму та порядок ярусів, хіба слід виокремити поширеність додаткового ряду (кількох рядів), здебільшого присвяченого сюжетам Неділь П'ятидесятниці, що, як донині вважали дослідники, був притаманний виключно пам'яткам Львівської, Перемишльської та Холмської єпархій. У всіх розглянутих ансамблях важливе місце відведено наскрізному декоративному різьбленню, яке створювало активні світлотіньові ефекти навіть у врівноважених ансамблях із горизонтальним укладом ярусів.

Перспективи дослідження пов'язані з виявленням нових джерельних матеріалів, насамперед візуальних (іконостаси, світлини чи замальовки), опрацювання яких дасть змогу верифікувати зроблені висновки.

Примітки

¹ Інституція, що діяла впродовж 1865–1920 років, до 1890-го називалася Комітетом для історико-статистичного опису Подільської єпархії, упродовж 1890–1903 років – Подільським єпархіальним історико-статистичним комітетом.

² У 1909 році в давньосховищі (музеї) Подільського церковного історико-археологічного товариства зберігалися світлини 26 подільських іконостасів, головню із церков у Брацлавському, Гайсинському, Вінницькому, Могилівському та Ямпільському повітах, тобто в ареалі наших зацікавлень [6, с. 58–61].

³ Можливо, що світлини (деякі з них) опубліковано в альбомі «Пам'ятки архітектури Подільської губернії» (2013), підготовленому Харківським приватним музеєм міської садиби спільно з ІР НБУВ за матеріалами особового фонду С. Таранушенка, проте в жодній київській бібліотеці (зокрема, у НБУВ) розшукати видання не вдалося, а правонаступник музею після повномасштабного вторгнення будь-які контакти перервав.

⁴ При цьому слід зауважити, що ажурне різьблення колон обабіч царських врат (як і самих царських врат та дещо менших колон між іконами намісного ярусу) настільки об'ємне, що радше нагадує круглу скульптуру.

⁵ Цей прийом широко використовували в бароковій архітектурі [10, с. 31].

⁶ Згідно з написом Д. Щербаківського, на світлині відтворено іконостас у церкві с. Старо-Луг (нині – частина с. Луги Чечельницької ТГ Гайсинського р-ну). У цій самій архівній справі зберігається світлина фрагмента геть іншого іконостаса, що, як потверджує напис на звороті, також із церкви Старо-Луга. Оскільки на початку ХХ ст. в селі був лише один дерев'яний храм Покрови Богородиці (1782), а в щоденнику Д. Щербаківського зазначено, що Христос на намісному образі тримає земну кулю [3, арк. 39–39 зв.], то очевидно, що старолугівський іконостас зафіксовано на другій зі згаданих світлин. Натомість на світлині, що нас цікавить, здогадно відтворено іконостас із церкви сусіднього села Слободо-Луг, яке дослідник також відвідав 1908 року. На користь цієї гіпотези свідчить зображення на крайньому образі з півночі в намісному ярусі святої з чашею та гіллям (певно, св. Варвари), а не св. Миколи, що характерно для церков, посвячених на честь цього святого.

Джерела та література

1. ІР НБУВ. Ф. 278. Спр. 473. 999 фото, 259 карток.
2. НА ІА НАН України. Ф. 9. Спр. 117. 41 арк.
3. НА ІА НАН України. Ф. 9. Спр. 76. 104 арк.
4. Александрович В. С. Архітектура, образотворче та декоративно-ужиткове мистецтво. *Історія української культури* : у 5 т. Київ : Наукова думка, 2003. Т. 3 : Українська культура другої половини XVII – XVIII століть. С. 833–942.
5. Карпович В. Малороссийское церковное зодчество. *Строитель*. 1905. № 10 (15 мая). Стб. 361–382.
6. Музей Подольского церковного историко-археологического общества. 2. Описание предметов старины / сост. Е. Сецинский. Каменец-Подольск : Тип. Подольск. Свято-Троицкого братства, 1909. 105 с.
7. Павлуцкий Г. Г. Деревянные и каменные храмы. Киев : Тип. С. В. Кульженко, 1905. III, 124, [6] с. (Древности Украины ; вып. 1).
8. Приходы и церкви Подольской епархии / под ред. Е. Сецинского. Каменец-Подольск : Тип. С. П. Киржацкого, 1901. 1064, 175 с. (Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета ; вып. 9).
9. Сецинский Е. Исчезающий тип деревянных церквей. *Труды Подольского церковного историко-археологического общества (бывшего Историко-статистического комитета)*. Каменец-Подольск : Тип. С. П. Киржацкого, 1904. Вып. 10 / под ред. Е. Сецинского и Н. Яворского. С. 393–416.
10. Сидор О. Ф. Еволюція українського барокового іконостасу. *Мистецькі студії*. 1991. № 1. С. 28–34.
11. Сидор О. Іконостас. *Церковне мистецтво України* : у 3 т. Харків : Фоліо, 2019. Т. 3 : Декоративне мистецтво. С. 11–138.
12. Таранушенко С. Иконография украинских иконостасов. Под девизом «Лебедь». Харьков : Харьков. частный музей город. усадьбы, 2011. 186 с. : ил.
13. Українське мистецтво. I. Дерев'яне будівництво і різьба на дереві = L'art de l'Ukraine. L'architecture et la sculpture en bois / улаштував В. Щербаківський. Львів ; Київ, 1913. XX, 62, [4] с. : іл.
14. Zilinko R. Przyczynek do ikonografii cyklów niedziel Pięćdziesiątnicy w ukraińskich ikonostasach drugiej połowy XVII – pierwszej połowy XVIII wieku. *Series Byzantina*. Warszawa, 2004. T. 2. S. 251–267.

References

1. Institute of Manuscript of Vernadskyi National Library of Ukraine: Fund 278, Unit of Issue 473, 999 photos, 259 cards [in Ukrainian and Russian].
2. Scientific Archive of the Institute of Archeology of the National Academy of Sciences of Ukraine: Fund 9, Unit of Issue 117, Folios 41 [in Ukrainian and Russian].
3. Scientific Archive of the Institute of Archeology of the National Academy of Sciences of Ukraine: Fund 9, Unit of Issue 76, Folios 104 [in Russian].
4. ALEKSANDROVYCH, Volodymyr. Architecture, Fine, Decorative and Applied Arts. In: Borys PATON, ed.-in-chief. *History of Ukrainian Culture: In 5 Volumes*. Kyiv: Scientific Thought, 2003, vol. 3 : Ukrainian Culture of the Mid to Late 17th – 18th Centuries, pp. 833–942 [in Ukrainian].

5. KARPOVICH, Vladimir. Ukrainian Church Architecture. *Builder*, 1905, no. 10 (15 May), pp. 361–382 [in Russian].
6. SETSINSKY, Evtimy, compiler. *Museum of the Podolsky Church Historical and Archaeological Society. 2. Inventory of Antiquities*. Kamenets-Podolsk: Printing House of the Podolsky Holy Trinity Brotherhood, 1909, 105 pp. [in Russian].
7. PAVLUTSKY, Grigory. *Wooden and Stone Temples*. Kyiv: S. V. Kulzhenko Printing House, 1905, 3, 124, [6] pp. (Antiquities of Ukraine; iss. 1) [in Russian].
8. SETSINSKY, Evtimy, ed. *Parishes and Churches of the Podolsk Diocese*. Kamenets-Podolsk: S. P. Kirzhatsky Printing House, 1901. 1064, 175 pp. (Proceedings of Podolsk Diocesan Historical-Statistical Committee; iss. 9) [in Russian].
9. SETSINSKY, Evtimy. Disappearing Type of Wooden Churches. In: Setsynsky, Evtimy, YAVORSKY, Nikolay, eds. *Proceedings of the Podolsk Church Historical and Archaeological Society (Former Historical and Statistical Committee)*, Kamenets-Podolsk, 1904, iss. 10, pp. 393–416 [in Russian].
10. SYDOR, Oleh. Evolution of the Ukrainian Baroque Iconostasis. *Art Studies*, 1991, no. 1, pp. 28–34 [in Ukrainian].
11. SYDOR, Oleh. The Iconostasis. In: Stepan PAVLIUK, ed.-in-chief. *The Church Art of Ukraine: In 3 Volumes*. Kharkiv: Folio, 2019. Vol. 3: Decorative Art, pp. 11–138 [in Ukrainian].
12. TARANUSHENKO, Stepan. *Iconography of Ukrainian Iconostases. Under the Motto «Swan»*. Kharkov: Kharkov Private Museum of the City Estate, 2011, 186 pp.: ill. [in Russian].
13. SHCHERBAKIVSKY, Vadym, comp. Ukrainian Art. I. Wooden Building and Wood Carving = *L'art de l'Ukraine. I. L'architecture et la sculpture en bois*. Lviv; Kyiv, 1913, 20, 62, [4] pp., ill. [in Ukrainian and French].
14. ZILINKO, Roman. Przyczynek do ikonografii cyklów niedziel Pięćdziesiątnicy w ukraińskich ikonostasach drugiej połowy XVII – pierwszej połowy XVIII wieku [A Contribution to the Iconography of the Cycles of Pentecost Sundays in Ukrainian Iconostases of the Mid to Late 17th – the First Half of the 18th Century. In: DELUGA Waldemar, ed.-in-chief. *Byzantine Series*, 2004, vol. 2, pp. 251–267 [in Polish].

Надійшло / Received 04.08.2023

Рекомендовано до друку / Recommended for publishing 14.12.2023

УДК 551.509.3:551.502.4](477.41/.42)“2002/2019”

DOI <https://doi.org/10.15407/nte2023.04.061>

ВАСЯНОВИЧ ОЛЕКСАНДР

кандидат історичних наук, заступник директора з наукової роботи Державного наукового центру захисту культурної спадщини від техногенних катастроф (Київ, Україна).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9360-6447>

VASIANOVYCH OLEKSANDR

a Ph.D. in History, deputy director for research, State Scientific Center for Protection of Cultural Heritage from Technogenic Disasters (Kyiv, Ukraine).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9360-6447>

Бібліографічний опис:

Васянович, О. (2023) Передбачення врожаю мешканцями Українського Полісся: агрометеорологічний досвід. *Народна творчість та етнологія*, 4 (400), 61–68.

Vasianovych, O. (2023) Harvest Prediction by Residents of Ukrainian Polissia: an Agrometeorological Experience. *Folk Art and Ethnology*, 4 (400), 61–68.

© Видавництво ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2023. Опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

ПЕРЕДБАЧЕННЯ ВРОЖАЮ МЕШКАНЦЯМИ УКРАЇНСЬКОГО ПОЛІССЯ: АГРОМЕТЕОРОЛОГІЧНИЙ ДОСВІД

Анотація / Abstract

Науковці різних галузей знань повсякчас цікавляться традиційним досвідом народів для залучення його у практичну діяльність. У всіх народів є значна кількість прикмет, за якими вони визначають, урожайний буде рік чи ні. Найпоследовніше це можна розглянути на прикладі вивчення народної метеорології. Метою публікації є виявлення загально регіональних рис та локальних особливостей передбачення врожаю мешканцями Українського Полісся за погодними явищами, спираючись на польові матеріали, зібрані протягом 2002–2019 років у північних районах Волинської, Рівненської, Житомирської, Київської, Чернігівської областей та від переселенців із Чорнобильської зони відчуження за авторським запитальником. Методологія публікації ґрунтується на загальнонаукових принципах та основних вимогах, які висуваються до праць історико-етнологічного спрямування. Для реалізації поставленої мети розглянуто раціональні й ірраціональні прикмети як провісники добробуту селянина, зокрема спостереження за першим громом, снігом, інеем, бурульками. Важливими критеріями прогнозування був день тижня, коли вперше випав сніг або іній. У розвідці звернено увагу на Різдвяні святки, які були певною вузловою точкою для передбачення поліщуками врожаю наступного року. Помічено фонетичні збіги словоформ при прогнозуванні врожаю. Оскільки землеробство було основною формою життєдіяльності українців Полісся, то в народній практиці збереглося багато метеорологічних прикмет, спрямованих на прогнозування майбутнього врожаю з незначними локальними особли-

востями в межах регіону. Таким чином підтверджується практична можливість використання народного досвіду як показників строків проведення польових робіт і різноманітних агротехнічних заходів. Використання позитивних навичок у традиційній агрометеорології (після відповідної перевірки спеціалістами) може бути корисним у сучасній сільськогосподарській практиці, ураховуючи їхні загально регіональні та локальні особливості.

Ключові слова: народна метеорологія, прогнозування врожаю, перший грім, сніг, іній, бурюльки, Українське Полісся.

Scientists of various fields of knowledge are always interested in the traditional experience of people in order to involve it in practical activities. All peoples have many signs by which they determine whether the year will be fruitful or not. This can be considered most consistently on the example of studying folk meteorology. The purpose of the publication is to identify general regional features and local peculiarities of crop forecasting by residents of Ukrainian Polissia as per weather phenomena, based on field materials collected during 2002–2019 in the northern districts of Volyn, Rivne, Zhytomyr, Kyiv, and Chernihiv regions and from emigrants from the Chornobyl exclusion zone using the author's questionnaire. The methodology of the publication is based on general scientific principles and basic requirements that are put forward to works of historical and ethnological direction. To achieve the set goal, rational and irrational signs are used as predictors of the peasant's well-being, in particular, observations of the first thunder, snow, hoarfrost, and icicles. An important criterion for prediction was the day of the week when snow or frost first fell. Attention is drawn to the Christmas holidays, which were a certain nodal point for predicting the next year's harvest by inhabitants of Polissia. Phonetic coincidences of word forms when predicting the harvest are noticed. Since agriculture was the main form of livelihood for Ukrainians in Polissia, many meteorological signs aimed at predicting the future harvest with minor local features within the region have been preserved in folk practice. In this way, the practical possibility of using folk experience as indicators of the terms of field work and various agrotechnical measures is confirmed. The use of the positive experience of traditional agrometeorology (after appropriate verification by specialists) can be useful in modern agricultural practice, considering their general regional and local features.

Keywords: folk meteorology, crop forecasting, first thunder, snow, hoarfrost, icicles, Ukrainian Polissia.

Вступ. Науковці різних галузей знань (медицина, метеорологія, агрономія) повсякчас цікавляться традиційним досвідом народів для залучення його у практичну діяльність. Вироблені століттями практичні навички сприяють осмисленню традиційної народної культури, пристосування її до сучасних потреб. Стратегія виживання українців під час повномасштабної російсько-української війни також значною мірою базувалася на досвіді попередніх поколінь, що містять в основі традиційні способи господарювання.

У всіх народів є багато прикмет, за якими вони визначають, урожайний буде рік чи ні. Деякі з них прикріплені до окремих пір року, місяців і днів, інші – до відомих явищ природи, ще інші – до різноманітних рослинних і тваринних особливостей. Найпоследовніше це можна розглянути на прикладі вивчення народної метеорології. В умовах традиційного суспільства долю врожаю визначають природно-кліматичні умови, адже народи планети мають власний агрокультурний досвід. Звернімося до досвіду поліщуків у цій

царині. Південною межею Полісся вважають лінію Володимир-Волинський – Луцьк – Рівне – Новоград-Волинський – Житомир – Київ – Ніжин – уздовж річки Сейм до кордону України з Росією [22, с. 60–61]. Залежно від розташування щодо Дніпра воно поділяється на Правобережне та Лівобережне [19, с. 40]. Спираючись на праці діалектологів і етнологів, професор М. Глушко обґрунтував доцільність виділення в межиріччі Горині та Дніпра Середнього Полісся [13, с. 31–32]. Отже, для позначення певних локальних рис у своїй розвідці будемо оперувати термінами Правобережне, Лівобережне та Західне, Середнє, Східне Полісся. Для позначення населених пунктів використано адміністративно-територіальний устрій на момент фіксації польових матеріалів.

На початку ХХ ст. з'явилася перша й дотепер єдина книга з народної метеорології України. Її автор, В. Василенко, дає загальну характеристику порам року, виділяючи особливості погоди та сільськогосподарських занять. Зокрема, він вирізняв прикмети, які передбачали гарний уро-

жай загалом та окремих сільськогосподарських рослин [6]. Російський дослідник А. Єрмолов звернувся до народних знань народів, які населяли Російську імперію, згрупував приказки, прислів'я, прикмети в окремі блоки, присвячені метеорології та сільському господарству. Для порівняння він залучав матеріали інших європейських народів, що зробило його книгу цікавою та науково-вагомою [15]. У кінці ХХ – на початку ХХІ ст. деякі питання народних методів прогнозування врожаю на теренах Полісся досліджували О. Васянович [12] та О. Федорів [23].

Джерельну базу складають польові матеріали, зібрані автором студій протягом 2002–2019 років у Волинській, Житомирській, Київській, Рівненській та Чернігівській областях. Матеріали комплексних експедицій Державного наукового центру захисту культурної спадщини від техногенних катастроф лягли в основу звітів про науково-дослідні роботи [7–11]. Записи, накопичені під час підготовки дисертаційного дослідження «Народна метеорологія українців Центрального Полісся кінця ХІХ – початку ХХІ ст.», зберігаються в Архівних наукових фондах рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України [2–5]. Для порівняння використано опубліковані праці другої половини ХІХ – початку ХХ ст. з різних регіонів України, аби визначити тяглість та загальноукраїнські риси в прогнозуванні врожаю.

Метою дослідження є виявлення загально-регіональних рис та локальних особливостей передбачення врожаю мешканцями Українського Полісся за погодними явищами.

Виклад основного матеріалу. Українці помітили певний зв'язок між достатком та особливістю погодних умов, що пов'язало основну мету спостережень селянина за погодою із забезпеченням успішної життєдіяльності. Це також сформувало специфічну особливість цих спостережень: часто передбачається не сам характер очікуваної погоди,

а те, як вона вплине на ті чи інші сторони життя, насамперед господарського.

Важливого значення на Українському Поліссі надавали першому грому, з яким пов'язували прогнозування врожаю протягом наступного року. Так, на початку ХХ ст. в селах Новоград-Волинського повіту на Волині вважали, що коли вперше загримить, як земля ще не розмерзлася, то це прикмета неврожайного літа [1, с. 379]. У Ніжинському повіті на Чернігівщині зазначали, що якщо загримить на голе дерево, рік буде голий – на все «неврожай» [14, с. 34]. Польові матеріали, зібрані на теренах Полісся на початку ХХІ ст., підтверджують уявлення поліщуків про те, що ранній перший грім передбачає неврожайний рік: *Як перший грім на голе дерево, то буде голодний рік, то недобре, врожаю не буде* (Піща Шцк. В.) [5, арк. 7]; *Як вперше загримить на голе дерево, то неврожай буде, голодовка* (Красятичі Плас. К.) [3, арк. 31]; *Гром ударів і нема ні аднаго листика, кренка плахі буде год, галадаморни* (Архипівка Смен. Ч.) [9, с. 258]. На Східному Поліссі раннє кування зозулі так само вщувало неврожай: *Єслі граза – нету листья на деревах, значить галадовка будет. І кукушка прілетаєт єслі на сухой лес, то тоже галадовка будет* (Хотіївка Смен. Ч.) [9, с. 258].

На Середньому і Східному Поліссі поширена досить специфічна прикмета, що ранній грім несприятливий для злодіїв: *Єслі перший гром на безлистяний ліс, на злодейов не пануватиме* (Барвінки Млен. Ж.) [2, арк. 17]; *Як перший грім на голе дерево, то злодіям не буде вести* (Великий Карашин Мкр. К.) [3, арк. 71]; *Як гримить на голий ліс. – О. В.] будуть зладеї голеє, не будуть красти, будуть пападатца* (Хмільниця Чрн. Ч.) [11, с. 196]. Імовірно, поява такої прикмети також пов'язана з неврожаєм і пильним обєріганням його господарями.

Трапляються свідчення, що за раннім громом можна прогнозувати майбутню погоду, яка безпосередньо впливає на врожай. Мешканці Правобережного Полісся за першим громом прогнозували громе /

мокре літо: *Як почувеш гром перші раз, то вже як розвіється дерево, не буде громке лето. А як ще нема, то буде громке лето. Може палит, будут грози* (Старий Дорогинь Нрд. Ж.) [2, арк. 43]; *Як перший раз загримить на голе дерево, до буде грозне лето* (Феневичі Івн. К.) [3, арк. 34]; *Як перший раз загримить на голий ліс, то буде громке літо* (Острів'я Шцк. В.) [5, арк. 16]. У Новоград-Волинському повіті на Волині на початку ХХ ст. додавали, що ранній грім навесні передбачає холодну весну [1, с. 379], тобто несприятливі для господарювання умови.

Вагоме місце у спостереженнях відводилося стороні світу, звідки чувся перший грім. Свідчення кінця ХІХ – початку ХХ ст. вказують на передбачення таким чином урожаю. У Проскурівському повіті на Поділлі перший грім з південної або східної сторони – до врожаю, із західної – до неврожаю [21, с. 23]. У Куп'янському повіті Слобожанщини гроза зі сходу – до гарного, півдня – помірного, заходу – поганого врожаю [20, с. 40–41]. Натомість українці Середнього Полісся на початку ХХІ ст. в такий спосіб прагнули дізнатися про погоду: *Перші гром з юговское сторони – на тепле лето* (Хочине Олв. Ж.) [2, арк. 33]; *Калісь мая матка казала: Донька, як адціля [перший. – О. В.] гром [показує на схід. – О. В.], значить буде неграмове лето, а як на запад загримить, то буде грозове лето, дащове* (Рудьки Чрб. К.) [3, арк. 61]. Дощові хмари в європейській частині здебільшого переміщуються із заходу; так можна припустити, що вони принесуть зливи, що негативно позначиться на врожаї.

У поліщуків є значна кількість метеорологічних прикмет і ворожінь про погоду, врожай, господарські умови весни та літа за кількістю снігу, інею, зокрема під час Різдваєних свят. За уявленнями українців усьому свій час і своя пора. Так, узимку має бути холодно та сніжно, а влітку – тепло та волого: *Як снігу багато, то буде дощу багато літом* (Піща Шцк В.) [5, арк. 9]; *Як перед Роздвом сніг іде, до буде дощ іти перед Петром* (Феневичі Івн. К.) [3, арк. 34]. Значення снігу для земле-

робства потрійне: 1) він, покриваючи землю, охороняє посіви від вимерзання; 2) збагачує ґрунти поживними речовинами, які разом із зимовими опадами потрапляють у землю при таненні снігу навесні; 3) збагачує ґрунти необхідною вологою. Тому за снігом намагаються прогнозувати врожай: *Як сніг на полі, то хліб на столі* (Залізниця Лбш. В.) [7, с. 211]; *Багата снегу, дак буде прибулна вада, і уражай же буде, як вада* (Лопатні Рпк. Ч.) [8, с. 169]. На Правобережному Поліссі магічного значення в забезпеченні гарного врожаю набував день тижня, коли випадав перший сніг: *І треба дивитися, засаджують города, обично у нас картоплю засажують у той день, у який іде перший сніг* (Ветли Лбш. В.) [7, с. 211]; *Перший сніг як упаде, до старайся гарбузи садить такого дня, якого перший сніг віпав* (Бистричі Брз. Р.) [4, арк. 45].

Доброю ознакою було, коли сніг випадав на суху мерзлу землю – тоді посіви не випривали. Поліщуки спостерігали за сніговим покривом для передбачення врожаю грибів: *Про грібі узнавали колись по шерену. Як поїде сніг і зашерхне так, шо черень тверденькій, то кажуть, шо будуть грібі черенами рости* (Старий Дорогинь Нрд. Ж.) [2, арк. 43]; *Як гурби снігу, то грибів уже в лісі море. То на гриби сніг* (Кропивники Шцк. В.) [5, арк. 28]. Уже за першим снігом можна було передбачити врожай грибів, адже вони так само як і майбутній урожай, залежали від опадів: *Якщо перші сніг упаде і вже там розтане, а на стовпчіках залишатца шапочкі такіє, тоже на грібі* (Левковичі Овр. Ж.) [2, арк. 46].

Певне місце в прогнозуванні врожаю грибів на Східному Поліссі займали календарні свята: *Оце зимою Кутя паследня, кажуть Посная, тади як іде сніг, тади кажуть: О, буде грибов багато* (Хатилова Гута Чрн. Ч.); *На Явдохи, кажуть, як сніг іде, так будуть грібі* (Москалі Чрн. Ч.) [11, с. 197]. У Куп'янському повіті Слобожанщини, якщо на Різдваєний Святвечір сніг іде вранці, – уродить рання гречка, опівдні – середня, увечері – пізня [20, с. 43].

Мешканці Українського Полісся відмічали важливу роль інею для майбутнього врожаю: *Як іней, до тоже кажуть, шо багатий буде год* (Потаповичі Овр. Ж.) [2, арк. 35]; *Хороший іней великий, так великий буде вражай* (Лосівка Сзн. Ч.) [9, с. 259]. Трапляються випадки, коли за інеєм намагалися прогнозувати різні сільськогосподарські культури: *Як іній, то гречки багато буде. Хороший урожай. І оріхов буде багато, і гриби будуть, усе. Ягоди будуть, як іній* (Ловинь Рпк. Ч.) [8, с. 170]. Інколи жителі Полісся за інеєм передбачали не весь урожай, а зернові культури: *Як зимою все пообростає інейом, до кажуть тоже на врожай зернових* (Піща Шцк. В.) [5, арк. 7]; *Гиней на дереві, то врожай буде на всьо, на ярину* (Ветли Лбш. В.) [7, с. 211]; *Якшо гиней є, то врожай буде зерна* (Матейки Мнв. В.) [10, с. 244]; *Іней – буде ядрене жито, пашня вся* (Рудня Рпк. Ч.) [11, с. 197]; *Іней на вражай і то не на все вражай, а на гречку* (Сибереж Рпк. Ч.); *Як іней на дєреві, дак на вражай зернавих* (Даничі Рпк. Ч.) [8, с. 169–170]. За інеєм стежили також на Слобожанщині [16, с. 265].

По всьому регіону поширене прогнозування грибів за інеєм: *Як іней, то на врожай, грибі будуть рості* (Блажове Ркт. Р.) [4, арк. 69]; *Іней – гриби будуть* (Щитинь Лбш. В.) [7, с. 211]; *Інею багата – буде грибів багата* (Лісконоги Нвс. Ч.) [9, с. 259]. На Західному Поліссі для цього спостерігали за візерунками, утвореними інеєм на вікнах: *На гриби то вгадують по ласицях по окнах. Як є ласиці, то будуть гриби* (Нова Руда Мнв. В.) [10, с. 244].

Важливого значення надавали саме першому дню, коли випадав іній: *Треба запоминати у який день перший іней був, тоде у тей день треба садить, сеять, тоде буде гарний урожай* (Мироцьке Ксв. К.) [3, арк. 23]; *Як велікій іней, то саді картоплю в той день, гарбузи, все, буде хароший вражай* (Редьківка Рпк. Ч.) [8, с. 170]. Визначаючи роль інею для майбутнього врожаю, поліщуки стежили, у який зимовий місяць це явище було най-

частіше: *Іней на врожай хліба: до Різдва – на озимину, а після Різдва – на ярину* (Івановичі Чрх. Ж.) [2, арк. 70]; *Якщо в січні іней, то буде на яблука, на фрукту врожай, на гречку на все, а якщо іней у грудні місяці, то це считай буде урожай на жито, пшеницю* (Пашківка Мкр. К.) [3, арк. 63]. В Ушицькому повіті на Поділлі у другій половині ХІХ ст. спостерігали за формою інею: якщо він наростав у вигляді остюків, то буде врожай ячменю, якщо у вигляді шишок – гречки, квітів – фруктів [21, с. 32].

Досить часто такі прикмети спостереження за інеєм припадають на Різдвяні святки: *Як іней буде на Різдва, значить будуть грушки і яблука* (Острів'я Шцк. В.) [5, арк. 16]; *В празники, в Рожествови, іней, врожай буде на ячмінь* (Залізниця Лбш. В.) [7, с. 211]; *Як іней на Новий рік, чотирнадцятого січня, то казали, шо буде на врожайний рік* (Череваха Мнв. В.) [10, с. 244]; *Як на Ражество є іній, значить буде уражайний год на все* (Шибиринівка Чрн. Ч.) [11, с. 197]. У Житомирському повіті на Волині в другій половині ХІХ ст. зафіксовано, що іній напередодні Різдва – до врожаю ранньої гречки [21, с. 32], садовини [18, с. 1167], на Слобожанщині – загалом до врожаю [16, с. 926]. У Старосамбірському повіті іній від Різдва до Водохреща призводить до «намолотного» року [17, с. 59].

Для передбачення врожаю на Поліссі стежили також за бурульками: *Якшо зімою розтає і багато ото сосулок. Вони щитаютьца, як дерево коренем уверх. Якшо їх багато: великіє, маленькіє, всякіє – буде гарний урожай на все* (Феневичі Івн. К.) [3, арк. 39]; *Сасульки як длінніє, то буде уражай* (Пекурівка Грд. Ч.) [11, с. 197]. На Правобережному Поліссі, зважаючи на довжину бурульок, прогнозували урожай льону та конопель: *Як довгі бурульки, то завше казали, шо буде довгий льон* (Піща Шцк. В.) [5, арк. 7]; *Як короткіє сосульки, то буде льон неважни, а тільки длінніє, то буде гарни льон* (Піддуби Ємл. Ж.) [2, арк. 109]; *Коноплі будут вісокіє расти, як будут сасульки великіє* (Опачичі Чрб. К.) [3, арк. 77].

Висновки. Прогнозування майбутнього врожаю посідає значне місце серед довгострокових метеорологічних прикмет українців Полісся, оскільки землеробство було основною формою їхнього життєзабезпечення. У народній культурі мешканців Українського Полісся здобули поширення раціональні й ірраціональні прикмети як провісники добробуту селянина. Помічена певна тяглість з кінця ХІХ до початку ХХІ ст. загальноукраїнських традицій прогнозування врожаю за метеорологічними ознаками з незначними локальними особливостями в

межах регіону. У зв'язку з цим прикладний характер традиційних способів прогнозування погоди з точки зору передбачення врожаю доцільно залучати в сільськогосподарське виробництво для обґрунтування агротехнічних заходів, спрямованих на використання сприятливих факторів при вирощуванні рослин. Використання позитивного досвіду традиційної агрометеорології після відповідної перевірки спеціалістами може бути корисним у сучасній сільськогосподарській практиці, ураховуючи загально регіональні та локальні особливості.

Список географічних скорочень

Волинська обл. (В.)

Лбш. – Любешівський р-н

Мнв. – Маневицький р-н

Шпк. – Шацький р-н

Житомирська обл. (Ж.)

Ємл. – Ємільчинський р-н

Млн. – Малинський р-н

Нрд. – Народицький р-н

Овр. – Овруцький р-н

Олв. – Олевський р-н

Чрх. – Черняхівський р-н

Київська обл. (К.)

Івн. – Іванківський р-н

Ксв. – Києво-Святошинський р-н

Мкр. – Макарівський р-н

Плс. – Поліський р-н

Чрб. – Чорнобильський р-н

Рівненська обл. (Р.)

Брз. – Березнівський р-н

Ркт. – Рокитнівський р-н

Чернігівська обл. (Ч.)

Грд. – Городнянський р-н

Нсв. – Новгород-Сіверський р-н

Рпк. – Ріпкинський р-н

Смн. – Семенівський р-н

Чрн. – Чернігівський р-н

Джерела та література

1. Абрамов И. Приметы, поверья и заговоры жителей Новоград-Волинского и Заславского уездов. *Живая старина*. 1913. Вып. III–IV. С. 378–383.
2. Архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів ІМФЕ ім. М.Т. Рильського НАН України (далі – АНФРФ ІМФЕ). Ф. 14–5. Од. зб. 885. 192 арк.
3. АНФРФ ІМФЕ. Ф. 14–5. Од. зб. 886. 117 арк.
4. АНФРФ ІМФЕ. Ф. 14–5. Од. зб. 889. 129 арк.
5. АНФРФ ІМФЕ. Ф. 14–5. Од. зб. 890. 33 арк.
6. Василенко В. М. Метеорология и земледелие по украинским народным воззрениям с программой для собирания материалов. Полтава, 1908. 91 с.
7. Васянович О. Народні знання // Автоматизований інформаційний фонд науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт і дисертацій Українського інституту науково-технічної експертизи та інформації (далі – АІФ УкрІНТЕІ). Обл. №: 0217U001750. *Комплексне дослідження народної культури постраждалих сіл Любешицького району Волинської області*: звіт про НДР. Київ, 2016. С. 182–225.
8. Васянович О. Народні знання // АІФ УкрІНТЕІ. Обл. №: 0219U101402. *Комплексне дослідження народної культури постраждалих сіл Ріпкинського району Чернігівської області*: звіт про НДР. Київ, 2018. С. 150–177.
9. Васянович О. Народні знання // АІФ УкрІНТЕІ. Обл. №: 0221U104999. *Комплексне дослідження народної культури постраждалих сіл Семенівського району Чернігівської області*: звіт про НДР. Київ, 2020. С. 225–265.

10. Васянович О. Народні знання // АІФ УкрІНТЕІ. Обл. №: 0219U101401. *Комплексне дослідження народної культури постраждалих сіл Маневицького району Волинської області*: звіт про НДР. Київ, 2017. С. 213–261.
11. Васянович О. Народні знання // АІФ УкрІНТЕІ. Обл. №: 0221U100471. *Комплексне дослідження народної культури постраждалих сіл Чернігівського району Чернігівської області*: звіт про НДР. Київ, 2019. С. 167–209.
12. Васянович О. Своєрідність народних агрометеорологічних знань на Поліссі. *Матеріали до української етнології*. 2004. Вип. 4 (7). С. 22–25.
13. Глушко М. Середнє Полісся у системі етнографічного районування України: локація, межі (за матеріалами наукових досліджень другої половини ХХ – початку ХХІ ст.). *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 2008. Вип. 43. С. 15–33.
14. Грінченко Б. Д. Из уст народа. Малорусские рассказы, сказки и пр. Чернигов, 1900. 488 с.
15. Ермолов А. С. Народные приметы на урожай. Санкт-Петербург, 1912. 152 с.
16. Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии. Очерки по этнографии края / под ред. В. В. Иванова. Харьков : Издание Харьковского губернского статистического комитета, 1898. Т. 1. 1013 с.
17. Зубрицький М. Народний календар, народні звичаї і повірки, прив'язані до днів в тижні і до рокових свят. *Матеріали українсько-руської етнології*. 1900. Т. III. С. 33–60.
18. Левицкий А. Церковно-приходская летопись села Глубочка Житомирского уезда, Волынской губернии. *Волыньские епархиальные ведомости*. 1898. № 33. С. 1164–1168.
19. Мороз М. А., Чаквин И. В. Полесье как историко-этнографическая область, ее локализация и границы. *Полесье. Материальная культура*. Київ : Наукова думка, 1988. С. 28–40.
20. П. И. Кое-что из народных примет, касающихся погоды и урожая. *Этнографическое обозрение*. 1897. № 2. С. 17–43.
21. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским русским географическим обществом. Юго-западный отдел. Материалы и исследования, собранные действ. чл. П. П. Чубинским. Санкт-Петербург, 1872. Т. 1. XXX, 467 с.
22. Українське народознавство : навч. посібник / за ред. С. П. Павлюка, Р. Ф. Кирчіва. Львів : Фенікс, 1994. 608 с.
23. Федорів О. Из народної метеорології поліщуків. *Жовтень*. 1984. № 5. С. 99–104.

References

1. ABRAMOV, Ivan. Signs, Beliefs and Incantations of Inhabitants of Novohrad-Volynskyi and Zaslav Districts. *The Living Antiquity*, 1913, iss. III–IV, pp. 378–383 [in Russian].
2. NASU M. Rylskiy Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology, Archival Scientific Funds of Manuscripts and Audio-Recordings (thereafter – NASU IASFE ASFMAR): f. 14–5, u.i. 885, 192 folios.
3. NASU IASFE ASFMAR: f. 14–5, u.i. 886, 117 folios.
4. NASU IASFE ASFMAR: f. 14–5, u.i. 889, 129 folios.
5. NASU IASFE ASFMAR: f. 14–5, u.i. 890, 33 folios.
6. VASILENKO, Viktor. *Meteorology and Agriculture According to Ukrainian Folk Beliefs, With a Programme for Collecting Materials*. Poltava, 1908, 91 pp. [in Russian].
7. VASIANOVYCH, Oleksandr. Folk Knowledge. In: Automated Information Fund of Research and Development Projects and Dissertations of the Ukrainian Institute of Scientific and Technical Expertise and Information (hereinafter – AIF UkrISTEI). Record No.: 0217U001750. *A Comprehensive Study of Folk Culture of the Affected Villages of Liubeshiv District (Volyn Region)*: A Report on RP. Kyiv, 2016, pp. 182–225 [in Ukrainian].
8. VASIANOVYCH, Oleksandr. Folk Knowledge. In: AIF UkrISTEI. Record No.: 0219U101402. *A Comprehensive Study of Folk Culture of the Affected Villages of Ripky District (Chernihiv Region)*: A Report on RP. Kyiv, 2018, pp. 150–177 [in Ukrainian].
9. VASIANOVYCH, Oleksandr. Folk Knowledge. In: AIF UkrISTEI. Record No.: 0221U104999. *A Comprehensive Study of Folk Culture of the Affected Villages of Semenivka District (Chernihiv Region)*: A Report on RP. Kyiv, 2020, pp. 225–265 [in Ukrainian].
10. VASIANOVYCH, Oleksandr. Folk Knowledge. In: AIF UkrISTEI. Record No.: 0219U101401. *A Comprehensive Study of Folk Culture of the Affected Villages of Manevychi District (Volyn Region)*: A Report on RP. Kyiv, 2017, pp. 213–261 [in Ukrainian].
11. VASIANOVYCH, Oleksandr. Folk Knowledge. In: AIF UkrISTEI. Record No.: 0221U100471. *A Comprehensive Study of Folk Culture of the Affected Villages of Chernihiv District (Chernihiv Region)*: A Report on RP. Kyiv, 2019, pp. 167–209 [in Ukrainian].

12. VASIANOVYCH, Oleksandr. Peculiarities of Folk Agrometeorological Knowledge in Polissia. *Materials to Ukrainian Ethnology*, 2004, iss. 4 (7), pp. 22–25 [in Ukrainian].
13. HLUSHKO, Mykhailo. Middle Polissia in the System of Ethnographic Zoning of Ukraine: Its Location and Boundaries (Based on Research Materials of the Second Half of the 20th to Early 21st Century). *Bulletin of the Lviv University. History Series*. 2008, iss. 43, pp. 15–33 [in Ukrainian].
14. GRINCHENKO, Boris. *Vox Populi. Lesser Russian Stories, Fairy Tales and So Forth*. Chernigov, 1900, 488 pp. [in Russian].
15. YERMOLOV, Aleksey. *Folk Crop Signs*. St. Petersburg, 1912, 152 pp. [in Russian].
16. IVANOV, Vasiliy, ed. *Activities and Creation of Peasants of the Kharkov Province. Essays on the Ethnography of the Region*. An edition of the Kharkov Provincial Statistical Committee, 1898, vol. 1, 1013 pp. [in Russian].
17. ZUBRYTSKYI, Mykhailo. Folk Calendar, Folk Customs and Beliefs Related to Days of Week and Annual Holidays. *Materials to Ukrainian-Ruthenian Ethnology*, 1900, vol. III, pp. 33–60 [in Ukrainian].
18. LEVITSKY, Andrey. Parish Records of the Village of Hlybochok, Zhytomyr District, Volyn Province. *Volyn Eparchial Gazette*, 1898, no. 33, pp. 1164–1168 [in Russian].
19. MOROZ, Miroslav, Igor CHAKVIN. Polissia as a Historical and Ethnographic Region, its Localization and Boundaries. *Polissia. A Material Culture*. Kyiv: Naukova Dumka, 1988, pp. 28–40 [in Russian].
20. P. I. Some of the Folk Signs Related to Weather and Harvest. *Ethnographic Review*, 1897, no. 2, pp. 17–43 [in Russian].
21. CHUBINSKIY, Pavel, compiler. *Proceedings of the Ethnographic-Statistical Expedition to the West Russian Territory, Dispatched by the Imperial Russian Geographical Society*. Southwest Department. Materials and Studies Collected by Full Member P. P. Chubinskiy. St. Petersburg, 1872, vol. 1, XXX, 467 pp. [in Russian].
22. PAVLIUK, Stepan, Roman KYRCHIV, eds. *The Ukrainian Ethnology: A Study Guide*. Lviv: Phoenix, 1994, 608 pp. [in Ukrainian].
23. FEDORIV, Oksana. From Folk Meteorology of Polishchuks. *October*, 1984, no. 5, pp. 99–104 [in Ukrainian].

Надійшло / Received 22.06.2023

Рекомендовано до друку / Recommended for publishing 14.12.2023

УДК 784.9:398+784.011.26:7.079]:[791.31:78+7.075]

DOI <https://doi.org/10.15407/nte2023.04.069>

КОЧЕРЖУК ДЕНИС

аспірант відділу музикознавства та етномузикології Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України; доцент кафедри музичного мистецтва, заступник завідувача кафедри музичного мистецтва ПЗВО «Київський міжнародний університет»; заслужений артист естрадного мистецтва України (Київ, Україна).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9280-7973>

KOSCHERZHUK DENYS

a post-graduate student of the Department of Musicology and Ethnomusicology of M. Rylskiy Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine; an associate professor at the Department of Musical Art, a deputy head of the Department of Musical Art at Kyiv International University; Honoured Artist of Pop Art of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9280-7973>

Бібліографічний опис:

Кочержук, Д. (2023) Українська мистецька агенція «Територія-А»: синтез українського фольклору та популярного музичного мистецтва в звукозаписі. *Народна творчість та етнологія*, 4 (400), 69–77.

Kocherzhuk, D. (2023) Ukrainian Territory-A Artistic Agency: a Synthesis of Ukrainian Folklore and Popular Music Art in Sound Recording. *Folk Art and Ethnology*, 4 (400), 69–77.

© Видавництво ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2023. Опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

UKRAINIAN TERRITORY-A ARTISTIC AGENCY: A SYNTHESIS OF UKRAINIAN FOLKLORE AND POPULAR MUSIC IN SOUND RECORDING

Анотація / Abstract

У статті досліджено основні засади розвитку та синтезу українського популярного й народного (фольклорного) мистецтва кінця ХХ – першого двадцятиліття ХХІ ст. Основна увага зосереджена на роботі мистецької агенції «Територія-А» (*ідеолог та майстри проекту – продюсер Олександр Бригинець, ведуча програм заслужена артистка України Анжеліка Рудницька*), що спромоглася віднайти методи та форми впровадження української культури в радіо-телевізійні простори, здійснити поповнення творчого фонду звукозаписними матеріалами вітчизняного походження, зайнятися дистрибуцією популярної пісні в сучасному аранжуванні в масмедійних просторах та популяризувати українські народні традиції серед молоді, завдяки ініціюванню фестивалів під назвами «ЕтноЗима», «ЕтноВесна», «ЕтноЛіто» та «ЕтноОсінь». Основний аналіз синтезу української популярної музики й фольклору присвячено темі відродження архетипових наспівів Західної України, створення на їх основі нових композицій та популяризацію їх серед слухачької аудиторії, просування етнічної музики в телевізійний простір і взагалі її значення для національної культури. Також уваги заслуговує перший український широкоформатний хіт-парад «Територія-А» на каналі ICTV,

що впродовж п'яти років (1995–2000) транслявав трічі на тиждень відео вітчизняного виробництва, розкриваючи нові імена молодих виконавців, як провідний прообраз наступних мистецьких проєктів на кшталт «Фабрика зірок», «Х-Фактор», «Голос країни» тощо. Крім цього, у статті сконцентровано увагу на випуску газети «Музичний тиждень», яка врешті удосконалила стиль журнальних публікацій (видавцем і виконавцем замовлення була мистецька агенція «Територія-А», що znana своїми хіт-парадами відео- та аудіографії серед митців української популярної музики на Всеукраїнському телеканалі ICTV). У висновках наголошено на потребі таких мистецьких задумів у майбутньому. Це у свою чергу позиціонує відродження національної культури й символіки у сфері самоідентифікації українського мистецтва серед народів інших культур.

Ключові слова: українська музична культура, мистецька агенція, «Територія-А», фестиваль, фольклор, популярна музика, звукозапис, телезапис, хіт-парад.

The basic principles of the development and synthesis of Ukrainian popular and folk (folklore) art of the late 20th – early 21st centuries are investigated in the article. Peculiar attention is paid to the work of the *Territory-A* artistic agency (*ideologist and project masters are producer Oleksandr Bryhynets, presenter – Honored Artist of Ukraine Anzhelika Rudnytska*), which managed to find the methods and forms of introducing Ukrainian culture into radio and television spaces, to replenish the creative fund with sound recordings of Ukrainian origin, to distribute popular song in modern arrangements in the mass-media spaces and to popularize Ukrainian folk traditions among young people by initiating festivals called *EthnoWinter, EthnoSpring, EthnoSummer* and *EthnoAutumn*. The main analysis of the synthesis of Ukrainian popular music and folklore is dedicated to the theme of revival of archetypal tunes of Western Ukraine, the creation of new compositions based on them and their popularization among the audience, the promotion of ethnic music on television and its importance for national culture in general. Also noteworthy is the first Ukrainian large-format *Territory-A* hit parade on ICTV channel, which has broadcasted domestically produced videos three times a week for five years (1995–2000), on the revealing new names of young performers as a leading prototype for subsequent art projects such as *Star Factory, X-Factor, The Voice of the Country*, etc. Besides, attention is focused on the issue of the Musical Week newspaper, which has improved eventually the style of magazine published works. The *Territory-A* artistic agency is known as the publisher and order performer, famous for its hit parades of video- and audiography among Ukrainian popular music artists on the ICTV All-Ukrainian TV channel. It is emphasized in the conclusions on the necessity of such artistic ideas in the future. This, in turn, positions the revival of national culture and symbolism in the sphere of self-identification of Ukrainian art among the people of other cultures.

Keywords: Ukrainian music culture, artistic agency, *Territory-A*, festival, folklore, popular music, sound recording, television recording, hit parade.

The **article is aimed** at the description of the main historical stages of the Ukrainian professional model of popular art formation involving folklore motifs as a way of transmitting traditional song culture, which is recorded by video and audio and disseminated in the media in modern Ukraine.

The **methodology** of the research is focused on the historical and cultural methods as the process of Ukrainian folk art revival in the media space; the method of description and observation is focused on the expediency of fixation in the mass media and separately in the sound recording of Ukrainian musical art of the late twentieth and early twenty-first centuries as a revival of national song self-identification; the analysis method is used to determine the feasibility of rooting Ukrainian folklore in mass culture and the method of

synthesis for summarizing the main strategic actions of Ukrainian artists.

The **scientific novelty** is that:

for the first time:

the work of the *Territory-A* artistic agency in the process of Ukrainian culture development during the formation of the state's independence is analyzed;

a thorough analysis of the development of the first television festivals in Ukraine in the period of 1995–2005 (with a break between 2001 and 2004) is provided;

it is clarified:

the importance of folk art and popular music as the traditional basis of the identity of Ukrainian songwriting in the information sector;

the first creative events and festivals those have become a manifestation for the synthesis of

Ukrainian folk and popular art in the television space;

are developed further:

the methodology of chart systems and their main task for popularizing Ukrainian culture;

principles and methods of sound recording of Ukrainian musical works (combination of traditional folklore forms and genres of popular art modified into pop art);

the rules for creating and popularizing art magazines describing the creative activities of Ukrainian artists, the principles of creating their musical videos, music, sound recordings and participation in hit parades, in particular, on the sources of information of the first *Territory-A* artistic agency.

Conclusions. A great significance of musical art as a professional culture in the period of formation and establishment of Ukraine's independence is investigated in the article. It has been constantly humiliated and destroyed within the space of mass media sources during the Soviet period. In particular, it has been the first artistic agency that withstood the pressure of the collapse of the Soviet Union, preserved the tradition of folklore motifs. The created conditions for the production of young performers and their work are of a considerable importance in analyzing all strategic components of the synthesis of folklore and pop music in Ukrainian society. The agency named *Territory-A* is created as a production center engaged in cultural, artistic, charitable and media projects. The activities of this department have renewed the traditional use of folklore by popular culture artists, founded a number of television festivals and revived the use of the Ukrainian language as a priority in the media. It is important to note that for the first time the *Territory-A* agency has released a printed published work titled *Music Week: Weekly*, informing the reader about the development of musical art in the Ukrainian space, the emergence of new vocal and instrumental groups, the appearance of new artists on the stage, and the promotion of ethnic and popular festivals in Ukraine.

Relevance of the research topic. The collapse of the Soviet Union and the establishment of Ukraine's official independence in 1991 have marked a number of problems related to self-identification and self-development of culture and art, science and philosophy, sociology, psychology and linguistics, etc. However, a whole galaxy of specialists has decided to change fundamentally the system of internal order by means of the media space, namely: the creation of the first TV channels of the state system, the transmission of sessions and decisions of the Verkhovna Rada in the media, the development of telecommunication news and, in particular, the development of the format of the show business industry. However, the dominance of the Russian-speaking component in the arts is still too great among the Ukrainian-speaking population. A part of musical culture is "vetoed" during the Communist Party period. Musical groups, ensembles, and solo performers have disappeared from the telecommunication space for exercising freedom of speech and supporting Ukrainian songs, for singing the thirst for freedom and "liberty" of the people. Of course, a number of festivals called "Chervona Ruta" (*Red Rue*) (1980) and the "12-2" marching parade (1992) have been created by their predecessors. But the program is mostly with Russian-language content. For the first time, the creation of the *Territory-A* hit parade has served to introduce new names among performers, adding national art to the content of the program (music, video clips, audio cassettes and audio CDs, invited young participants of competitions and festivals, etc.). In the other words, the idea of Anzhelika Rudnytska and producer Oleksandr Bryhynets has pushed the artistic community to search for new expressive forms and methods in the creative field of Ukrainian pop activity.

Analysis of research and published works. Many scientific and cultural studies are devoted to Ukrainian melody. Some specialists are inclined to the philosophy of Russian researchers, promoting the cultures of their

eastern neighbors, while others contemplate the phenomena in the art of Western origin, where they believe the roots of Ukrainian folk tunes are originated. Researchers, such as Ivan Lepsha, deserve special attention. His work entitled *100 Faces of Ukrainian Pop* is of fundamental importance for the historiography of the development of Ukrainian song [2]. In addition, the thesis of O. Naidiuk, who has examined the main stages of transformation processes in the genres of music criticism in Ukraine, is worthy of attention [5]. Her work is the first to analyze the *Musical Week* newspaper, covering the activities of artists and the music agency [5, p. 62, p. 89, p. 194]. Furthermore, focused thoughts and a favorable attitude towards the synthesis of folklore and pop are expressed in V. Tormakhova's study. The expediency of its publication contributes to the significance and ways of influence of folk songs on the traditions of popular art of the late twentieth and early twenty-first centuries [9]. Internet resources, such as official TV streaming platforms, discography, YouTube channels, etc. [1, 4, 6, 7, 8] are also worth considering. In general, a small amount of research literature, and in particular, those source databases focused on the activities of the first private *Territory-A* artistic agency, is not well researched, and in some cases all the information provided by online sources has no supporting documents. It is worth paying attention to the multimedia components and to resource centers expressing the involvement of the *Territory-A* artistic agency in the formation of the Ukrainian national song, formed on the principles of patriotism and identity. The division of the collection into multimedia and book sources will allow us to identify more accurately the significance of *Territory-A* as the first production center for the future development of Ukrainian musical culture in the twenty-first century.

The study is aimed at the retrieval whether the *Territory-A* artistic agency is involved in the development and popularization of Ukrainian song by means of synthesising pop and folk genres. It is also important to indicate how the

release of multimedia products, in particular the system of charts by mass media, influences the formation of expressive possibilities of folklore and pop style, which established the importance of television as the "golden fund" of pop.

Overview. Historically, Ukrainian art has been oppressed by the Soviet regime. This fact is evidenced by the widespread celebration of the freedom and liberty of the people, their natural beauty of the world around them, the model of behavior and hospitality, as well as a wide range of performing arts opportunities and talent. Since gaining independence, our country has undergone significant perturbations in all social spheres, and in particular, this has had an active impact on the fields of science and culture. The emergence of new laws, the establishment of Ukrainian language as a national symbol of communication, the approval of the official coat of arms, flag and anthem of Ukraine have only one goal – to build a new European society, to change people's perspectives and their spiritual world, and to embrace new technologies. These are challenging times, but Ukrainians faced required time to lay the groundwork that would mark a new era in statehood. The culture of the western and eastern parts of the country differs significantly, as well as their views on musical aesthetics.

It's worth mentioning that even though Ukrainian television has been filled with Russian-language content, there is still some space for Ukrainian melodies. Before independence, there were (and still are) bands dedicating their entire lives to the culture of Ukraine. These are such groups as *Smerichka* (The Dewdrop), *Hrono* (The Bunch), *Chervona Ruta* (The Red Rue), *Dzvony* (The Bells), *Svitiaz* (The Luminary), *TNMK* (Dance at the Congo Square), *Tartak* (Woodsaw), *Okean Elzy*, etc. [2, p. 27, 57, 67, 332]. In addition to vocal and instrumental groups, the space of Ukrainian music has been also replenished by amateurs, recognised later with the highest awards from the state and love of the public – as People's and Honoured masters / artists of popular art. In particular, Iryna Bilyk, Ivo Bobul, Pavlo Zibrov,

Vasyl Zinkevych, Taras Petrynenko, Nazarii Yaremchuk, and others are worth mentioning. Unfortunately, it is impossible (because of the amount of the journal) to describe the heritage of all the participants taking care of the development of Ukrainian song. Though the musical culture emerging in Ukraine in the period of the 1960s to the present is not only at the highest levels of popularity, but it has created a certain image. This is a phenomenon, when the artists have been born in rural areas, are educated mostly outside of music, engaged in amateur activities, nevertheless found those traditional melodies and rooted their folk tunes by adding new sound-expressive materials to the repertoire.

It has become necessary to create new television programmes, new entertainment projects, young faces and "updated" musical material. At the same time, a new problem has arisen: how to broadcast this recording product in the media space, to promote it widely, and to produce new trends in sound design projection. All these facts have worried intensely the performers, producers and directors of the media space. There have been the attempts to create constant TV and radio broadcasts, entertainment programmes, even show business news. However, cultural figures have not trusted state-owned corporations too much, because of their distant views on the music industry, gaining tremendous momentum in the space of recording and audiovisual technologies, particularly in Western Europe. It is only the period that performers have tried to emulate the European model of the show business industry in the Ukrainian media space.

The time period of 1995, namely March 17, is a key stage in the development of a new model of popular culture. The ICTV channel, together with its creative team, represented by Oleksandr Bryhynets and Anzhelika Rudnytska, have launched a new media project called *Territory-A* [7]. The genre of cultural and artistic spectacle is used to demonstrate and promote, first of all, Ukrainian music and vocal and instrumental works written in

other languages (in particular, Russian and English) but exclusively by Ukrainian poets and composers. The language of broadcasting of this hit parade is Ukrainian, with 75 % of the content in Ukrainian and 25 % allocated to songs in Russian and foreign languages [7]. All the artists from Ukraine who have an opportunity and desire to reveal their creative works to the society, presenting their musical product to the public, are able to take part in the hit parade. These are, in particular, countless amateur (primarily) and professional bands (*Aqua-Vita, Actus, Van Gogh, Green Grey, Piccardian Tertia, Skriabin, Step, TNMK, Tabula Rasa, Tartak, Phantom-2, Four Kings, Made in Ukraine*, etc. [4], duets: Hadiukyny Brothers, Telniuk Sisters, etc. [4], as well as solo performers: Ani Lorak, Viktor Pavlik, Viacheslav Khursenko, Iryna Bilyk, Natalia Mohylevska, Oleksandr Ponomariov, Oksana Bilozir, Olia Poliakova, Pavlo Zibrov, etc. [4]). All of these participants have taken part actively in the development of the cultural and artistic agency, created new vocal and instrumental works, and replenished the "golden fund" of the music industry with "fresh" discs [2, p. 71].

Despite the new model for the development of showbiz projects, the issues of not only popular art but also the genre of folk art have remained open. It is very difficult, and sometimes even impossible, to implement the plans. Nevertheless, the culture of the late twentieth century has positioned itself towards modern and trendy projects, the number of young performers is growing rapidly in the field of show business, and work on new forms of electro-musical instruments is gaining momentum of a synthetic nature, which, in general, is an idea not typical for Ukrainian song. During the period from 1994 to 1999, the *Territory-A* agency has made a rapid progress, in particular: promotion of young performers and popular cultural and artistic figures in the *TOP-5, TOP-10* charts, etc., launching the *Territory Dance* TV festival on *1+1* TV channel and the Musical Space programme on *UT-2*. At the same time there

are another important tasks: the creation of TV programmes about the Nomo Ludens theatre (ICTV), the publication of the *Musical Week* newspaper, reformatted later into a magazine. It has a colour cover and posters of artists. At the end of 1997 the published works are supplemented with discographic products of performers who has signed a cooperation agreement with the art agency. The beginning of 1998 is marked by the launch of the *Ukrainian Hits of the Twentieth Century* project. This programme is designed to introduce young artists performing / interpreting well-known vocal and instrumental works of the 1960s – 1990s in new, cutting-edge sound versions [3; 5, p. 62, 89; 7]. However, such a frantic turnaround in the show business industry, founded by the *Territory-A* media project, hasn't not lasted for a long time. The opening of music TV channels, the emergence of online platforms, the rise of new producers, and the proliferation of commercial activities have overshadowed the further work of *Territory-A*. Ukrainian music has ceased to be interesting for viewers. Russian culture has started to fill the media space. Ukrainian songs have faded from music TV channels and platforms. It has taken more than five years to find like-minded people willing to develop and promote Ukrainian songs. In 2005, with the support of the *First National* TV channel, the updated *Territory-A* hit parade has been broadcasting for 60 minutes [6]. However, this rebranding did not have a positive result for Ukrainian songs. A few month later, because of the lack of viewership, the channel's CEO decide to close the hit parade project. The patriots and artists of Ukrainian music are once again faced with an urgent task that needs to be solved, namely how they can attract the audience to listen actively to and promote Ukrainian songs.

Despite the fact that the television projects of the *Territory-A* art agency are closed, the last broadcasts of the hit parades being made in 2005 on the *First National* TV channel, this did not prevent Oleksandr Bryhynets and Anzhelika Rudnytska to disappear from TV

and radio. In 2006, it has been decided to promote amateur groups and performers from different parts of Ukraine. Of course, this activity require a certain model where these participants can reveal the significance of their work in the artistic space. Thus, the agency has decided to establish the *EthnoAutumn* festival, combining traditional Ukrainian culture with the modernity of the twenty-first century. In the other words, it is a journey across Ukraine to the most interesting and iconic places where the synthesis of folklore and popular music is promoted actively. However, there are also some obstacles. This project has been held only once, under the name *Starry Autumn in Kachanivka*, and the reasons for its closure are still hidden [6]. Most likely, it is because of both the allocation of insufficient funds from the state or patrons and the small number of participants.

The summer part of the ethnic seasons called *EthnoSummer* is organized before the promotion of the *EthnoAutumn* festival [6]. Unlike the previous one, this project has lasted from 2006 to 2011 with breaks in 2009–2010. In particular, in 2006 the *EthnoSummer* festival is carried out under the title *XIX Kupala Games in the Homeland of Hohol* in Poltava region; in 2007 – *Ivana Kupala in Sofiivka* in Uman, Cherkasy region; in 2008 – *Ivana Kupala on Svitiaz* (Kovel district, Volyn region) and in 2011 – the festival *EthnoSummer: In the Homeland of Pavlo Chubynskyi* (Boryspil, Kyiv region) [6]. Again there have been certain obstacles in the implementation of plans for the further development of cultural activities by the *Territory-A* artistic agency, and the festival is reorganized.

EthnoSpring is another travelling project. It has become a part of the festival seasons founded by *Territory-A*, except those that did not have a sufficient period of existence. The visual decoration and emblem of this creative idea is the artwork by Anzhelika Rudnytska titled *The Moon Wheel*. This is the first festival held for three consecutive years from 2008 to 2010 inclusive. The opening of the first *EthnoSpring* off-season has taken place in Vasyl Symonenko's hometown in Lubny district, Poltava region.

The concert programme is filled with new types of electromusical instruments and information dissemination via the Internet to popularize and information extending in the media space. The list of guests includes the *Mandry* band (The Band of the Journey), *Ot vinta* (From the Screw), *VIA Kobza* (The Kobza Vocal and Instrumental Ensemble), Tonia Matviienko, Yuliia Rai, Iryna Shynkaruk and others. The constant presenter of the festival Anzhelika Rudnytska has opened it with her creative projects. New colours have been added to Ukrainian music with a CD entitled *Swans of Motherhood: The Living Voice of Vasyl Symonenko*. This disc contains unique recordings, including performances of his own works, soundtracks to poetry, and musical works based on his poems, added to the Ukrainian Radio collection. It should be noted that the cultural and public figure Mykola Tomenko is the initiator of this audio product. This project has been implemented in the town of Hlukhiv, Sumy region, in 2009. The slogan is *EthnoSpring in the Hetman's Capital* [6; 7].

Unfortunately, *EthnoSpring* has been held for the last time in 2010 in Lesia Ukrainka's hometown of Zviahel (*Novohrad-Volynskiyi*), Zhytomyr region, because of insufficient funding and promotion of this idea. Subsequently, the third project under the name *Ethno...* is closed by the organizers. The development and synthesis of folklore and popular music is suspended until 2017.

For more than seven and a half years, the cultural airwaves are filled exclusively with popular music. Occasionally, songs combining traditional folk music and modernised styles of electronic music have been heard. By the way, this phenomenon is possible thanks to the bands *Vopli Vidopliasova*, *Tik*, *Dzidzio* and others. However, there is a lack of forgotten songs and melodies those have verified the Ukrainian song so strongly. It is decided that on January 21, 2017, a large Christmas carol marathon would be held at St Michael's Golden-Domed Monastery in Kyiv with the participation of popular performers and amateur groups. The following media outlets are involved in promoting this

project: *Channel 5* and a live broadcast on social media, including YouTube [1]. It is worth noting that the participants of the festival set a record for Ukraine in terms of the continuous sound of carols, with a total of more than 100 pieces played continuously for 3 hours and 31 minutes. The performers are children, amateur and professional groups, folk groups and church choirs, as well as invited People's and Honoured Artists of Ukraine. In addition to the fact that *Territory-A* released the disc and recorded the broadcast, these achievements for the longest performance of Christmas songs have been recorded by the National Register of Records of Ukraine. It is worth noting that the artists invited to the concert programme are masters of Ukrainian song such as: Maryna Odolska, Illaria, Nina Matviienko, Iryna Shynkaruk, Astraia, Svitlana Myrvoda, Yevhen Nyshchuk, etc. The number of folk groups at the festival is countless, including *Pravytsia*, *Rozhanytsia*, *Perlynka*, *Shchedryk*, *Homin*, *Kralytsia*, *Dnipro*, etc. The event is hosted by Anzhelika Rudnytska. The total number of participants is over 400 people [1; 6]. By the way, the pieces performed on stage should not be repeated by other artists and / or ensembles.

So, the *Territory-A* artistic agency is engaged not only in media projects, but also in several important elements of art development, both in the cultural and artistic, charitable fields. One of the very first Ukrainian TV charts of audio clips, created by *Territory-A*, can be called a programme idea that led to the global birth of Ukrainian show business in the television format. This is the programme offering new names in the field of musical art. Many of them have got a ticket to the world of show business. First broadcasted on ICTV (Ukrainian independent television) on March 17, 1995, *Territory-A* has gained popularity among young people and ardent fans of Ukrainian music [7]. Throughout this time, the Honoured Artist of Ukraine Anzhelika Rudnytska is the programme's permanent presenter and author. She is rightfully awarded the national heritage title of "Beginner of Youth Music Fashion" [7].

Besides music, she has also patented rules of behavior for the clothes style, in particular for Ukrainian dress and hairstyles.

Scientific novelty. For the first time, the issue of the development of the media projection of show business activities among the rotation of musical products by Ukrainian artists is raised by establishing the production practice of the *Territory-A* artistic agency. The movement of the country's very first television charts, while demonstrating the emergence of new *star* names in the field of popular art is depicted in the article. In particular, attention is paid to the synthesis of folklore and pop songs as a link between the past and the present. The author has examined the emergence of art festivals under the names *EthnoWinter*, *EthnoSpring*, *EthnoSummer* and *EthnoAutumn*, promoting actively artistic and performing arts and folklore works.

Conclusions. Before Ukraine's independence, there is a sufficiently accumulated basis for the development and popularization of music in the spaces of national culture and media practice. Ukrainian songs have received limited resources to introduce the performed works into social, artistic and socio-political activities during the Soviet period. Thanks to the vocal and

instrumental ensembles, talented artists from Western Ukraine, we see the preservation and rise of traditional song culture. The *Territory-A* artistic agency, which has created the conditions for cultural, artistic and media projects and the development of charity concerts, is one of the most important organizations in the renewal of full-fledged music content in the Ukrainian language. The work of this production centre has led to the emergence of a number of young and talented pop music artists. The first folklore competitions and festivals have helped to discover new names of bands and groups in different regions of Ukraine. And owing to active television propaganda, Honoured and People's Artists tried to capture all the national roots of Ukrainian culture in their work as accurately and qualitatively as it is possible.

Thus, Ukraine's first concept of a national music project, and the quality of the charts and festival music, has become a major impetus for the development of future television routines for the promotion of Ukrainian songs. And thanks to the *Territory-A* artistic agency a significant number of vocal and instrumental works forming the history of Ukrainian music have been preserved and restored. All of them are stored on digital media (records, cassettes, discs, digital database).

Джерела та література

1. «Етнозіма» в Києві: відомі виконавці та аматорські колективи готуються встановити співочий рекорд. *5 : перший, український, інформаційний*. 2017. URL : <https://www.5.ua/kultura/etnozuma-v-kyievi-vidomi-vykonavtsi-ta-amatorski-kolektyvy-hotuiuitsia-vstanovyty-spivochyi-rekord-136175.html> (дата звернення 06.08.2023).
2. Лепша І. 100 облич української естради. Чернівці : Молодий буковинець, 2010. 391 с.
3. Музичний тиждень: тижневик. *Мистецька агенція «Територія-А»*. Київ, 1996.
4. Найвідоміший український хіт-парад «Територія А» відзначає 25 років. *glavcom.ua*. 2020. URL : https://glavcom.ua/specprojects/press_center/naviydomishiy-ukrajinskiy-hit-parad-teritoriya-a-vidznachaje-25-rokiv-656546.html (дата звернення 05.08.2023).
5. Найдюк О. М. Трансформаційні процеси у жанрах музичної критики (за матеріалами української преси 1995 – 2005 років) : дис. ... канд. мистецтвознавства : спец. 17.00.03. Київ, 2019. 252 с.
6. ТЕРИТОРІЯ А. *YouTube*. 2012. URL : <https://www.youtube.com/@teryoriya/featured> (дата звернення 01.08.2023).
7. Територія-А. З чого починався український шоу-біз. *TCH*. 2016. URL : <http://tsn.ua/special-projects/territory/> (дата звернення 01.08.2023).

8. ТЕРИТОРІЯ А святкує день народження: історія успіху культового хіт-параду 90-х. *Радіо Максимум*. 2020. URL : https://maximum.fm/teritoriya-a-svyatkuye-den-narodzhennya-istoriya-uspihu-kultovogo-hit-paradu-90-h_n166730 (дата звернення 07.08.2023).
9. Тормахова В. М. Українська естрадна музика і фольклор: взаємопроникнення і синтез. Київ : Ліра-К, 2020. 204 с.

References

1. ANON. *Ethnowinter in Kyiv: Famous Performers and Amateur Groups are Preparing to Hold a Singing Record*. 5: *First, Ukrainian, Informational*, 2017 [viewed 06 August 2023]. Available from: <https://www.5.ua/kultura/etnozymav-kyievi-vidomi-vykonavtsi-ta-amatorski-kolektyvy-hotuiutsia-vstanovyty-spivochyi-rekord-136175.html> [in Ukrainian].
2. LEPSHA, Ivan. *100 Faces of Ukrainian Estrada*. Chernivtsi: Young Bukovynian, 2010, 391 pp. [in Ukrainian].
3. *Musical Week: Weekly*. "Territory-A" Artistic Agency. Kyiv, 1996 [in Ukrainian].
4. ANON. *The Most Popular Ukrainian "Territory A" Hit Parade Celebrates Its 25th Anniversary*. *Glavcom.ua*, 2020 [viewed 05 August 2023]. Available from: https://glavcom.ua/specprojects/press_center/naviydomishiy-ukrajinskiy-hit-parad-teritoriya-a-vidznachaje-25-rokiv-656546.html [in Ukrainian].
5. NAIDIUK, Olena. *Transformational Processes in the Musical Criticism Genres (After the Materials of Ukrainian Press in 1995 – 2005)*. A Ph.D. Thesis in Art Studies: Speciality 17.00.03 (Musical Art). Kyiv: P. Chaikovskiy National Musical Academy of Ukraine, 2019, 252 pp. [in Ukrainian].
6. *Territory A. YouTube*, 2012 [viewed 01 August 2023]. Available from: <https://www.youtube.com/@terytoriya/featured> [in Ukrainian].
7. ANON. *Territory-A. How the Ukrainian Show Business has been Started*. *TSN*, 2016 [viewed 01 August 2023]. Available from: <http://tsn.ua/special-projects/territory/> [in Ukrainian].
8. ANON. *Territory-A Celebrates Its Birthday: The Success Story of the Cult Hit Parade of the 1990s*. *Radio Maximum*, 2020 [viewed 07 August 2023]. Available from: https://maximum.fm/teritoriya-a-svyatkuye-den-narodzhennya-istoriya-uspihu-kultovogo-hit-paradu-90-h_n166730 [in Ukrainian].
9. ТОРМАКХОВА, Veronika. *Ukrainian Estrada Music and Folklore: Interpenetration and Synthesis*. Kyiv: LiraK, 2020, 204 pp. [in Ukrainian].

Надійшло / Received 21.08.2023

Рекомендовано до друку / Recommended for publishing 14.12.2023

СКРИПНИК ГАННА

академік НАН України, докторка історичних наук, професорка, директорка Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ, Україна).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8904-7726>

SKRYPNYK HANNA

academician of the National Academy of Sciences of Ukraine, a Doctor of History, a professor, a director of M. Rylskiy Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8904-7726>

СТІШОВА НАТАЛІЯ

кандидатка історичних наук, заступниця директора з наукової роботи Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ, Україна).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6577-2325>

STISHOVA NATALIYA

a Ph.D. in History, a deputy director for scientific work of M. Rylskiy Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6577-2325>

ГОЛОВКО ОЛЕКСАНДР

науковий співробітник відділу «Архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів» Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ, Україна).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0270-6715>

HOLOVKO OLEKSANDR

a research fellow at the *Archival Scientific Funds of Manuscripts and Audio-Recordings* Department of M. Rylskiy Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0270-6715>

Бібліографічний опис:

Скрипник, Г., Стішова, Н., Головка, О. (2023) Національна академія наук України – бібліотекам. *Народна творчість та етнологія*, 4 (400), 78–94.

Skrypnyk, H., Stishova, N., Holovko, O. (2023) The National Academy of Sciences of Ukraine Makes Present to the Libraries. *Folk Art and Ethnology*, 4 (400), 78–94.

© Видавництво ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2023. Опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ – БІБЛІОТЕКАМ

В останній декаді 2023 року, що маркував виснажливий і важкий період звияжної та жертовної боротьби українців за свою державність і незалежність, у житті вітчизняних книгозбірень відбулася відрадна подія – добродчинна акція безкоштовної передачі книжкової публікаційної продукції інститутів НАНУ обласним, міським та науковим університетським

бібліотекам. Офірування українознавчих видань широкого тематичного діапазону провідним бібліотечним осередкам країни гуманітарними інститутами Національної академії наук ініціювалося Інститутом мистецтвознавства, фольклористики та етнології (ІМФЕ) ім. М. Т. Рильського НАН України та проходило в рамках круглих столів, урочистих тематичних презентацій і спільних просвітницьких заходів і нарад науковців, бібліотечних працівників і викладачів університетів.

Розпочалася ця добродійна акція наприкінці серпня 2023 року в Інституті мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України проведенням Круглого столу «Національна академія наук України – бібліотекам», приуроченому 32-й річниці Незалежності України. Участь у заході взяли науковці зазначеного інституту, а також очільники і працівники провідних державних книгозбірень міста Києва та наукових бібліотек закладів вищої освіти столиці.

Головуюча на заході академік НАН України Ганна Скрипник ознайомила учасників з метою акції «Національна академія наук України – бібліотекам». Вона зазначила, що за умов довготривалої російської збройної агресії проти України, як ніколи, актуалізувалося завдання змістового оновлення книгозбірень України, вилучення з їх книжкових фондів ідеологічно-застарілих і неприйнятних з погляду українського сьогодення радянських видань, які прославляли й популяризували нібито «найпрогресивніший» російський народ та його культуру, натомість знецінюючи надбання національних культур інших народів, з-поміж яких – і українського. З огляду на це, гостро постало питання про оновлення й поповнення книжкового бібліотечного фонду країни україністичними виданнями. Адже формування нового україноцентричного світогляду, національної ідентичності можливе лише на основі правдивого й об'єктивного знання про історичну і культурну минувшину народу, про героїчні сторінки його історії та культурно-мистецькі злети, які не раз сягали високих світових стандартів і могли б скласти честь будь-якій європейській нації. Отож, на думку академіка НАН України Ганни Скрипник, щоб належно чинити спротив невинуватій жорстокості й російському культурному імперіалізму, що прагне реваншу в Україні, потрібно ґрунтувати національну стійкість і опірність народу на власну неспотворену історичну й культурну самобутність, які лише і є запорукою формування надійної української ідентичності. Цим і були мотивовані рішення наукового колективу ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України допомогти державним книгозбірням оновити свій книжковий фонд та удоступнити національно важливу україністичну інформацію для зацікавленого читача.

Олена Немкович

Дмитро Степовик

Сергій Тримбач

Валентина Кузик

**Науковці
ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України**

Роман Росляк

Оксана Ламонова

Наталія Стішова

Леся Мушкетик

Учасники Круглого столу «Національна академія наук України – бібліотекам»,
приуроченого 32-й річниці Незалежності України

Світлана Ковальчук
меншій секретар, канд. культурології
Національна бібліотека України
імені Ярослава Мудрого

Олена Шимко
завідувачка відділу комплектування
та обліку документно-
інформаційних ресурсів,
Національна історична
бібліотека України

Надія Каліберда
директор наукової бібліотеки,
Національна музична академія
України ім. П. І. Чайковського

Біля книжкової підбірки Тетяна Галькевич
мол. наук, співробітниця відділу образотворчих мистецтв,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Із подарованими виданнями знайомляться представники
Державної наукової архітектурно-будівельної
бібліотеки імені В. Г. Заболотного: директор Наталія Світла (у цен-
трі), завідувачка відділу комплектування фондів Галина Пономаренко
(праворуч), бібліотекарі Тетяна Рибіна та Олена Чигринець

Інна Лобановська
завідувачка відділу формування
інформаційних ресурсів,
Державна науково-педагогічна
бібліотека ім. В.О. Сухомлинського

Дарія Стегній
завідувачка науково-
бібліографічного відділу,
Національна історична
бібліотека України

Представники найбільших бібліотек м. Києва, учасники Круглого столу

В обговоренні проблеми виступили як представники академічної науки (Сергій Тримбач, Олена Немкович, Дмитро Степовик, Валентина Кузик, Леся Мушкетик, Наталія Стішова, Роман Росляк, Мирослава Карацуба, Оксана Ламонова, Олександр Головка), так і бібліотекарі – одержувачі книжкових дарунків, зокрема, з Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого, Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Національної історичної бібліотеки України, Державної наукової архітектурно-будівельної бібліотеки імені В. Г. Заболотного, Державної науково-педагогічної бібліотеки імені В. О. Сухомлинського та наукової бібліотеки Національної музичної академії ім. П. І. Чайковського.

Так, учений секретар Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого кандидат культурології Світлана Ковальчук у своєму виступі підкреслила: «Спішитиму сповістити наших читачів, які цікавляться питаннями народознавства та мистецтвознавства, що наш фонд поповнився! Наша бібліотека отримала ґрунтовні наукові праці у межах ініціативи Національної академії наук України, і зокрема ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, вагу і пізнавально-освітнє значення яких важко переоцінити. За кожним – дослідження справжніх фахівців, які своєю працею долучилися до збереження історичної пам'яті, традицій, надбань культури і мистецтва, до заповнення наукових прогалів, до примноження інтелектуального потенціалу України. Тож висловлюємо вдячність Національній академії наук України в особі її президента Анатолія Загороднього та гуманітарним академічним науковим колективам, що ініціювали та долучилися до акції».

Високо оцінила книжковий науковий дарунок Національної академії наук України директорка Державної наукової архітектурно-будівельної бібліотеки імені В. Г. Заболотного Наталія Світла. Вона зазначила, що 60-томеве книжкове надходження до фондів їхньої бібліотеки стало справжньою знаменною подією в житті книгозбірні імені В. Г. Заболотного. Збірка фундаментальних народознавчих і мистецтвознавчих видань ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України поповнила книжковий фонд бібліотеки тематичними монографіями, довідково-енциклопедичними виданнями, збірниками наукових праць, альбомами та путівниками, які маніфестують перед світом самобутню українську професійну та народну культуру. Сконцентровані в цих виданнях факти, відомості та узагальнена інформація і нові концепційні осмислення феномену України та її культури у світі є підставою утвердження суб'єктності українського народу та цивілізаційної емансипації української Людини. Доповідачка запевнила свою повагу Національній академії наук України та її установам, а також висловила вдячність колективу ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України.

Невдовзі на ім'я ініціаторів Круглого столу надійшла низка запитів і клопотань від десятків бібліотек різних обласних центрів та університетів із проханням передати означену книжкову продукцію для поповнення і їхніх бібліотечних фондів. Організаторами заходу було прийнято рішення про розширення географії благочинної акції «Національна академія наук України – бібліотекам».

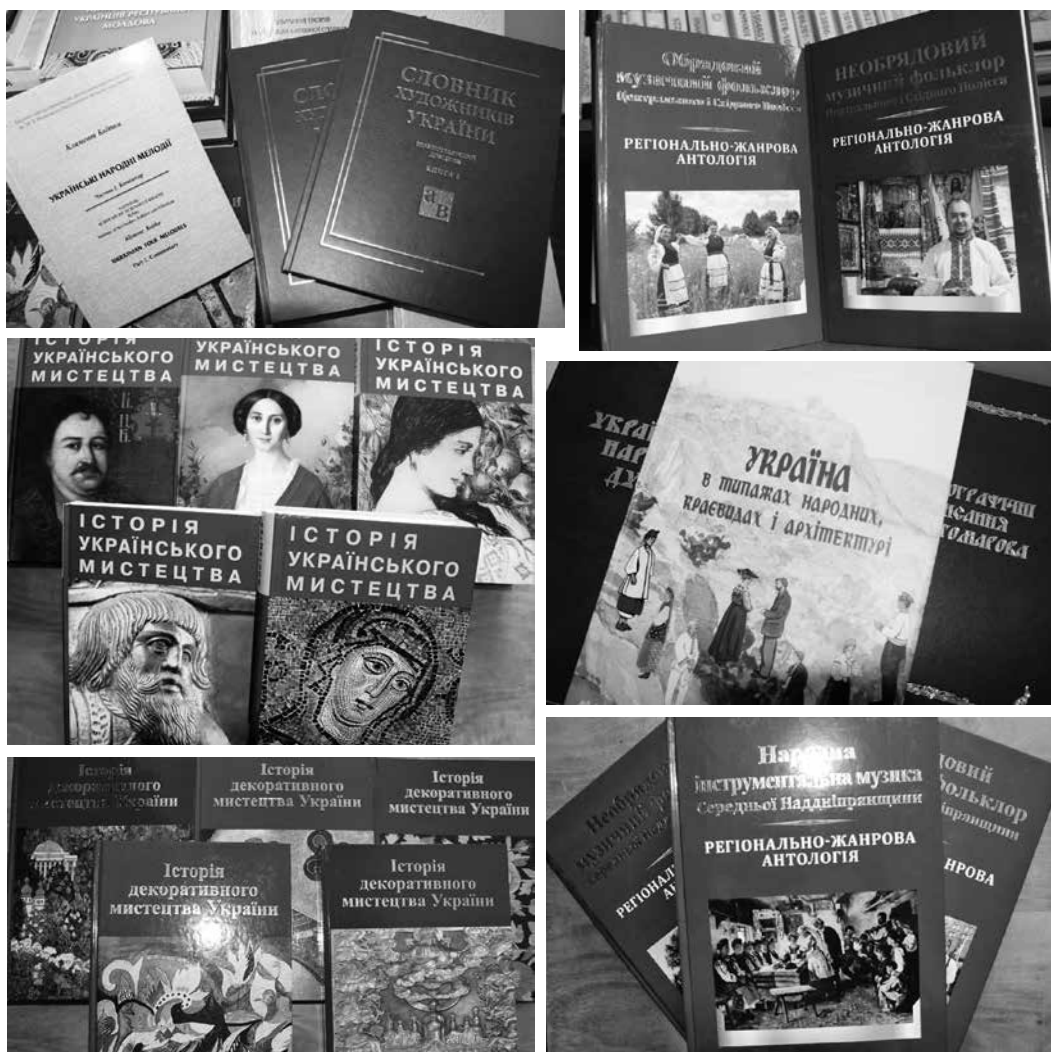
Відтак невдовзі акція вийшла поза межі окремих міст і регіонів та набула всеукраїнського масштабу, охопивши впродовж вересня–листопада 2023 року фактично всі обласні центри та міста з академічними науковими традиціями. Інформація про цю масову добродійну офіру заповнила сторінки фейсбуку, віддзеркалилася в публікаціях та інформативних повідомленнях газет («Україна молода» (12 вересня, 2023; 18 жовтня, 2023; 1 листопада, 2023), «Житомирщина» (6 жовтня, 2023), «Голос України» (2 жовтня, 2023; 19 листопада, 2023), «Вінниччина» (15 листопада, 2023) та інші) тощо.

**Центральноукраїнський державний університет
імені Володимира Винниченка (м. Кропивницький)**

«Головна книгозбірня Кіровоградщини отримала фантастичний книжковий подарунок!» – пишуть працівники наукової бібліотеки ім. Дмитра Чижевського з м. Кропивницького на своїй сторінці у фейсбуку. «Колекція приголомшлива! – продовжують емоційно висловлюватися їхні колеги. – В ній багатотомні видання “Історія українського мистецтва”, “Українські народні думи” з текстами і мелодіями (!), починаючи з раннього козацького періоду, “Історія декоративного мистецтва України”, “Українська музична енциклопедія”, “Українські народні мелодії” видатного українського музикознавця фольклориста Климента Квітки (чоловіка Лесі Українки), “Труди етнографічно статистичної експедиції в Західноруський край” визначного українського фольклориста етнолога Павла Чубинського, автора нашого національного гімну, і багато інших ґрунтовних наукових праць. Отримання цих видань – справжнє інтелектуальне свято для кропивницьких науковців, педагогів, студентів та всіх, хто цікавиться питаннями народознавства та мистецтвознавства».

**Обласна універсальна наукова бібліотека ім. Д. І. Чижевського
(м. Кропивницький)**

(Джерело: https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=pfbid0Z7N7T3ytTUgry1YM1ce8gj2gn43hji636CD35mEeSqX2dAS8jH6mNBpo5XQyRr9El&id=100064940072298)

Центральноукраїнський національний технічний університет (м. Кропивницький)

На сайті кафедри історії, археології, інформаційної та архівної справи Центральноукраїнського національного технічного університету читаємо: «Через можливість активно користуватися щедрою джерельною базою сайту Інституту успішно вирішувалася потреба пошуку необхідної інформації у зручному й мобільному форматі, що, здавалось би, цілком логічно в добу суцільного “діджитал”. Проте представлені в подарованій Академією колекції первозданні ошатні видання, а їх налічується понад 70, раптом повернули правдиве відчуття реалії живої книги» (джерело: <https://snd.kntu.kr.ua/>).

Одеська національна наукова бібліотека

Подячні слова з нагоди отримання унікальної збірки видань з народної культури від Національної академії наук України з'явилися на офіційному сайті Одеської національної наукової бібліотеки

(джерело: http://odnb.odessa.ua/view_post.php?id=4370&fbclid=IwAR3ILSO3JbARPpdP4mafB2HGVhPISXdzw-YuPfb6f7tzKHn2qV7xjBnHOc8).

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

«Висловлюємо щирю вдячність Національній академії наук України в особі її очільника – академіка НАН України Анатолія ЗАГОРОДНЬОГО, а також науковому колективу Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України за вагоме поповнення книжкового фонду нашої книгозбірні фундаментальними виданнями з української та європейської етнології, з національної культури, народної та професійної творчості, які стали справді потужним внеском до бібліотечного фонду однієї з провідних книгозбірень м. Одеси та країни», – заявив декан факультету історії та філософії Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, професор В'ячеслав Кушнір.

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Інформація про щедрий книжковий дарунок Національної академії наук України з'явилася на сайті Центральної наукової бібліотеки Каразінського університету (джерело: https://karazin.ua/news/tsentralna-naukova-biblioteka-karazinsko-ho-universytetu-otry/?fbclid=IwAR3FVBzgiV-Mi-kOskPt-s4N8XtL-wFVMrGZzYOeJzRQ_LSBjMzKbJbJgjY) та на фейсбуксторінці Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка:

(джерело: https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=pfbid02y73CwJfKEAUx1XSUHTqjPT4hSq7WLvY42ghsbY13R2RCszEHXc58CSShyZq5CXVNI&id=100064851211798).

Проректор з науково-педагогічної роботи Каразінського університету Антон Пантелеймонов подякував Національній академії наук України за те, що бібліотека Університету поповнюється та підсилюється таким змістовним і ґрунтовним даром від Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України.

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

«Напередодні професійного свята Всеукраїнського дня бібліотек наукова бібліотека отримала неочікуваний прекрасний дарунок – колекцію ґрунтовних наукових видань з історії українського мистецтва, етнології та фольклористики, – пишуть викладачі та пошанувачі національної культури Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара на фейсбук-сторінці свого закладу (джерело: https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=pfbid0XMhaW1g8HunsBBrXk3NuEkWFvyk7FXm76eaX5Yn5JTR5XCTzGFziKskK7sJnqZCl&id=100028975255579). Ці книжкові дарунки, отримані завдяки акції «Національна академія наук України – бібліотекам», будуть супроводжувати і збагачувати інформативно навчальний процес, прикрасять ювілейні та тематичні виставки, стануть у нагоді при проведенні соціокультурних заходів».

Івано-Франківська обласна універсальна наукова бібліотека ім. І. Франка

«Івано-Франківська обласна універсальна наукова бібліотека ім. І. Франка висловлює сердечну вдячність Національній академії наук України в особі її керівництва – Президента Анатолія Загороднього – за справді державницький підхід до питання співпраці з університетами країни та за щедрий дарунок фундаментальних видань з народознавства, історії української культури, народної та професійної творчості. Ця література, підготовлена працівниками академічної установи – Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, – стане важливим пізнавальним та естетичним джерелом знань для читачів обласної бібліотеки – науковців, студентів, шанувальників національної культурної спадщини; послужить запорукою плідної співпраці НАН України та закладів вищої освіти України».

15 вересня 2023 року в Івано-Франківській ОУНБ ім. І. Франка відбулася презентація фундаментальних наукових видань, які подаровані обласній книгозбірні в рамках благодійної акції «Національна академія наук – бібліотекам».

Ірпінська міська публічна бібліотека імені Максима Рильського

Волинська державна обласна універсальна наукова бібліотека ім. Олени Пчілки

«Фонди Волинської ДОУНБ ім. Олени Пчілки поповнились новими виданнями завдяки співпраці з Інститутом мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України. Бібліотека отримала понад 70 примірників книг, що зацікавлять мистецтвознавців, істориків, культурологів, етнологів, краєзнавців, філософів та всіх шанувальників української культури. Всі видання мають широкий спектр інформативності, прекрасно ілюстровані, з належним рівнем видавничої підготовки і якістю виготовлення, будуть не лише корисними читачам, а й даруватимуть їм естетичну насолоду», – повідомляється на фейсбук-сторінці Волинської ДОУНБ ім. Олени Пчілки (джерело: https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=pfbid02qpWEsBbHN5fX6iq3pZoQU3uwgFByLWzpSUwEPFSVgV8HEnBr0yrFBii7HdYqH6Uxl&id=100069433232434).

Волинський національний університет імені Лесі Українки

На сайті бібліотеки Волинського національного університету імені Лесі Українки наголошується на науково-пізнавальній вартості книжкового дарунку: «Добірка таких книг стане важливою частиною фонду нашої книгозбірні, вагомим джерелом поповнення бібліотечної колекції, правдивим відображенням багатой і достойної культури України, допомогою в осучасненні й інформативному забезпеченні освітньо-наукового процесу задля духовного зростання наших читачів» (джерело: <http://library.vnu.edu.ua/2023/10/05/podiaka/#site-main>).

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

На фейсбук-сторінці бібліотеки Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини зазначено: «Попри важкі реалії сьогодення, шляхетна справа благодійників продовжує жити в стінах бібліотеки Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Цього разу в рамках акції “Національна академія наук України – бібліотекам” ми отримали від Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України щедрю книжкову колекцію народознавчого та мистецтвознавчого спрямування: унікальний 10-томний корпус фольклорно-етнографічних експедиційних джерел “Етнографічний образ сучасної України”, перевидана етнографічна спадщина П. Чубинського, М. Костомарова, Ф. Колесси, багатотомні історії образотворчого та декоративного мистецтва, кіно,

музики та театру, музичні та фольклористичні енциклопедичні праці. Тішимося дарунками, сподіваємося на подальшу співпрацю!» (джерело: https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=pfbid0bvD167HNePj4fzhy24sZnddm2amnpHggCAakgkm9U4W4oyaN2kRdBwJDRgX5jurPl&id=100057424601382).

Чернівецька обласна універсальна наукова бібліотека ім. М. Івасюка

Сайт Чернівецької обласної універсальної наукової бібліотеки ім. М. Івасюка інформує, що до її фондів надійшла нова наукова література від Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України. «Видання фундаментальні та дуже необхідні бібліотечній установі для задоволення читацького попиту науковців, дослідників, студентів та учнів саме в такій літературі» (джерело: https://www.library.cv.ua/knyzhkova-kolektsiya-v-podarunok.html?fbclid=IwAR3RY5bDwbAAkUYr4V5_7AC_1UvjzXrhw7d8S8DHUCnMxUUKRiC0nAk1dA0).

Закарпатська обласна універсальна наукова бібліотека ім. Ф. Потушняка

На фейсбук-сторінці Закарпатської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. Ф. Потушняка читаємо: «Дякуємо Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. Максима Рильського НАН України за подаровані десятки таких цінних довідкових видань. Серед них також є першодруки праць вчених, перевдані книги, які є бібліографічною рідкістю, вибрані твори, монографії тощо. Зокрема: “Історія української етнографії” Філарета Колесси, “Українські народні мелодії” Климента Квітки, “Українські народні балади Східної Словаччини” Ореста Зілинського та ін». (Джерело: https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=pfbid02R9k3JoAnxSkZCDRd95gB6BUoW4tuNBgTCZeXsPsqCw1cjFXhk4XA2czTtErvDYXlX&id=100070176739931).

Національна історична бібліотека України

Високо оцінила добродійний жест Академії наук на своїй фейсбук-сторінці Національна історична бібліотека України: «Ми отримали в дарунок 281 примірник наукових видань, що стануть цінним поповненням фонду історичної книгозбірні та сприятимуть поширенню знань з історії України, народної культури, самобутніх традицій та звичаїв рідного краю, збереженню історичної пам'яті» (Джерело: https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=pfbid034RsU9gwdx2dEzAxuZWL9CGwptXGkMq14bUQEP1PHuEunEC3u6UjEgh27gb1znDAGl&id=100064869720955).

Вінницька обласна універсальна наукова бібліотека імені Валентина Отамановського

«25 вересня 2023 року Вінницька обласна універсальна наукова бібліотека ім. В. Отамановського отримала 70 примірників фундаментальних видань народознавчого та мистецтвознавчого спрямування від Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України. Серед надзвичайно цінних видань, підготовлених колективом шанованої установи, особливо варто виділити унікальний корпус фольклорно-

етнографічних експедиційних джерел “Етнографічний образ сучасної України”, перевидану етнографічну спадщину П. Чубинського, М. Костомарова, Ф. Колесси, багатотомові історії образотворчого та декоративного мистецтва, кіно, музики та театру, музичні та фольклористичні енциклопедичні праці», – інформується на фейсбук-сторінці Вінницької обласної універсальної наукової бібліотеки імені Валентина Отамановського (джерело: https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=pfbid03E6qQ9wCT6ggxbyQW2QjtiS6yXEVyuYa2VHrDV2UIWdYeadesuCJyQ3CdUMXWTvCl&id=100064523777116).

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

«Безмежно вдячні очільнику Національної академії наук України, академіку Анатолію Загородньому й колективу Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України за прекрасний подарунок напередодні Всеукраїнського

дня бібліотек», – повідомила на сторінці фейсбуку Валентина Білоус, директорка наукової бібліотеки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (джерело: https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=pfbid02tAoHAsrv8YetBdD9NZtSD8Se96CeXQKN22dA2DbKsRyj2JP9ZoYs8biECx1oi3Hl&id=100008565878798).

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

Сайт бібліотеки імені Михайла Андрійовича Жовтобрюха Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка повідомив про отримання в дарунок цінних видань від Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України в межах добровільної акції «Національна академія наук України – бібліотекам», яка проводиться за підтримки очільника Академії Анатолія Загороднього (джерело:

<http://lib.pnpu.edu.ua/naukovi-vidannja-pnpu>).

27 вересня 2023 року в читальній залі відбулася презентація цих подарованих книг, на яку завітали академічна спільнота, співробітники та студенти Університету.

Бібліотека Національної музичної академії України ім. П. І. Чайковського

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

На сайті наукової бібліотеки імені Михайла Максимовича Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького опубліковано пост з подякою колективу Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України за цінні книжкові дарунки (джерело: https://biblioteka.cdu.edu.ua/index.php/8-novyny/1008-knyzhkovi-darunky-vid-akademichnoho-instytutu.html?fbclid=IwAR23HR1BRH3_fWIoScmSYn0mbRPRRzeMSymWlldENu9zVumHCV1fIEFC6Sc).

Бориспільська публічна бібліотека ім. В. Чорновола

Співробітники Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України передали в дар наукову літературу, що вийшла друком за роки незалежності в цій установі, Бориспільській публічній бібліотеці ім. В. Чорновола.

Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України отримав колективні подяки від низки інших бібліотек та університетів України.

Представлений ілюстративний ряд, що візуалізував презентаційні заходи та передані в дарунок збірки книг, лише частково віддзеркалює ту й справді добру волю і шляхетний вчинок науковців НАН України на сприяння вітчизняним книгозбірням в оновленні їхніх книжкових ресурсів, у створенні бібліотечних полиць академічної україністичної літератури нової доби, доби Незалежності. Ці щедрі безкоштовні книжкові офірування Національної академії наук бібліотекам цілком суголосні інспірованій Урядом ініціативі – очищення вітчизняних бібліотечних книгосховищ від ідеологічно, фактологічно та концепційно застарілої радянської і російськомовної книжкової продукції. Подаровані бібліотекам багатотомні видання з вітчизняної культури, що цілісно й панорамно представляють потужний мистецький, естетичний і духовний потенціал української народної і професійної культури, сприятимуть формуванню національного культурно-інформаційного простору, підвищенню ідентифікаційного потенціалу культурної спадщини українства.

Вражаючим, на думку освітянської інтелігенції, є й обсяг цього добродійного дарунку: університетські наукові та публічні міські бібліотеки отримали понад 3 000 книг. Зазначимо, що немала, як для учених гуманітаріїв, і загальна ринкова вартість цих видань, що складає близько 3,5 млн гривень. Немаловажно й те, що (до честі наукового колективу ІМФЕ) виготовлені вони за позабюджетні кошти і великою мірою завдяки самим науковцям, які виконували левову частку редакційно-видавничих та поліграфічних робіт.

Вчена рада Інституту ім. М. Т. Рильського розглядає цю акцію як рух наукового колективу назустріч вітчизняній університетській освіті, на зміцнення зв'язків академічної науки із закладами вищої освіти та на підвищення україноцентричної поінформованості суспільного загалу в царині національної культури і мистецтва.

Акція триває! Колектив ІМФЕ має намір поповнити книжкові фонди бібліотек та університетських книгозбірень звільнених від ворога українських міст.

Науковці свідомі, що на часі не менш важливе завдання – створити бібліотечну полицю українознавчої літератури в кожній столиці провідних держав світу. Це архіважлива місія як Уряду, так і української наукової інтелігенції – зробити Україну впізнаваною у світі засобом просування української книги, популяризації вітчизняної культури та мистецтва.

Надійшло / Received 26.11.2023

Рекомендовано до друку / Recommended for publishing 14.12.2023

ГОРОШКО-ПОГОРЕЦЬКА ЛЕСЯ

кандидатка історичних наук, старша наукова співробітниця відділу етнології сучасності Інституту народознавства НАН України, ведуча на радіо «Львівська хвиля» (Львів, Україна).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8741-2467>

HOROSHKO-POHORETSKA LESYA

PhD in History, Higher Research Fellow at the Department of Ethnology of Modernity at the Institute of Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, presenter at the *Lvivska Hvylya* radio station (Lviv, Ukraine).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8741-2467>

Бібліографічний опис:

Горошко-Погорецька, Л. (2023) Повідомлення «Вода в обрядовості українців: фрагменти звичаєво-обрядової культури». *Народна творчість та етнологія*, 4 (400), 95–97.

Horoshko-Pohoretska, L. (2023) Report *Water in the Ceremonies of Ukrainians: Fragments of the Customary Ritual Culture*. *Folk Art and Ethnology*, 4 (400), 95–97.

© Видавництво ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2023. Опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

ПОВІДОМЛЕННЯ «ВОДА В ОБРЯДОВОСТІ УКРАЇНЦІВ: ФРАГМЕНТИ ЗВИЧАЄВО-ОБРЯДОВОЇ КУЛЬТУРИ»

26 червня 2023 року на засіданні Бюро Відділення літератури, мови та мистецтвознавства НАН України було представлено до обговорення доповідь «Вода в обрядовості українців: фрагменти звичаєво-обрядової культури» молодій дослідниці, кандидатки історичних наук, старшої наукової співробітниці відділу етнології сучасності Інституту народознавства НАН України, ведучої на радіо «Львівська хвиля», авторки праць «Символіка води в обрядовій традиції жителів Черкащини», «Вода в ритуалі: карпатська традиція» Лесі Горошко-Погорецької. Порушені в доповіді питання розкрили широку палітру застосування приписуваних народною уявою воді магичних функцій, її раціональне використання в санітарно-гігієнічних практиках та народному лікуванні українців. Пропонуємо увазі читача стислий виклад доповіді Л. Горошко-Погорецької.

Вода – речовина без смаку, запаху та кольору, про яку людина згадує тоді, коли її бракує або стає забагато. Аби убезпечити себе від нестачі води, українці витворили низку звичаїв з пошанування джерел (освячення, очищення, заборони щодо забруднення тощо), а також

Іл. 1. Павлович Ю. Хресний хід на поля.
За: <http://ethnography.org.ua/content/yu-pavlovych-hresnyy-hid-na-polya>

Іл. 2. Перша купіль немовляти.
За: <https://www.facebook.com/photo/?fbid=6401058269944785&set=a.1241252835925380>

різноманітні метеорологічні дії, що мали на меті попередити посуху й забезпечити достатню кількість опадів у час вегетації рослин. Одним з таких звичаїв є хресний хід на поле, якого дотримувались у весняно-літній період і під час якого громада села на чолі зі священником обходила ниви, а панотець скроплював святою водою посіви. Так чинили, аби вберегти поле від шкідників, громовиці та надмірних опадів чи, навпаки, посухи. Обрядодія могла бути превентивним обрядом викликання дощу, її дотримувалися лише в часі тривалого бездощів'я (іл. 1).

Завдяки своєрідним обрядовим чинностям наші пращури намагалися приборкати воду, якщо вона перетворювалася на норавливу стихію. Скажімо, закарпатські гуцули, яким ріка *«дуже біла у березі і уривала землю»*, вранці на Благовіщення закопували трохи *«живого срібла»* (ртуті) у те місце, куди хотіли скерувати потік води. А ось покутяни туди, *«де вода беріг лупає»*, воліли вилити *«мертву»* воду.

«Мертвою» зазвичай вважають воду, якою обмили небіжчика. І досі її традиційно мають за винятково небезпечну. Однак, незалежно від того, чи люди надають обрядового значення обмиванню померлого, цього звичаю, як і традиції першої купелі немовляти, дотримуються всі. Ба більше, ці обрядові реалії належать до так званих культурних універсалій, оскільки в такий спосіб здійснюється не лише цілком очевидне очищення ключових об'єктів ритуалу, але і їхній обрядовий перехід з одного стану в інший (з потойбіччя у світ живих і навпаки) (іл. 2).

У весільному обряді одним зі звичаїв, який, очевидно, глибинно пов'язаний з ідеєю *«переходу»* молодих до нового – подружнього – стану, є традиційне *«переливання»* їм водою дороги (перед шлюбом та після нього, перед переїздом молодої в дім чоловіка). У другій половині XIX ст. такий звичай, якому в народі надавали традиційного пояснення (щоб молоді були здорові, як вода, щасливі, жили у злагоді, мали дітей, щоб їм завжди було весело й мило тощо), побутував на Покутті, Буковині, Поліссі, Поділлі, Середній Наддніпрянщині, у південних районах України, в українських селах Молдови. Нотовано його подекуди і в Карпатах, однак, за словами респондентів, так чинили лише зі зловорожою метою. Схожі *«негативні»* пояснення щодо доцільності дотримання звичаю іноді вдається почути і в інших куточках України.

За допомогою низки гідромантичних дій українки здавна намагалися *«зазирнути»* у своє майбутнє. Однією з таких дій є звичай ворожити, слідкуючи за плином купальських віночків. Сьогодні його часто реконструюють під час календарних громадських святкувань. Однак у 2022 році внаслідок повномасштабного вторгнення росії в Україну звичай дотримали у своєрідний спосіб. На Івана Купала в Києві Дніпром пустили вінки, до яких прикріпили вміщені в пляшечки листи для мешканців окупованих територій. Їх назвали *«листами любові»* і в такий спосіб спробували передати звісточки на ті землі, з якими відсутній інший спосіб комунікації. Відтак ми стали свідками трансформації традиційного звичаю, який поєднався з ще одним архаїчним звичаєм надсилати послання у пляшці в разі корабельної трощі.

Наразі розглянуто лише кілька звичаєво-обрядових реалій із застосуванням води, однак навіть вони є яскравим свідченням тривкості української народної традиції та її гнучкості до обрядових переосмислень.

Надійшло / Received 29.06.2023

Рекомендовано до друку / Recommended for publishing 14.12.2023

КОВАЛЬ-ФУЧИЛО ІРИНА

кандидатка філологічних наук, старша наукова співробітниця відділу української та зарубіжної фольклористики Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ, Україна).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4048-9114>

KOVAL-FUCHYLO IRYNA

a Ph.D. in Philology, a senior research fellow at the Ukrainian and Foreign Folkloristics Department at the M. T. Rylskiy Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4048-9114>

Бібліографічний опис:

Коваль-Фучило, І. (2023) Проект «Усні історії українських біженок у Європі». *Народна творчість та етнологія*, 4 (400), 98–100.

Koval-Fuchylo, I. (2023) Project *Oral histories of Ukrainian refugees in Europe*. *Folk Art and Ethnology*, 4 (400), 98–100.

© Видавництво ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2023. Опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

ПРОЄКТ «УСНІ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКИХ БІЖЕНОК У ЄВРОПІ»

Реалізацію проекту «Усні історії українських біженок у Європі» я розпочала у квітні 2023 року в Лодзькому воєводстві Республіки Польща. Стимулом для виникнення ідеї проекту стало власне спостереження за українськими громадянами, які через війну стали внутрішньо переміщеними особами в Україні й особами з тимчасовим захистом у Європі: люди готові були ділитися своїми історіями; вони хотіли, щоб їхні розповіді почули. У Лодзі в Будинку кіно від початку повномасштабного воєнного вторгнення Росії в Україну запрацював центр для українських біженців. Тут українці, які перетнули кордон після 24 лютого 2022 року, могли прийти відпочити, поїсти, вибрати необхідний одяг. Для дітей була зроблена ігрова зона. Жінки сиділи за столами, обідали, знайомилися, ділилися своїми історіями, порадами щодо адаптації на новому місці проживання. Лодзький Будинок кіно став основним місцем, де я здійснювала свої записи, перебуваючи в Польщі. Тут було зручно працювати, оскільки діти бавилися, а матері могли спілкуватися. Жінки охоче йшли на контакт, погоджувалися на запис їхньої розповіді. За три місяці (квітень – червень 2022 р.) лише одна жінка відмовилася дати згоду на запис розмови, але готова була поговорити без диктофона. Умови запису,

а також той факт, що я, як і мої співрозмовниці, була біженкою, тобто однією з них, дають підстави стверджувати, що записані наративи близькі до тих, які функціонують у живому побутуванні, тому що й без моїх записів жінки розповідають одна одній свої історії. У Польщі я записала тридцять інтерв'ю. Моє наукове стажування тривало у варшавському Інституті археології і етнології Польської академії наук.

Від вересня 2022 року до кінця лютого 2023 року я працювала в Парижі. Перебувала там на запрошення програми «Паузе», яка надає стипендії вченим з різних країн, що перебувають у небезпеці. Наукове стажування відбувалося на відділі славистики Сорбоннського університету.

У Парижі найчастіше записувала інтерв'ю в приміщенні громадської організації «Україна для всіх», що розміщується на вул. Палестини, 6. На першому поверсі – Українська автокефальна православна церква Святого Симона (Константинопольський патріархат), на другому і третьому – Українська бібліотека імені Симона Петлюри, а на четвертому – приміщення громадської організації «Україна для всіх». Там навчають дітей української мови, організують гуртки з ліплення з глини, малювання, аплікації, ткацтва, пап'є-маше, французької мови тощо. Учителями найчастіше стають українські біженки, які охоче працюють із дітьми. Це допомагає їм почуватися корисними далеко від Батьківщини. Крім того, діє бібліотека, у якій можна взяти книги додому. Час від часу там відбуваються творчі вечори. Так, мені запропонували розповісти про свою наукову роботу, і 18 лютого 2023 року я прочитала лекцію «Український фольклор: традиції і сучасність».

Від березня до грудня 2023 року здійснюватиму свої записи в Гельсінкі, де працюю у Фінському літературознавчому товаристві, яке запросило мене створити архів інтерв'ю з українськими біженцями, котрі прибули у Фінляндію. Після закінчення війни цей архів аудіо-записів буде передано у відділ Архівних наукових фондів рукописів і фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України. Про це укладено договір між цими двома науковими установами.

У Гельсінкі вже тривалий час діє Культурний центр Товариства українців Фінляндії. Тут організовано різні заходи для дорослих і дітей. Діти малюють, ліплять із глини, здобувають знання з фінської мови, працює бібліотека. Завдяки діяльності таких українських осередків за кордоном українкам і їхнім дітям значно легше перебути час війни далеко від дому.

Основна моя мета під час інтерв'ю – почути, що сама оповідачка хоче розповісти про себе, що для неї важливо, щоб я почула. Є кілька інтерв'ю, де я майже не ставила запитань, а лише слухала, іноді щось уточнювала. Утім, орієнтовний перелік запитань я підготувала. Це такі питання:

1. Де застала вас війна? Як ви дізналися про війну, якою була ваша перша реакція?
2. Чи були у вас якісь передбачення щодо активізації війни?
3. Які, на вашу думку, причини повномасштабного вторгнення?
4. Як ви провели перші дні активної фази війни?
5. Коли й чому ви вирішили поїхати за кордон? Що спричинило таке рішення?
6. Що вам відомо про долю рідних і сусідів?
7. Якою була ваша евакуаційна дорога за кордон? Чому ви обрали Польщу / Францію / Фінляндію?
8. Хто вам допомагав, які були перешкоди, труднощі?
9. Опишіть перші дні за кордоном. Яких людей ви зустріли?
10. Що ви очікуєте найближчим часом?
11. Як сьогоднішня війна вплине на майбутнє України?
12. Чим відрізняються українці і поляки / французи / фіни?

13. Які цікаві місця відвідали в Лодзі / Парижі / Гельсінкі? Які ще міста відвідали?

14. Чим відрізняється ваш день в Україні й на новому місці? Які основні труднощі доводиться долати?

15. Чи плануєте ви повернутися додому?

16. Які історії про інших людей вам розказували?

17. Що самі хочете сказати важливого, про що я не запитала?

Цей орієнтовний перелік питань може бути розширений іншими, залежно від ситуації та розповіді оповідачки. Часто я розповідаю співрозмовниці власну історію, оскільки хочу, щоб наша розмова була взаємним обміном інформацією, емоціями, роздумами.

Мої майбутні студії української оповідної традиції про досвід біженства від війни матимуть передусім фольклорне спрямування. Планую здійснювати їх науковий аналіз у контексті живого побутування, тому робота включатиме такі пункти: особливості стратегії самопрезентації респондентів; сюжетна лінія розповіді; визначення тем-фаворитів і тем-табу; особливості номінації; основні образи, концепти наративів (війна, дорога, Україна, чужа сторона, групові й індивідуальні портрети оповіда); визначення впливу української оповідної традиції на способи вербалізації досвіду; порівняння розповідей про сьогоденне біженство з наративами про інші примусові переселення внаслідок природних і техногенних катастроф, політики держави тощо.

Зафіксовані автобіографічні наративи планую досліджувати в контексті побутування інших культурних текстів, зокрема візуального інтернет-фольклору (меми, авторські ілюстрації), наївної та авторської поезії.

Надійшло / Received 01.08.2023

Рекомендовано до друку / Recommended for publishing 14.12.2023

МИКИТЕНКО ОКСАНА

докторка філологічних наук, провідна наукова співробітниця відділу української та зарубіжної фольклористики Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ, Україна).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7613-8557>

МУКУТЕНКО OKSANA

Doctor of Philology, Chief Research Fellow of the Department of Ukrainian and Foreign Folkloristics at the M. T. Rylskiy Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7613-8557>

ВАХНІНА ЛЕСЯ

кандидатка філологічних наук, старша наукова співробітниця, завідувачка відділу української та зарубіжної фольклористики Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ, Україна).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1030-7140>

VAKHNINA LESIA

a Ph.D. in Philology, Senior Research Fellow, Head of the Department of Ukrainian and Foreign Folkloristics at the M. T. Rylskiy Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1030-7140>

Бібліографічний опис:

Микитенко, О., Вахніна, Л. (2023) Україна – Латвія: розвиток наукового співробітництва в умовах війни. *Народна творчість та етнологія*, 4 (400), 101–106.

Mukytenko, O., Vakhnina, L. (2023) Ukraine – Latvia: development of scientific cooperation in times of war. *Folk Art and Ethnology*, 4 (400), 101–106.

© Видавництво ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2023. Опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

УКРАЇНА – ЛАТВІЯ: РОЗВИТОК НАУКОВОГО СПІВРОБІТНИЦТВА В УМОВАХ ВІЙНИ

Попри широкомасштабну агресію РФ проти України та військові дії, що понад півтора року тривають у нашій державі, продовжується наукове співробітництво інститутів НАН України, зокрема Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського, з установами європейських країн, у тому числі Латвії. Так, у 2022 році провідна наукова співробітниця ІМФЕ докторка філологічних наук О. Микитенко взяла участь у 14-й Міжнародній конференції Робочої групи з календарного фольклору при SIEF (*International Society for*

Ethnology and Folklore), що відбулася в Ризі на базі Інституту літератури, фольклору та мистецтва Латвійського університету, за сприяння столичного державного культурного фонду та Міністерства освіти і науки Латвійської Республіки. Одним з організаторів авторитетної міжнародної наукової зустрічі був Архів латиського фольклору, що розміщується у стінах Національної бібліотеки Латвії – величної сучасної будівлі на березі Даугави, де й проходили засідання. У конференції, темою якої було обрано «Бізнес і традиції» (*Commerce and Traditions*), узяли участь (як особисто, так і онлайн) понад 40 учасників – істориків, етнологів, фольклористів, соціологів, мистецтвознавців, культурологів із багатьох країн Європи та Азії – Болгарії, Великої Британії, Греції, Естонії, Італії, Латвії, Литви, Німеччини, Румунії, Словенії, України, Франції, Індії та Філіппін, а також США, чим було засвідчено важливість і актуальність обраної проблематики, а детальну інформацію про конференцію було висвітлено на сайті ІМФЕ. Основними темами доповідей можна визначити проблеми, пов'язані із сучасними моделями традиційної обрядовості (календарного та родинного циклів) у вимірі національної ідентичності та історико-культурної пам'яті, що важливо як для країн Європи, так і України. Сьогодні виникає питання, чи може так званий маркетинг традицій, до сфери якого належить культурний туризм, із притаманним йому рекламним дискурсом, ставати стимулом для розвитку самої традиції, яка неминуче зазнає змін сучасності, утрачаючи традиційні риси та локальну самобутність. Виступи засвідчили, що, попри набуття в сучасних умовах нових форм та функцій, народна культура відіграє особливу роль в аспекті прагматики й соціально-культурної комунікації і тим самим стає важливим чинником суспільної та культурно-естетичної динаміки. Водночас традиційні форми, які відповідають духовним потребам сучасності, самі стають сучасністю, поступово кристалізуються, напластовуються й відтворюються у сфері масової культури та трансформованої традиції.

Перебуваючи на початку вересня 2023 року в Ризі, де ми брали участь у 15-й Європейській міжнародній науковій конференції з народної культури IOV (Міжнародна організація з народної творчості), мали також можливість спілкуватися з українськими біженцями, аналізувати моделі взаємної інтеграції української спільноти та латвійського суспільства, яке надає значну підтримку створеному товариству «Україна у Латвії». На запрошення Інституту літератури, фольклору та мистецтва Латвійського університету 6 вересня 2023 року відбулася зустріч із директоркою інституту професоркою Евою Еглая-Крістоне, організатором минулорічної конференції професором Айгірсом Лієлбардісом, завідувачкою Архіву латиського фольклору професоркою Ритою Грінвальде, багаторічною співробітницею архіву відомою фольклористкою Марою Віксна (наукові контакти останньої з українськими науковцями складають майже 40 років). Слід зазначити, що Мара Віксна разом з іншими представниками гуманітаристики в 2021 році була удостоєна високої державної нагороди Латвії – ордена Трьох зірок. Латвійські колеги ознайомили українських гостей з унікальними одиницями збереження та сучасними умовами їх зберігання. Оцифрування дає змогу користуватися матеріалами архіву в багатьох країнах світу. Нам випала честь виступити на вченій раді згаданого Інституту перед його співробітниками. У дружній, теплій атмосфері нас ознайомили з роботою закладу, показали Архів латиського фольклору, розповіли про плани на майбутнє, зокрема про заплановане відзначення 100-річчя з дня утворення Архіву латиського фольклору у 2024 році. Було представлено й передано до бібліотеки ІМФЕ тематичний збірник Інституту «LETONICA» (№ 49, 2023) (головний редактор – Уна Балодє), який включено до баз Scopus, ERIH та EBSCO. Інститут опрацьовує матеріали міжнародної конференції «Бізнес і традиції», і збірник має вийти найближчим часом. З українського боку було передано видання ІМФЕ: «Українці: історико-етнографічна монографія» (головний редактор – академік НАН України Г. Скрипник) (Київ, 2005), а також один з останніх

випусків журналу «Народна творчість та етнологія». Латвійські колеги з вдячністю прийняли запрошення взяти участь в українському виданні, що сприятиме підтримці та розвитку плідної співпраці.

Водночас варто наголосити на тому, що наукові контакти між Інститутом мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України та Інститутом літератури, фольклору та мистецтва Латвійського університету мають набагато ширшу історію. Так, упродовж 19–25 липня 2004 року в Ризі на базі цього Інституту відбулася 34-а Міжнародна наукова баладна конференція, у якій брала участь Л. Вахніна. Цей захід відбувся під патронатом президентки Латвії професорки Вайре Віке Фрайберг, яка разом зі своїм чоловіком Імансом були учасниками конференції, відкритими для спілкування. Уже тоді вона підкреслила, коли йшлося про наступну конференцію в Києві, що Україна має бути європейською демократичною країною, побажавши перемоги на виборах майбутньому президентові України Віктору Ющенку (Л. Вахніна. Свято народної культури в Латвії. *Народна творчість та етнографія*. 2005. № 2. С. 123–125). На цій конференції було ухвалено рішення про проведення саме в Києві в ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України 35-ої Міжнародної баладної конференції. Латвія підтримала Україну, яка стала першою серед пострадянських країн організатором такого поважного заходу. Символічно, що під час свого перебування в Києві президентка Латвії, водночас авторка багатьох книжок, коли отримала видання матеріалів 35-ої Міжнародної баладної конференції, здійснене ІМФЕ (35th International Ballad. Conference SIEF. Papers and Materials (2005. July 6–11. Kyiv, Ukraine) (головний редактор – академік Г. Скрипник, упорядники – Інна Головаха, Лариса Вахніна. Київ, 2009), сказала: «Балади завжди в моєму серці». Одним з організаторів цієї конференції була відома фольклористка професорка Дас Була, яка свого часу очолювала Архів латиського фольклору та Інститут, співпрацюючи з Міжнародною комісією з вивчення народних пісень та балад.

Упродовж років українські науковці підтримують дружні наукові контакти з багатьма фольклористами й етнологами Латвії. Однією з них є znana науковиця, завідувачка відділу етнографії в Латвійському етнографічному музеї-скансені в Ризі докторка історичних наук, професорка Айя Янсоне, яка також є головою Латвійської секції IOV (Міжнародної організації з народної творчості). У 2013 році вона була гостею ІМФЕ під час проведення 13-ої Європейської міжнародної конференції IOV. За результатами конференції було видано збірник наукових праць «Шляхи розвитку традиційних європейських культур у ХХІ столітті» (головний редактор – академік НАН України Г. Скрипник, упорядник – Л. Вахніна) (Київ, 2017).

Цьогоріч Рига стала місцем, де відбулася 15-а Європейська міжнародна конференція IOV, що проходила 3–4 вересня 2023 року на базі Латвійського етнографічного музею-скансену. Серед організаторів конференції, крім Міжнародної організації з народної творчості (IOV) та Латвійського етнографічного музею-скансену, був також Латвійський національний культурний центр, що надало широкого громадського звучання науковому заходу. Було порушено важливі питання, об'єднані темою «Нематеріальна культурна спадщина в європейському соціальному просторі: художній вимір та культурні практики». Заснований у 1924 році, Музей є одним із найстаріших та найбільших скансенів у Європі, на території якого (87 га) представлено 114 музейних об'єктів – селянських будівель, культових споруд тощо з різних історико-культурних земель Латвії (Курляндія, Латгалія, Відземе, Земгале, Селіє). Науководослідна діяльність Музею (наукові видання, тематичні виставки) вдало поєднується з навчально-освітньою та культурно-виховною роботою, реалізуючи різноманітний спектр освітніх програм і проєктів.

Участь (також онлайн) у конференції взяли науковці з Естонії, Китаю, Латвії, Литви, Польщі, України, які виголосили ряд актуальних доповідей з різних проблем нематеріальної культурної спадщини в їхніх країнах. Робочими мовами конференції були латиська та англійська. Виступи синхронно перекладалися й супроводжувалися цікавими презентаціями та викликали жваве й зацікавлене обговорення.

Окремим блоком можна представити доповіді латвійських колег, які прозвучали в перший день заходу в конференційній залі Етнографічного музею-скансену. Початок конференції збігався з проведенням щорічного Фестивалю традиційних ремесел, що проходив на території Музею. Відкриваючи пленарне засідання, директор Музею Зінда Кергалве наголосила на важливості популяризації культурної спадщини, зокрема традиційних ремесел як складника національної ідентичності Латвії, та закликала присутніх до всебічної підтримки національної традиції в сучасній культурній практиці. Це завдання є одним із пріоритетних для Етнографічного музею-скансену Латвії, де щороку відбуваються велелюдні фестивалі-ярмарки народного вжиткового мистецтва.

Питанням традиції та інновації в латиському вжитковому мистецтві була присвячена доповідь завідувачки відділу етнографії Латвійського етнографічного музею-скансену докторки історичних наук Айі Янсонє, яка наголосила на важливості ціннісних вимірів нематеріальної культурної спадщини в епоху глобалізації, ролі народних майстрів у збереженні історичної пам'яті та національної самобутності. Доповідачка продемонструвала власний питальник-анкету «Традиційне та сучасне у латиському ужитковому мистецтві» із 44 запитаннями та відповіді на них народних майстрів, їхнє переконання, що сьогодні традиційне мистецтво Латвії залишається життєдайною силою і для сучасної творчості.

У доповіді Лінди Рубени, провідної експертки з питань народного ужиткового мистецтва в Національному культурному центрі Латвії, ішлося про сучасний стан ужиткового мистецтва в Латвії та підтримку, яку надає галузі Національний культурний центр, що охоплює 125 фольклорних художніх студій, 5 творчих асоціацій, ряд недержавних організацій та чимало майстрів-індивідуалів. З метою збереження та подальшого розвитку народного мистецтва Центр проводить курси, семінари, виставки та інші освітні заходи, зокрема вже одинадцятий рік поспіль у межах проекту «Зустрінь свого Вчителя» організовує навчання народних майстрів.

У доповіді докторки мистецтвознавства голови Асоціації «Латвійська спілка народного мистецтва» Дагмари Пріберги «Мистецтво та ремесла у термінах майстерності та традиції» прозвучала думка щодо недостатньої уваги до проблем маркетингу й менеджменту у сфері народного мистецтва та ремесел. Без такої політики, наголосила доповідачка, ручні вироби не можуть конкурувати з індустріальним виробництвом. Важливо усвідомити економічну ситуацію та не дозволити, аби комерційні інтереси стали на заваді культурному й художньому контенту. Товариство «Латвійський союз народного мистецтва» покликано усіляко підтримувати народних майстрів, знання і навички яких є найвищим нематеріальним скарбом.

Тему законодавчої підтримки народних майстрів продовжила у своєму виступі «Географічні індикатори для локальних ремесел: погляд на Європейські законодавчі ініціативи» професорка Аніта Вайваде, що представляла Кафедру ЮНЕСКО з політики та права нематеріальної культурної спадщини Латвійської академії культури. Вона зауважила, що у травні 2023 року Європейський парламент виголосив готовність до юридичного захисту місцевих художньо-ужиткових виробів відповідно до географічних чинників. Цією пропозицією встановлюється новий правовий режим у Європейському Союзі, подібний до того, що діє для продовольчих товарів. Поза тим, ця пропозиція є лише частиною ширшої контекстуальної політики Європейського Союзу стосовно традиційних ремесел як нематеріального культурного надбання та відповідного економічного ресурсу, зауважила доповідачка.

Цікавою виявилася доповідь магістерки мистецтвознавства Даїни Краукле, яка ознайомила присутніх з історією щорічних латиських народних ужиткових ярмарків, зокрема тих, що проходили та проходять сьогодні на території Етнографічного музею-скансену Латвії. Започатковані в 1971 році, такі ярмарки набули широкої популярності в Ризі та щороку збирають багато відвідувачів. Водночас традиція проведення ярмарків сягає ще XVI ст., вони завжди мали потужний економічний вплив на розвиток міста і країни. Художні ради, які було запроваджено в 1979–1980 роках і пізніше реформовано в експертні комісії, сприяли мистецькому зростанню численних національних художніх промислів.

На другий день засідання проходило в Будинку Європейського Союзу в центрі Риги. Прозвучали доповіді іноземних учасників. Зокрема, професорка Чен Пінг (Китай / Німеччина) представила доповідь (онлайн) «Спадщина та інновація традиційних ремесел: відродження та практичність», підкресливши важливість поєднання практики традиційного ремесла із сучасним промисловим виробництвом. Питання колективної пам'яті та ідентичності на прикладі народних ручних ремесел порушила декан факультету мистецтв та наукової освіти Інституту культурології Сілезького університету в Катовіцах асоційована професорка Катаржина Маркол (Польща). Важливим висновком її спостережень була думка, що колективна пам'ять носіїв традиції має відношення саме до сучасності і її можна екстраполювати також на вербальні тексти. Доповідачка звернулася до аналізу фольклорних ручних ремесел місцевих громад як емблематичних з погляду колективної ідентичності та важливих для розвитку туристичної галузі. Місцеву традицію плетіння мережива в Польщі («Коняково мереживо») представила асоційована професорка Кінга Марія Червінська, також із Сілезького університету в Катовіцах (Польща). Народне мистецтво є не лише динамічним і функціональним вираженням сільського побуту. Воно стає туристичною принадою сьогодні та надбанням локальної і національної культури, як зазначила доповідачка. Таку саме функцію набуває в сучасному житті народне вбрання, що стає поєднанням традиції з потребами, зокрема естетичними та етнокультурними, сьогодні. Про це йшлося в доповіді магістерки педагогіки Ану Рандмаа (Естонія), яка представляла Спілку народного мистецтва і ремесел Естонії. Наголосивши на освітньому значенні народних ремесел, скажімо, на виготовленні традиційного вбрання, велику увагу чому приділено на всіх рівнях вищої освіти в Естонії, зокрема в Академії культури в Університеті Тарту, вона ознайомила з досвідом Спілки народного мистецтва і ремесел Естонії, що спільно з громадською організацією «Естонський національний костюм», школами та музеями Естонії залучена до справи збереження цієї галузі народної спадщини та її передачі прийдешнім поколінням. Про збереження культурної спадщини в Литві розповів асоційований професор Рімантас Астраускас, який представляв Академію музики і театру Литви. Він порушив проблеми, що загрожують культурній спадщині, серед них – необхідність державної фінансової підтримки, що вимагає посилення уваги з боку національних правових органів та відповідних інституцій. Інтеркультурну комунікацію між латвійцями та німцями у сфері нематеріальної культурної спадщини розглянула магістерка мистецтвознавства Розіте Катріна Понне, голова інформаційно-освітнього відділення Латвійського етнографічного музею-скансену. У її доповіді прозвучала цікава пропозиція щодо можливостей компаративного аналізу взаємовпливів у нематеріальній культурній спадщині на прикладі традиції випічки хліба, що її внесли до Репрезентативного списку ЮНЕСКО від Німеччини, але яка подібна також до латиської традиції. Доповідь голови Європейської комісії з науки IOV професорки Анни Бжозовської-Крайки (Польща) «Ідентифікація людини та всесвіту: символічні мотиви писанок, створених сучасними польськими народними митцями» визначила актуальність основних символічних марке-

рів духовності народу в сучасній культурі, коли, разом зі зростанням ужиткової функції, десакралізацією та комерціалізацією виробів, на перший план виходить естетична складова народного мистецтва.

На Міжнародній конференції «Нематеріальна культурна спадщина в Європейському соціальному просторі: художній вимір та культурні практики» було представлено три доповіді співробітників Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України. Усі доповіді так чи інакше стосувалися болючої для всіх нас теми – стану культурної спадщини (зокрема й нематеріальної) сьогодні, під час війни в Україні. Завідувачка відділу української та зарубіжної фольклористики, провідна наукова співробітниця кандидатка філологічних наук Лариса Вахніна в доповіді «Збереження національної ідентичності та фольклорних традицій українських біженців під час російсько-української війни» поділилася власними спостереженнями та враженнями від спілкування з українськими біженцями в Польщі та Угорщині, зауваживши необхідність фіксації та аналізу спогадів і наративів, пов'язаних із війною як важливих наукових та історичних документів. У доповіді провідної наукової співробітниці докторки філологічних наук Оксани Микитенко йшлося про традиційний та сучасний вимір знакового для України мистецького керамічного виробу – «Героїчного півника», або «Українського “Фенікса”», що став відомим сьогодні як символ незламності українського народу та віри у свою перемогу. Наукова співробітниця кандидатка історичних наук Марина Олійник привернула увагу присутніх до української вишивки як вияву національної ідентичності, простеживши традицію вишиваного вбрання від ХІХ ст. до Всесвітнього дня вишиванки у ХХІ ст., який також проходив у Латвії. На знак подяки українська делегація передала організаторам конференції видання ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України: «Україна у типажах народних, краєвидах і архітектури: художньо-етнографічна спадщина Юрія Павловича» (Київ, 2010).

Попри довгий шлях через три країни, що сьогодні доводиться подолати, аби дістатися до Латвії, для кожного із нас вона стала близькою. Участь у конференції та перебування в Ризі було сповнене цікавими враженнями, важливими спостереженнями, обміном думками, розмовами та дискусіями з колегами і друзями. Ми вдячні відділам міжнародних зв'язків НАН України та Академії наук Латвії, які сприяли організації нашої наукової співпраці. Кожний день перебування свідчив, що Латвія є щирим другом нашої країни й у важкі часи випробувань не залишається осторонь. Увагу, співчуття, підтримку, захоплення можна було зустріти на кожному кроці від колег-науковців у Ризі. Сьогодні Латвія, разом з іншими європейськими країнами, надає підтримку студентам і науковцям з України. Тут на кожній державній будівлі поруч із державним латвійським прапором та прапором об'єднаної Європи майорить державний синьо-жовтий стяг України. Державна символіка України присутня повсюди – від вишуканих виробів народних майстрів до синьо-жовтих наліпок на вікнах будинків або дверей громадського транспорту. Для українців вхід до музеїв у Латвії безкоштовний – потрібно лише показати паспорт громадянина України. Але особливий щем у серці викликало виконання перед початком вистави в Національному оперному театрі Державного гімну України, а під стелею вгорі засяяло велике панно державного прапора нашої держави як величний символ і передчуття нашої спільної Перемоги.

Надійшло / Received 24.09.2023

Рекомендовано до друку / Recommended for publishing 14.12.2023

ЛІСНЯК ІННА

кандидатка мистецтвознавства, наукова співробітниця відділу музикознавства та етномузикології Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського (Київ, Україна).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9079-0282>

LISNIAK INNA

a Ph.D. in Art Studies, a research fellow at the Musicology and Ethnomusicology Department of M. Rylskyi Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9079-0282>

Бібліографічний опис:

Лісняк, І. (2023) «Золоті куполи Києва»: українська прем'єра на естонській сцені. *Народна творчість та етнологія*, 4 (400), 107–109.

Lisniak, I. (2023) *Golden Domes of Kyiv: Ukrainian First Night on the Estonian Stage. Folk Art and Ethnology*, 4 (400), 107–109.

© Видавництво ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2023. Опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

«ЗОЛОТІ КУПОЛИ КИЄВА»: УКРАЇНСЬКА ПРЕМ'ЄРА НА ЕСТОНСЬКІЙ СЦЕНІ

Ні похмура погода листопадового естонського вечора, ні чергова активізація «ковідного сезону» не змогли стримати слухачів прийти та насолодитися музикою українського бароко. Зала церкви Святої Єлизавети, що в естонському місті Пярну (Pärnu Eliisabeti kirikus), гостинно зібрала поціновувачів старовинної музики. Цей захід був особливим, оскільки за попередніми анонсами було представлено українську старовину музику, окрім того, передбачалося її прем'єрне виконання, що завжди є хвилюючим як для виконавців, так і для всіх причетних. 4 листопада 2023 року в рамках циклу осінніх концертів «Musica Sacra» прозвучала програма «Золоті куполи Києва» («Kiievi kuldсед kuplid»). У концерті взяли участь українські та естонські виконавиці: Оксана Нікітюк (меццо-сопрано), Леонора Палу (флейта), Інна Лісняк (бандура), авторські версії старовинної української музики зробила композиторка Марина Долгіх.

Інтерес до української музики стрімко зріс по всьому світу після сумнозвісного безпрецедентного вторгнення росії на територію Української держави. Протягом останніх півтора років українська музика звучала в різних інтерпретаціях у стінах цієї сакральної споруди – від народних пісень у супроводі бандури до концертних програм із залученням бандури та флейти, бандури та органа. Але українська духовна музика прозвучала вперше. Було дуже

kontserdisari Musica Sacra Pärnu Eliisabeti kirikus

Kiievi kuldsed kuplid

L 4.novembril kell 16 UKRAINA BAROKK-
JA KIRIKUMUUSIKA

OKSANA NIKITIUK - laul, INNA LISNIAK - banduura, LEONORA PALU - flööt

Piletid Piletilevis 15 ja pool tundi enne algust kolapeal (sularahas) 20 eurot

1. Програма концерту «Золоті куполи Києва», що відбувся 04.12.2023 р. в церкві Святої Єлизавети. м. Пярну, Естонська Республіка

2, 3. Тріо у складі Леонора Палу (флейта), Оксана Нікітюк (мецо-сопрано), Інна Ліснюк (бандура). м. Пярну, Естонська Республіка. 04.12.2023 р.

приємно і хвилююче доторкнутися до такої маловідомої сторінки культурної спадщини, прекрасної та малознаної, як українське бароко.

Власне ініціаторкою створення програми з українських кантів XVI–XVII ст. була Оксана Нікітюк. Співачка кілька років мріяла про реконструкцію циклу духовної української музики. Вона зверталася з пропозицією написати інструментальні версії для кантів до кількох композиторів. Але мрія могла б лишитися мрією, як би не відгукнулася композиторка з Кропивницького, дослідниця музичної спадщини Кіровоградщини, викладачка Марина Долгіх.

У програмі прозвучали канти на слова Дмитра Гуптала «Похвалу принесу», «Мати милосердна», Феофана Прокоповича «Кто кріпко на Бога уповая», Єпіфанія Славинецького «Радуйся, радість твою воспіваю», народна пісня «Ой біда, біда, мні, чайці небозі». Усі твори були підготовлені Мариною Долгіх. Композиторка поставила за мету якомога точніше зберегти мелодію першоджерела. Вона уважно розшифрувала відповідні твори зі збірки «Український кант XVII–XVIII століть» Лариси Івченко (Київ, 1990) та на їхній основі створила авторські версії. На прохання співачки Марина Долгіх орієнтувалася на близький європейському слухачеві салонний варіант відтворення кантів з бароковим складом інструментів. Тому було обрано такий інструментальний склад: флейта, скрипка та бандура, яку при необхідності може замінити клавесин. Утім, головним критерієм створення авторської версії кантів було збереження високого барокового стилю. Натхненна композиторська праця над духовними скарбами української спадщини дала свої результати. Варто додати, що задуманий композиторкою цикл буде складатися із семи кантів, п'ять з яких уже почули естонські слухачі.

З української музики також прозвучали «Київський марш» на слова відомого кобзаря сучасності Тараса Компаніченка та музику українського композитора XVII ст. Миколи Дилецького, українська колядка «Святий сумний вечір». Виконання Оксани Нікітюк, званої співачки не лише в Україні, а й далеко за її межами, не може залишати слухачів байдужими. Її кришталевий тембр голосу, рівномірно забарвлений по всьому діапазону, перебивався барвами, заповнював залу та полонив серця слухачів своєю красою і вишуканістю. Інструментальна частина, яка органічно доповнювала вокальну партію, відзначилася делікатним звукоутворенням, що поєднувалося з бравурно-технічними фігураціями, типовими для барокової музики. Усе це створило піднесений святковий настрій для сприйняття безцінного сакрального спадку українського народу.

Українську програму доповнили твори естонських композиторів з відповідної тематики, що прозвучали у виконанні дуету Леонори Палу (флейта) та Інни Лісняк (бандура): «Berceuse» Хейно Еллера (1887–1970), «Cantus» Естер М'ягі (1922–2021), а також твір «Quasi Niente» естонської композиторки українського походження Галини Григор'євої.

Прикметно, що в концерті, який відбувся далеко за межами України, взяли участь українські мисткині, наукова й мистецька творчість яких тісно пов'язана з Інститутом мистецтвознавства фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського. Це наукова співробітниця відділу музикознавства та етномузикології Інна Лісняк і випускниці аспірантури, а нині кандидатки мистецтвознавства Оксана Нікітюк та Марина Долгіх.

Естонія хоча й північна країна з холодним кліматом, проте творення натхненних емоцій, спрямованих на відкриття славетних, але маловідомих сторінок в історії українського мистецтва та наближення омріяної Перемоги, відгукнулося теплом у серцях естонських слухачів.

Надійшло / Received 04.12.2023

Рекомендовано до друку / Recommended for publishing 14.12.2023

ЯРМОЛЕНКО НАТАЛІЯ

докторка філологічних наук, професорка кафедри української літератури та компаративістики Навчально-наукового інституту української філології та соціальних комунікацій Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (Черкаси, Україна).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9082-4799>

YARMOLENKO NATALIYA

Doctor of Philological Sciences, Professor of the Department of Ukrainian Literature and Comparative Studies at the Educational and Research Institute of Ukrainian Philology and Social Communications of the Bohdan Khmelnytskyi Cherkasy National University (Cherkasy, Ukraine).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9082-4799>

Бібліографічний опис:

Ярмоленко, Н. (2023) [Рецензія] Українська фольклористична енциклопедія / [голов. ред. Г. Скрипник]; ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України. Київ, 2019. 840 с. *Народна творчість та етнологія*, 4 (400), 110–112.

Yarmolenko, N. (2023) [Review] Ukrainian Folklore Encyclopedia / [editor-in-chief H. Skrypnyk]; IASFE M. T. Rytskyi Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine. Kyiv, 2019, 840 p. *Folk Art and Ethnology*, 4 (400), 110–112.

© Видавництво ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2023. Опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

У наш час перед українською фольклористикою постає низка викликів і вимог сьогодення не лише в царині збирання та вивчення традиційного фольклору, а й на терені осмислення нових явищ сучасності. Це передусім узагальнення й оцінка вже нагромадженого матеріалу, його аналіз у зв'язку зі змінами в суспільстві й виникненням нових реалій, перегляд відомостей у контексті нових підходів і ракурсів сучасної вітчизняної та європейської науки, підготовка синтетичних, узагальнюючих видань, словників, лексиконів тощо.

Саме в контексті цих завдань і виконувалася розглядувана ґрунтовна, фундаментальна праця – Українська фольклористична енциклопедія, матеріал для якої автори та упорядники почали збирати й систематизувати ще в попередні періоди. Це дало змогу скрупульозно описати, деталізувати чимало залучених до видання понять, феноменів тощо. В українській науці досі опубліковано немало праць довідкового характеру – підручників, посібників, словників із фольклористики. З-поміж енциклопедій назвімо не так давно оприлюднену колективну працю «Українська фольклористична енциклопедія» (керівник проекту, науковий редактор та упорядник Василь Сокіл; Львів, 2018); словник-довідник «Українська фольклористика» за редакцією М. Чернопиского (Тернопіль, 2008); енциклопедичний довідник «Українські кобзарі, бандуристи, лірники» Б. Жеплинського і Д. Ковальчук та ін. Однак кожне з них має власні, обумовлені сенси, мету та специфіку й водночас органічно доповнює попередні праці.

Щодо Української фольклористичної енциклопедії зауважимо, що видання має комплексний, міждисциплінарний характер і, за можливості, охоплює якнайширше коло явищ,

пов'язаних із фольклором. Оpubлікована праця вмістила дані не лише про відомих, але й про менш знані персоналії фольклористів, охопила творчий доробок етнологів (Василь Балущок, Галина Бондаренко), етномузикологів (Микола Лисенко, Анатолій Іваницький, Софія Грица, Михайло Хай), письменників та літературознавців (Михайло Коцюбинський, Іван Нечуй-Левицький, Іван Огієнко, Панас Мирний), мовознавців (Ольга Курило, Володимир Лобачевський, Віктор Мойсієнко) та ін., які цікавилися і цікавляться фольклором. Вагомим числом сюди ввійшли й імена молодих учених, колишніх аспірантів, студентів, які показали небуденні результати на терені науки. Окрім науковців, у виданні репрезентовані кобзарі, лірники, казкарі, збирачі, любителі-аматори з різних регіонів та місцевостей. Багато з них були невідомі чи маловідомі для загалу, відтак їм приділено чимало місця в Енциклопедії, що дає змогу отримати ширшу картину розвою цього напрямку та стимулюватиме нові студії з того чи іншого напрямку. Праця подає відомості не лише про діячів різних періодів з історичних українських земель і сучасної України, у ній вичерпно репрезентовані й українські учені з європейської та позаєвропейської діаспори: Наталя Кононенко, Микола Мушинка, Леонід Білецький, Іван Ребошапка, Оксана Грабович, Інна Головаха-Хікс, Віктор Мішалов та ін. Тут принагідно згадано й інституції та часописи зарубіжжя, що загалом дозволило подати ширшу картину діаспорної науки, аніж досі, адже діяльність багатьох учених раніше часто замовчувалася, а то й просто не доходила до українських джерел. До Енциклопедії ввійшли й сильветки зарубіжних дослідників, шанувальників української народної культури, серед них – Ян Благослав, Людвік Куба, Зоріан Доленга-Ходаковський, Жегота Паулі, Оскар Кольберг, Гійом Левассер де Боплан, Бела Барток, Ілдіко Кріза, Фрідріх Боденштедт, Едуард Мертке, Ізмаїл Срезневський, Олександр Пипін та ін. Зауважмо, що в книзі ширше, аніж у попередніх виданнях, охоплено відомості з різних регіонів України, зокрема, з південних областей та Закарпаття, які певною мірою і з різних причин раніше оминалися увагою.

В Енциклопедії репрезентовані також заклади, інституції та осередки, що гуртували навколо себе дослідників фольклору, як, наприклад, Наукове товариство імені Шевченка, яке виконувало роль першої української академії наук і 150-річчя заснування якого ми святкуємо цьогогоріч. Читачеві запропоновано також відомості про основні періодичні видання з уснопоетичної творчості, не лише центральні, а й місцеві (типу календарів тощо), як українські, так і зарубіжні. Доволі вичерпно описано академічні часописи «Народна творчість та етнологія» (Київ) та «Народознавчі зошити» (Львів), що донині лишаються провідними в народознавчій галузі. Цінність книги підсилює і вміщення найважливішої фольклорної термінології, а ще відомостей з музичного фольклору та етнографії. Це, до прикладу, назви музичних інструментів (бандура, ліра, калатало), фольклорних жанрів (балада, апокриф, казка), персонажів (Буняка, Мазепа), таких ознак фольклору, як автентичність, актуалізація, колективність тощо, трактування яких є оновленим у світлі нових здобутків етнології та фольклористики. До прикладу, такі прикметні жанри, як пісні та казки, поділено й описано в межах окремих гасел, як-от, 32 пісенних: пісні алегоричні, пісні літературного походження, пісні козацькі, пісні русальні, пісні стрілецькі, пісні сатиричні, пісні строкарські і т. д.

Автори поставили за мету дати належну оцінку відомим фольклористам, школам та явищам у контексті нових аспектів і ракурсів щодо змін у суспільстві й науці, модерних реалій сьогодення, тому в праці натрапляємо на критичні оцінки деяких явищ минулого, зосібна, вульгарного підходу до критичного аналізу в радянські часи тощо. У виданні вдало висвітлено походження та жанрове розмаїття фольклору, його національну специфіку, поетику; простежено зародження та розвиток української фольклористики як науки, її сучасного стану, записів та систематизації, архівного збереження матеріалів, публікацій фольклору (статті: «Фольклор», «Фольклористика», «Фольклоризм»). В Енциклопедії вміщено також інфор-

мацію стосовно нових явищ, а саме про усну історію, міський фольклор, фольклор в Інтернеті тощо. Достойній подачі матеріалів сприяло й активне звертання авторів до різних архівів, уведення цих відомостей у науковий обіг. Є в книзі й окремі словникові статті про важливі архівні збірки, посилання на них тощо.

Словникова стаття в Енциклопедії побудована за традиційним принципом: після заголовного слова йде основна частина, далі праці, література. Текстовий матеріал унаочнюється фотографіями вчених, деякими іншими ілюстраціями. Довідки про персоналії вміщують прізвище, ім'я, по батькові, псевдоніми й криптоніми, біографічні дані, відомості про основні друковані праці, записи, публікації, наявність матеріалів в архівах тощо. Подача матеріалу позначена скрупульозністю, намаганням подати якомога більше корисних відомостей, хоча і з дотриманням словникової лаконічності. У кінці додано список скорочень і абревіатур.

Видання готували досвідчені фахівці, які спеціалізуються на різних теренах фольклористики, етнології, музикознавства, а саме: Леся Вахніна, Леся Мушкетик, Оксана Микитенко, Микола Дмитренко, Олена Чебанюк, Михайло Хай, Ірина Коваль-Фучило, Мирослава Карацуба, Валентина Головатюк, Олеся Бріцина, Людмила Іваннікова, Людмила Єфремова, Тетяна Шевчук, Леся Халюк, Лідія Козар та ін. Видання розраховане на науковців, викладачів, працівників культури й загалом усіх, хто цікавиться фольклором, етнографією, історією, духовною культурою.

Отже, Українська фольклористична енциклопедія, підготовлена Інститутом мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України за головною редакцією академіка Ганни Скрипник підсумовує певний етап розвитку української фольклористичної та етнологічної наук, є ґрунтовним, синтетичним виданням, що віддзеркалює фольклорну картину світу українського народу від найдавніших часів до сьогодення, основні історичні шляхи української фольклористики в широкому міжнародному контексті, її структуру, напрями й діячів та створює підґрунтя для подальших наукових пошуків і в галузі гуманітаристики, українознавства в цілому, і на терені студіювання окремих наук.

Примітка

¹ Українська фольклористична енциклопедія / [голов. ред. Г. Скрипник] ; ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України. Київ, 2019. 840 с. ISBN 978-966-02-9033-4.

Надійшло / Received 26.10.2023

Рекомендовано до друку / Recommended for publishing 14.12.2023

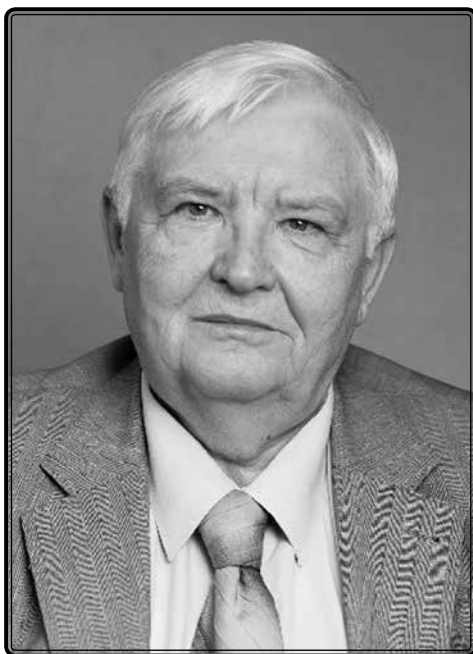
Бібліографічний опис:

[Від редакції] (2023) Микола Сулима (26.04.1947–26.10.2023) [некролог]. *Народна творчість та етнологія*, 4 (400), 113–114.

[Editorial] (2023) Mykola Sulyma (26.04.1947–26.10.2023) [Obituary]. *Folk Art and Ethnology*, 4 (400), 113–114.

© Видавництво ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2023. Опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

МИКОЛА СУЛИМА

(26.04.1947–26.10.2023)

Не стало Миколи Матвійовича Сулими, видатного історика літератури, академіка НАН України, доктора філологічних наук, професора, багатолітнього заступника директора Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка та завідувача відділу давньої української літератури цієї установи.

Основною сферою наукових зацікавлень Миколи Сулими була давня українська література, поезія і театральна драматургія передусім. Його монографії «Українське віршування кінця XVI – початку XVII ст.», «Українська драматургія XVII–XVIII ст.», «Гріхи розмаїтї (Єпитимійні справи XVII–XVIII ст.)», збірник праць «Книжиця у семи розділах» стали науковою класикою, викликали й викликають захоплення глибиною осягнення та потрактування давніх текстів. Утім, у викладі М. Сулими вони аж ніяк не виглядають давніми – учений наближав їх до читачів на максимально близьку

відстань. Майстри епохи Бароко, Українського Бароко бачилися видатним дослідником як предтечі багатьох явищ у літературах пізніших епох.

Захоплення бароковим стилем у пізні радянські десятиліття було річчю не такою вже й безпечною, оскільки той стиль потрактовувався як вияв українського націоналізму. То ж не дивно, що справжнє визнання прийшло до Миколи Матвійовича вже в пострадянський період. Однак М. Сулима не замикався в середньовічних холодинах, пробиваючись крізь них до літератури й мистецтва ХХ–ХХІ ст. Його ерудицію та креативність, готовність вступити в діалог, просто надати консультативну допомогу (передусім молодим ученим) добре знають і пам'ятатимуть завжди співробітники нашого Інституту.

Миколі Матвійовичу однаково близьким був і кінорежисер Сергій Параджанов, і народна художниця Марія Приймаченко, і сучасна скульптура з її вислідами давніх традицій... Улюбленцем М. Сулими, героєм багатьох його досліджень був поет Михайль Семенко, якому присвячено стільки пошукових зусиль (саме завдяки Миколі Сулимі з'явився інтерес до постаті Семенка в чималій кількості мистецтвознавців, серед яких і науковці ІМФЕ). А разом із Семенком загострився інтерес і до українського літературного футуризму, у якому М. Сулима знаходив немало збігів з бароковими установками...

Наша довічна подяка й шана прекрасній людині, великому вченому, організатору наукової роботи Миколі Сулимі! Вічна пам'ять і Царство Небесне!

Колектив ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України

Надійшло / Received 14.11.2023

Рекомендовано до друку / Recommended for publishing 14.12.2023

**ЗМІСТ ЖУРНАЛУ «НАРОДНА ТВОРЧІСТЬ ТА ЕТНОЛОГІЯ»
ЗА 2023 РІК**

Скрипник Ганна. Національна академія наук України:
сучасний стан і наукові обрії майбутнього НТЕ № 4, с. 7

З історії та теорії науки

- Василевич Марта.** Іван Хандошко. Повернення української
культурної спадщини: актуальність сьогодення НТЕ № 2, с. 39
- Ганжа Ангеліна.** Поліфонізм наративу в документальному кінотексті
(на прикладі фільму «Poeta Maximus») НТЕ № 1, с. 29
- Ламонова Оксана.** Мистецтвознавці про творчість Анни Миронової:
враження та суперечності НТЕ № 2, с. 32
- Лебович Вікторія.** До питання відтворення ономастики
в художньому перекладі НТЕ № 1, с. 21
- Мориквас Надія.** Культурно-історична спадщина в інтерпретаціях
та осмисленні українських учених-гуманітаріїв НТЕ № 1, с. 17
- Мушкетик Леся.** Специфіка фольклорного перекладу:
на матеріалі угорської та слов'янських мов НТЕ № 2, с. 23
- Скляр Володимир.** Міграційні процеси в Харківській області
в умовах російської агресії та їхній вплив на демографічну ситуацію НТЕ № 2, с. 14
- Стаднік Юлія.** Співпраця Музею Слобідської України і секції етнології
та краєзнавства Харківської науково-дослідної кафедри історії
української культури (20-ті роки ХХ століття) НТЕ № 2, с. 46
- Судин Данило.** Міфи радянської доби. Спростування та розвінчування
в постколоніальний період НТЕ № 1, с. 5
- Таран Олена.** Громадянські практики вшанування загиблих –
нові форми міської комеморації в умовах російсько-української війни НТЕ № 1, с. 36

Культур-антропологічні зарубіжні студії

Czarnecka Dominika. Byle sowieckie bazy wojskowe w Polsce i na Łotwie
a rozwój praktyk turystycznych. Studium wybranych przypadków (część 2) НТЕ № 1, с. 48

**Українська культура та історія
крізь призму російської експансії**

- Коломийчук Олександр.** Особливості житлово-побутового становища
вимушених переселенців на Прикарпатті в умовах російської війни
проти України НТЕ № 3, с. 7
- Олійник Марина.** Тематика війни в сучасній одяговій культурі українців НТЕ № 3, с. 16
- Балушок Василь.** Сучасне підприємництво та волонтерська діяльність
у контексті російської воєнної експансії (за матеріалами Фастівщини) НТЕ № 3, с. 26

- Литвинчук Наталія.** Господарський простір українсько-російського порубіжжя в реаліях повномасштабної війни НТЕ № 3, с. 35
- Таран Олена.** Культурно-символічний аспект поминально-поховальних локусів (у реаліях російсько-української війни) НТЕ № 3, с. 43

Розвідки та матеріали

- Korus Olena.** Ukrainian Porcelain in the Porcelain Collection of the Dresden State Art Collections НТЕ № 2, с. 76
- Kuzuk Valentyna.** Dynamics of Figurative-Stylistic Evolution of Solo Arrangement of the Folk Song (From «Zharty, kokhannya, lyubov ta zhenykhannya» / «Jokes, Love and Marriage» to «A my nashu slavno Ukrainu rozveselymo!» / «We Will Cheer Up Our Glorious Ukraine!») НТЕ № 3, с. 62
- Борисенко Валентина.** Адаптаційні процеси в середовищі внутрішньо переміщених осіб в Україні під час російсько-української війни у ХХІ столітті НТЕ № 4, с. 29
- Боса Любов.** Етнографічні обсервації воєнного повсякдення населення Південної України: постекспедиційні рефлексії НТЕ № 4, с. 39
- Васянович Олександр.** Передбачення врожаю мешканцями Українського Полісся: агрометеорологічний досвід НТЕ № 4, с. 61
- Гал Одел.** Про надиктовування пісень та їх тексти в селі Шаланки Закарпатської області НТЕ № 2, с. 71
- Даниленко Віктор.** Сучасна росія: ностальгія за імперією та спроби політичного й культурного реваншу НТЕ № 3, с. 50
- Коваленко Єва.** Прем'єра балету «Данте» на сцені Національної опери України НТЕ № 3, с. 84
- Коваль-Фучило Ірина.** Українські мітинги в Парижі: функції і фольклор НТЕ № 2, с. 54
- Кушнір В'ячеслав.** Міжкультурні комунікації в етнографічній розвідці Левка Юркевича НТЕ № 4, с. 20
- Кушнірук Ольга.** Концерт для віолончелі з оркестром Олександра Яковчука: до питання еволюції жанру НТЕ № 1, с. 75
- Лисенко Олександр.** Імперська сутність російської культури крізь призму війни НТЕ № 3, с. 55
- Мех Наталія.** Олесь Гончар у сучасному українському документальному кінотексті: духовна велич та незламність митця НТЕ № 1, с. 59
- Овчаренко Святослав.** Музичний андеграунд як альтернатива артсцени тоталітаризму та посттоталітаризму НТЕ № 2, с. 63
- Селівачов Михайло.** Сільська мода ХХ століття в українському вбранні та текстилі НТЕ № 1, с. 65
- Склярченко Галина.** Творчість Володимира Бахтова в контексті «нової археології» кінця 1980-х – 2000-х років НТЕ № 3, с. 78

- Сторчай Оксана.** «Дай мені, Господи, серця чистого і духу сильного»: подробиці творчого життєпису сестер Олени та Ольги Кульчицьких (з архівних матеріалів) НТЕ № 1, с. 80
- Турейський Ігор.** Дитяче народне вбрання українців у художньо-етнографічній спадщині Юрія Павловича..... НТЕ № 3, с. 94
- Ходак Ірина.** Барокові іконостаси Східного Поділля: основні конструктивні типи. НТЕ № 4, с. 52
- Юдкін-Ріпун Ігор.** Австрійські та єврейські німецькомовні українофіли від «Весни народів» до Голокосту: проблема європейської ідентичності НТЕ № 3, с. 74

Трибуна молодого дослідника

- Kocherzhuk Denys.** Ukrainian Territory-A Artistic Agency: a Synthesis of Ukrainian Folklore and Popular Music Art in Sound Recording НТЕ № 4, с. 69

З архівних джерел

- [Архівний матеріал] Відділ «Архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів» Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, ф. 1, од. зб. 661, арк. 56–64 НТЕ № 1, с. 91

Рецензії. Огляди

- Дуба Юрій.** [Рецензія] Забашта Р. Культ і образ Онуфрія Великого в духовному просторі Русь-України: розвинуте Середньовіччя – кінець Нового часу. Київ : РОДОВІД, 2021. 463, [1] с. : іл. НТЕ № 2, с. 117
- Іваннікова Людмила.** [Рецензія] Супрун-Яремко Н. О. Весільні пісні українців Кубані: фонографічний збірник. Антологія українських народних пісень Кубані. Випуск другий. Львів : Література та мистецтво, 2020. 288 с. НТЕ № 1, с. 105
- Кабаківа Галина.** [Рецензія] Benfoughal T. Les palmes du savoir-faire : la vannerie dans les oasis du Sahara. Paris : Muséum national d'Histoire naturelle, 2022. 462 p. НТЕ № 2, с. 119
- Курочкін Олександр.** [Рецензія] Straub E. Das Drama der Stadt. Die Krise der urbanen Lebensformen. Berlin : Nicolaische Verlagsbuchhandlung GmbH, 2015. 208 s. НТЕ № 2, с. 112
- Мушкетик Леся.** [Рецензія] Глушко М. Народознавчі студії в Науковому товаристві імені Шевченка (1895–2020). Статті та матеріали. Львів, 2022. 664 с. НТЕ № 1, с. 101
- Наконечна (Гощицька) Тетяна.** [Рецензія] Серебрякова О. Шлюбні ворожіння в календарній обрядовості українців. Львів : Інститут народознавства НАН України, 2022. 247 с. з іл. НТЕ № 1, с. 109
- Федорук Олександр.** Мамаї Ореста Скопа..... НТЕ № 2, с. 122
- Ярмоленко Наталія.** [Рецензія] Українська фольклористична енциклопедія / [голов. ред. Г. Скрипник] ; ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України. Київ, 2019. 840 с. НТЕ № 4, с. 110

Хроніка. Повідомлення

- [Від редакції] Вишивка в народній традиції: вчора та сьогодні
(підготував О. Головка) НТЕ № 2, с. 98
- [Від редакції] Нарада етнологів та учених-гуманітаріїв України
(Підготували Наталія Стішова й Олександр Головка) НТЕ № 2, с. 81
- [Від редакції] Науковий семінар «Соціокультурний неоренесанс України:
від “України в огні” до нової цивілізаційної парадигми»
(підготувала Н. Мех) НТЕ № 2, с. 95
- [Від редакції] Науковий семінар «Українська еміграція
та міграційні процеси в Україні як результат сучасної російсько-української війни
та їхні наслідки для етнополітичного, соціально-економічного,
демографічного і мовно-культурного розвитку держави»
(підготував Т. Рендюк) НТЕ № 2, с. 89
- Броварець Тетяна.** Фольклоризм і фольклоризація схем епіграфічної вишивки
бучанської мисткині Любові Панченко НТЕ № 3, с. 115
- Горошко-Погорецька Леся.** Повідомлення «Вода в обрядовості українців:
фрагменти звичаєво-обрядової культури» НТЕ № 4, с. 95
- Коваль-Фучило Ірина.** Проект «Усні історії
українських біженок у Європі» НТЕ № 4, с. 98
- Летичевська Оксана.** Нотатки української музикознавиці в Единбурзі НТЕ № 3, с. 110
- Лісняк Інна.** «Золоті куполи Києва»: українська прем'єра
на естонській сцені НТЕ № 4, с. 107
- Лісняк Інна.** Європейські науково-мистецькі діалоги: Україна–Естонія НТЕ № 2, с. 105
- Микитенко Оксана.** 51-а Міжнародна баладна конференція в Гельсінкі. НТЕ № 3, с. 105
- Микитенко Оксана, Вахніна Леся.** Україна – Латвія:
розвиток наукового співробітництва в умовах війни НТЕ № 4, с. 101
- Сікорська Ірина.** Презентація Української музичної енциклопедії у Відні НТЕ № 2, с. 101
- Скрипник Ганна, Стішова Наталія, Головка Олександр.** Національна академія
наук України – бібліотекам НТЕ № 4, с. 78

До славного ювілею

- [Від редакції] Вірність покликанню НТЕ № 3, с. 5
- [Від редакції] Життя, віддане науці НТЕ № 4, с. 5
- Вітаємо славетного дослідника з Прикарпаття НТЕ № 2, с. 12
- Покликана служити науці НТЕ № 2, с. 9
- Учений і діяч культури високого державного засягу НТЕ № 2, с. 6

Некрологи

- Мар'ян Покропек НТЕ № 1, с. 112
- Дмитро Павличко НТЕ № 1, с. 115

Микола Стратілат.....	НТЕ № 1, с. 118
Ольга Литвинова	НТЕ № 2, с. 127
Сергій Довгань	НТЕ № 2, с. 129
Юрій Круть	НТЕ № 3, с. 123
Микола Сулима.....	НТЕ № 4, с. 113

Вимоги до наукових статей^{*}, що подаються в журнал «Народна творчість та етнологія»

Оформлення

Стаття подається в електронному вигляді в редакторі Word for Windows 6.0 і вище, а також роздруковується на папері формату А4 шрифтом Times New Roman, кеглем 14 (малюнки, таблиці також кеглем 14) з інтервалом 1,5, без переносів. Сторінки обов'язково мають бути пронумеровані (унизу сторінки, праворуч).

Розміри полів:

- ліве – 30 мм;
- праве – 15 мм;
- верхнє – 20 мм;
- нижнє – 20 мм.

До статті обов'язково додаються:

- інформація про автора / авторів українською та англійською мовами: прізвище та ім'я (повністю); вчений ступінь (якщо є); посада та місце роботи; телефон; електронна адреса; ORCID ID;

- розгорнуті анотації українською та англійською мовами, обсягом не менше ніж 1800 знаків кожна;

- ключові слова українською та англійською мовами;

- список літератури, оформлений згідно з вимогами ДСТУ 8302:2015 та ДСТУ 3582:2013; У разі наявності в джерелах ідентифікатора DOI його слід обов'язково зазначити.

- References (Увага! Позиції зі списку літератури подаються в тій самій послідовності; кириличні джерела – у перекладі англійською мовою, наведені латиницею – без змін).

Стаття має відповідати вимогам наукового стилю викладу та правилам чинного правопису. За достовірність поданої в статті інформації, зміст, правильність написання власних назв (прізвища, імена, географічні назви, назви закладів тощо) та висновки відповідальність несе автор / автори.

Ілюстрації до статей мають бути подані окремими файлами у форматі .jpg / .jpeg або .tif / .tiff роздільною здатністю не менше ніж 300 dpi.

Докладніше див.: <http://www.etnolog.org.ua>

^{*} Обсяг статті в межах 0,5 арк. – 12–15 с.

Національна академія наук України
Інститут мистецтвознавства, фольклористики
та етнології ім. М. Т. Рильського

Наукове видання

Народна творчість та етнологія
№ 4, 2023 (400)
жовтень-грудень

Редактор-координатор

Олена Щербак

Редактори

Надія Ващенко, Людмила Тарасенко

Редактори англomовних текстів

Олексій Дєдуш, Олена Калач

Оператор

Ірина Матвєєва

Комп'ютерна верстка

Людмила Настенко

Художньо-технічне забезпечення

Олександр Головка

На обкладинці: молода українка в національному строї.
с. Великі Сорочинці Миргородського р-ну Полтавської обл.
Світлина з архіву Н. Комарницької

Формат 60×84/8, 205×290мм

Умов. друк. арк. 14,18

Обл. вид. арк. 11,22

Наклад 140 прим.

Індекс 74328 / Index 74328

Адреса редакції: 01001 Київ-1, вул. Грушевського, 4
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 1831 від 07.06.2004